

Metodičan pristup popunjavanju metodologijske praznine

(Matea Birtić: *Unutarnja struktura odglagolskih imenica u hrvatskome jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2008.)

Rađanje je generativne gramatike još od pojave Chomskyjevih *Sintaktičkih struktura*, sada već prije više od polovice stoljeća, članovima svjetske jezikoslovne znanstvene zajednice označilo početak dugotrajnih, poticajnih i produktivnih rukavaca istraživanja na temelju jedinstvene pretpostavke o urođenoj jezičnoj daru ljudske jedinice. Ako takva jezična moć pokreće kognitivni i kreativni potencijal pojedinca da iz ograničenoga sintaktičkog repertoara stvara i razumijeva neograničen broj ovjerenih rečenica nekoga jezika, dio jezikoslovaca koji su se posljednjih desetljeća bavili tvorbom riječi i morfologijom metodama generativne gramatike kreće od pretpostavke kako ista moć leži i u mogućnosti stvaranja i razumijevanja riječi u leksikonu ili u kojem drugom dijelu gramatike pojedinoga jezika. Generativna je gramatika od svojih početaka doživjela znatne preinake i preradbe, odnosno prelazila iz faze rane teorije preko standardne teorije i proširene standardne teorije pa sve do teorije načela i parametara, koju pak možemo podijeliti na teoriju vezanja i upravljanja te današnju epohu minimalističkoga programa. Kako morfologija i tvorba riječi u prvotnim pristupima i metodama generativne gramatike uobičajeno nisu imale izdvojeno teorijsko uporište, autorica je pri-

mjenjiv model za prikaz tvorbe odglagolskih imenica u hrvatskome jeziku pronašla upravo u suvremenijim pristupima distribuirane morfologije unutar minimalističke epohe razvoja. Tako temeljnim ciljevima istraživanja u ovoj knjizi postaju ispitivanje rezultata predloženoga modela na podatcima i bolji uvid u položaj i ustroj morfologije unutar jednoga jezika, u ovome slučaju hrvatskoga jezika za koji, s druge strane, naša lingvistička zajednica u tijeku cjelokupne povijesti bavljenja tvorbom riječi i morfologijom nije rabila konzistentna istraživanja s pomoću generativnih metoda.

Popunjavanju te metodologijske praznine Matea Birtić pristupa epistemologijski precizno s jasnom razradbom razvoja teorije i rezultata istraživanja. Za užu temu knjige i modeliranje odabran je korpus odglagolskih imenica hrvatskoga jezika kao istraživački poticajno i relevantno sjecište utjecaja imenskih i glagolskih gramatičkih svojstava, ali istodobno i specifična tvorbena struktura i leksikalizacijski proces u kojemu se ogleda svojevrsni dijalektički odnos između morfologije i sintakse. Tekst je knjige podijeljen u pet poglavlja. Poslije uvoda, u drugome se poglavlju iznose teorijske postavke i ocrta razvoj generativne morfologije, u trećem se poglavlju odglagolske imenice razvrstavaju u značenjske skupine te u četvrtome istražuje njihova unutrašnja struktura, što rezultira zaključcima u petome poglavlju. Slijede iscrpan popis proučene i citirane literature te kratki sažetici na hrvatskome i engleskome jeziku.

Kratko nas poglavlje *Uvod* upoznaje s dijelovima i ciljevima rada, a u sljedećemu poglavlju *Teorijske postavke* auto-

rica u prvome redu veoma sažeto prikazu-je smjernice razvoja generativne gramatike uopće, da bi potom žarište prebacila na položaj morfologije i tvorbe riječi unutar širega konteksta generativizma. Kako je već naglašeno, ciljani je model na kojemu se razrađuje opis tvorbe odglagolskih imenica u hrvatskome jeziku smješten u okvire distribuirane morfologije koja se pojavljuje unutar minimalističke epohe početkom 90-ih godina 20. stoljeća. Do pojavljivanja takva modela razvoj proučavanja morfologije i tvorbe riječi u generativnoj gramatici mogu se promatrati u trima prijašnjim pristupima, odnosno skupinama. Razdoblje do 1970. godine smatra se ranim pristupom razvoja morfoloških teorija koje, poput leksikona, tada nemaju autonoman položaj i uglavnom su sastavnim dijelom sintakse, a te godine Noam Chomsky objavljuje djelo *Remarks on Nominalization* i općenito je prihvaćeno mišljenje da se, slijedom uočenih detalja pri proučavanju poimeničenih sintaktičkih skupina, derivacijska morfologija može odvojiti od sintaktičkih transformacija, čime počinje razdoblje leksikalizma. Pojava leksikalističkoga pristupa iznjedrila je niz pretpostavaka i teorija (pri čemu su nezaobilazni Jackendoffovi i Halleovi impulsi), koje su generativnu morfologiju učinile zasebnim dijelom gramatike, a osnova im je pristup leksikonu prema kojemu iz popisa morfe- ma uz pravila za tvorbu riječi nastaju skupovi svih mogućih i uz pravila za filtriranje iz skupa mogućih izabiru postojeće riječi kao temelj leksikona nekoga jezika. Početne su teze leksikalističkoga pristupa podvrgnute i značajnim doprinosima u sljedećim fazama proučavanja, a u knjizi su zasebno predstavljena dva leksikalistička pristupa morfologiji (Di Sciullo i

Williams 1987.; Anderson 1992.) te Bakerov sintaktički pristup.

Središnji dio prikaza teorijskih postavaka čini potpoglavlje o tvorbi riječi u distribuiranoj morfologiji, a detaljno se prikazuju tvorbeni modeli Aleca Marantza (1997., 2001.) i Artemis Alexiadou (2001.). Distribuirana morfologija predstavlja posrednički pristup između leksikalističkoga i amorfnoga pristupa morfologiji, a ime dobiva prema svojoj raspodijeljenosti po različitim sastavnicama gramatike. Modeli tvorbe riječi uključuju primarno sintaktički pristup prema kojemu se riječ tvori spajanjem apstraktnih korijena s funkcionalnim glavama koje sadržavaju kategorijske obavijesti. Teoriju donekle možemo povezati i sa separacijskim teorijama (primjerice Andersona ili Bearda) prema kojima ostvaraju riječi na fonološkoj razini ne odgovara nužno jedinstveno značenje na sintaktičko-semantičkoj razini, odnosno značenje pojedine riječi može obuhvatiti cijela skupina ili bilo koja druga sintaktička cjelina. Stoga se zaključuje da svaka unutarnja tvorba riječi, a time i odglagolskih imenica, u sebi nosi informaciju o sintaktičkim mehanizmima tvorbe unutar modela. Postavivši temelj opisa prema distribucijskim modelima, autorica u nastavku poglavlja o teorijskim pretpostavkama predstavlja funkcionalne glagolske i imenske kategorije koje postaju temeljnim inventarom za opis tvorbe, a poseban je naglasak na pretpostavkama o vidskim i aspektnim glagolskim funkcionalnim kategorijama koje u procesu poimeničenja utječu na mogućnost tvorbe odglagolskih imenica, a dodatno se pojašnjavaju pojmovi tematskih uloga i argumentne strukture te neakuzativnosti i neergativnosti.

U trećemu se poglavlju *Opis imenica prema raspodjeli u značenjske skupine* popisuju i opisuju sufiksi kojima se mogu tvoriti odglagolske imenice u hrvatskome jeziku, a u te se skupine raspodjeljuju na temelju prilagođene značenjske podjele imenica iz *Hrvatske gramatike* (1995.)¹. Promatraju se tvorbeni sufiksi za osobne imenice (sa značenjem vršitelja radnje, trpitelja radnje, nositelja osobine ili ženske osobe), mjesne imenice, imenice za stvari (instrumentne i ostale), imenice za glagolsku radnju, imenice sa značenjem rezultata glagolske radnje te mislene ili apstraktne imenice. Pri opisu mogućnosti sufiksalne tvorbe u pojedinim skupinama uvijek je promatran odnos tvorbenoga sufiksa s glagolskom osnovom kojoj se dodaje, posebice s obzirom na inherentne leksičke glagolske kategorije vida i prijelaznosti u hrvatskome jeziku, a dodatno je uključeno razlikovanje neergativnih i neakuzativnih glagola i takva podjela neprijelaznih osnova iskazuje tendencije prema određenim tvorbenim ograničenjima u hrvatskome jeziku.

Prema odabranome teorijskome okviru distribuirane morfologije i općim postavkama generativne gramatike, a na temelju raspodjele sufikasa u značenjske skupine, u četvrtome se poglavlju *Unutarinja struktura odglagolskih imenica u hrvatskome jeziku* pristupa analizi rezultata pretpostavljenoga modela. Poseban je naglasak na prikazu agentivnih imenica (sa sufiksima *-ač*, *-ar*, *-l(a)c*, *-telj*, *-nik* i *(-ik)*

te *-ac*) i imenica za glagolsku radnju (sa sufiksima *-nje*, *-će*, *-Ø*, *-ba* i *-idba*, *-a*, *-aj* te *-(a)k*), dvjema skupinama u kojima se nizom testova i usporedbama s modelima ostalih generativnih morfoloških modela ispituje istodobna prisutnost imenskih i glagolskih funkcionalnih kategorija. Za primjer možemo uzeti tvorbu agentivnih imenica iznimno plodnim sufiksom *-ač* (s mogućnošću tvorbe i od prijelaznih i od neprijelaznih osnova) gdje se pokazuju utjecaji slojeva glagolskih funkcionalnih kategorija u unutarnjoj strukturi tih imenica u hrvatskome jeziku. Tako s obzirom na vidski sloj imenice od nesvršene glagolske osnove mogu u tematskoj strukturi imati agentnu, instrumentnu ili dvostruku interpretaciju, dok kod tvorbe od svršenih osnova nema mogućnosti dvostruke interpretacije i uglavnom označavaju instrumente radnje. Već je rečeno kako postoje ograničenja pri tvorbi većine glagola s neakuzativnim neprijelaznim osnovama pa tako nije moguće tvoriti agentivne imenice sufiksom *-ač* (*tonuti* > **tonač*), što se dodatno dokazuje i participskim testom, dok ista tvrdnja ne vrijedi za neergativne neprijelazne osnove.

Slijedeći i temeljnu analizu Artemis Alexiadou, iz ostalih proučavanih tvorbenih skupina nameće se zaključak kako agentivne i događajne imenice u hrvatskome jeziku u svojoj unutarnjoj strukturi uz imenske obuhvaćaju i glagolske funkcionalne kategorije (*v*, *Perf* i *Asp*), dok obične, rezultativne i imenice za jednostavne događaje sadrže isključivo imenske funkcionalne kategorije (*D*, *Poss*, *F* i *Num*).

Na kraju možemo naglasiti kako je objavljivanjem prikazane knjige u *Biblioteci Prinosi hrvatskomu jezikoslovlju* Matea Birtić hrvatskoj jezikoslovnoj zajed-

¹ Barić, Eugenija [i dr.]. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 1995. Imenice se u toj gramatici dijele u deset značenjskih skupina s dodatnim podskupinama, a autorica izdvaja skupine (ili podskupine) u kojima pronalazi elemente nužne za odabrani model tvorbe.

nici u konačnici sustavno prikazala domašaje dugogodišnje gradnje i izbora zahtjevnoga teorijskog okvira distribuirane morfologije za osuvremenjeni opis tvorbe riječi u hrvatskome jeziku. Poput većine uspješnih znanstvenih doprinosa i ovaj tekst predstavlja sintezu autoričinih izvornih rezultata istraživanja tvorbe odglagolskih imenica u hrvatskome jeziku i potvrđuje opravdanost istraživačkoga rada, ali je istodobno otvorio niz tema koja nadmašuju uže područje interesa. Tako će pitanja odnosa generativnoga, odnosno formalnoga i deskriptivnoga opisa morfologije i derivacije u hrvatskome jeziku, vidiska i rekcijaska svojstva glagolske osnove, međuovisnost svršenosti i rezultativnosti te nesvršenosti i događajnosti, neakuzativnosti i neergativnosti i svjež pristup vezi morfologije i sintakse u suvremenoj generativnoj gramatici zasigurno potaknuti istraživače na čitanje i razumijevanje pojedinih dijelova knjige, pri čemu će mnoštvo preciznih slikovnih prikaza i bilježaka u podnožju teksta te informativan popis bibliografije i sustavno organizirana tekstovna građa biti pouzdani vodiči.

Siniša Runjaić

Veliki doprinos hrvatskoj onomastici

(Živko Bjelanović: *Onomastičke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.)

Nakon dviju monografija (*Imena stanovnika mjesta Bukovice*, Split, 1978. i

Antroponimija Bukovice, Split, 1988.) i jednoga rječnika (*Rječnik antroponima Bukovice*) redoviti sveučilišni profesor u mirovini Živko Bjelanović u sklopu knjige *Onomastičke teme* na 502 stranice donosi 30 onomastičkih radova. Knjiga je podijeljena u tri tematske cjeline: Toponimija i etnonimija (str. 11–70); Antroponimija (str. 71–372) i Onomastička leksikologija i leksikografija (str. 373–436). Slijede Korpusi (str. 437–466), Literatura, Kazala, Bibliografska bilješka, Bilješka o autoru i Pogovor.

Premda opsegom najmanja cjelina Toponimija i etnonimija iznimno je vrijedna jer se bavi za hrvatsku toponomastiku vrlo važnim temama. Tri su rada posvećena toponomastičkim pitanjima, a jedan tvorbi etnika na *-anac*.

U radu *Toponimi etnonimskog porijekla i tvorba etnika od njih* (str. 13–35) Bjelanović proučava toponime na *-ani/-ane*, koji su potvrđeni u veliku broju na području od makedonske do slovenske granice. Autorov korpus čini oko 300 takvih imena. Raspravlja se o strukturnim i semantičkim obilježjima tih toponima, o njihovim morfološkim značajkama i rasprostranjenosti. Nakon toga objašnjava se sufiksalni sustav za tvorbu etnika od toponima na *-ani/-ane*.

U članku *Toponimi tipa Muškovci u sjevernoj Dalmaciji* (str. 37–44) riječ je o toponimima tvorbenog modela *osobno ime + -ovci/-evci* koji je vrlo raširen dinarskim područjem. Zbog starosti toponima teško je utvrditi koje se osobno ime nalazi u osnovi. Često je riječ o vlaškim imenima, kao npr. u ojkonomu *Muškovci* u čijoj se osnovi nalazi osobno ime koje dolazi od albanskog *mušk* ‘mazga’.

Radom *Toponimija benkovačkog kraja kao ogledalo njegove prošlosti* (str. 45–62) pokazuje se da je u benkovačkome kraju najmanje toponima nastalo od 16. stoljeća naovamo, tj. većina je mnogo starija. Među njima samo je nekoliko imena aloglotskoga karaktera (*Břgūd, Kàrin, Nàdin*) i samo nekoliko onih topografske motivacije (*Pòdlüg, Pòlača, Šòpot*), a svi su ostali na početku toponomastičke upotrebe imali značenje ‘skupina ljudi’.

Potaknut prvim kodifikatorskim zahvatima u problematiku tvorbene strukture etnika (koji nisu davali prednost sufiksu *-anac*, već primjerima poput *Belžanin* (i *Belgijac*), *Čiljanin*, *Kubljanin* i sl.) i primjerima tih tvorenica u novijoj literaturi, autor u članku *Fonološka i morfološka uvjetovanost tvorbe etnika sufiksom -anac* (str. 63–70) dokazuje da sufiks *-anac* već odavno, zbog morfonoloških razloga, ima prednost pred konkurentima *-anin* i *-ac* i da se u govorima susreće ne samo u novijim tvorbama nego i u onima koje norma nije uspjela ustaliti u standardnijem liku.

U drugoj velikoj tematskoj cjelini – Antroponimiji – donose se članci u kojima Bjelanović raspravlja o obiteljskim nadimcima, osobnim nadimcima, osobnim imenima, prezimenima te nekim sufiksima bitnima u tvorbi antroponima. U radu *Konotativna značenja antroponima Čopićevih proza* (str. 119–140) Bjelanović proučava stilske vrijednosti nekih antroponima.

Obiteljskim se nadimcima bavi u radu *Obiteljski nadimci u sjevernoj Dalmaciji* (str. 73–87), u kojem analizira antroponimijску građu iz tridesetak sela sjeverne Dalmacije. Pritom uspostavlja tvorbene sustav obiteljskih nadimaka, raspravlja

o njihovu značenju te pronalazi nejezičnu stvarnost koja se u njima ogleda.

Osobnim nadimcima, tj. trima sufiksima koji sudjeluju u tvorbi takvih antroponima Bjelanović se bavi u radu *Semantičke podudarnosti nadimaka na -onja i na -ilo* (str. 89–95). U tom radu izvrsne metodologije i argumentacijskog aparata te vrijednih i zanimljivih zaključaka autor analizira nadimke tipa *Kúsonja*, tipa *Kúsilo* i tipa *Kúsalo*. Uočava da osnova više od sufiksa utječe na značenjske vrijednosti nadimackih tvorenica. Naime, sva tri morfema (*-onja*, *-ilo* i *-alo*) pripadaju skupini augmentativno-pejorativnih tvorbenih elemenata, no u njihovoj se formi ne može otkriti jačina pejorativnosti, odnosno količina augmentativnosti. Dalje autor dokazuje da su nadimci tipa *Kúsonja* i tipa *Kúsilo* u bližem semantičkom odnosu od nadimaka tipa *Kúsilo* i tipa *Kúsalo*. Naime, nadimci na *-onja* i *-ilo* tvore se od glagolskih, imeničkih, pridjevskih i onimijških osnova, dok se nadimci na *-alo* tvore samo od glagolskih osnova. Drugo, nadimci na *-onja* i *-ilo* kvalificiraju i identificiraju nositelje s obzirom na vanjske, fizičke osobine, a nadimci na *-alo* s obzirom na unutrašnje, psihičke osobine.

U radovima koji tematiziraju osobna imena dva se bave fonološkim varijacijama i varijantama, u trima se izučavaju vrijednosti nekih sufikasa, a nekoliko je radova posvećeno hipokoristicima.

U članku *Fonološke varijacije i varijante u antroponimiji* (str. 97–110) autor se bavi trima vrstama preinake osobnih imena. Prvom preinakom ne mijenja im značenje, već se imena aloglotskoga podrijetla ili prilagođuju idioglotskom fonetizmu ili se mijenjaju pod utjecajem oso-

bina idioma u kojem se javljaju ili je riječ o promjenama obaju tipova (*Mimčilo*, *Vrane*, *Zakàrija*). Takvu preinaku osobnih imena autor naziva fonološkim varijacijama. Drugom se preinakom osobnim imenima mijenja značenjski sadržaj, i to progresivnom tvorbom (sufiksacijom), npr. *Jàkiša* (< *Jàko* < *Jàkōv*) ili regresivnom tvorbom (pokraćivanjem), npr. *Bōžo* (< *Bōžidār*). Osobna imena s takvim preinakama autor naziva varijantama osobnog imena. Trećom vrstom preinake osobnim se imenima mijenja izraz, npr. *Žmàra* (< *Màra*), ali i značenje. Takvi antroponimi nisu motivirani samo osobnim imenima nego i nekim drugim osobinama nositelja imena, pa za značenje *osobna imena* postaje značenjem *osobni nadimci*.

Fonološkim varijantama Bjelanović se bavi u radu *Prozodemske varijante u antroponimiji* (str. 111–117) u kojem dokazuje kako za oblikovanje značenja antroponima nisu bitni samo tvorbeni elementi već i prozodemi. Naime, kao što meliorativno ili pejorativno značenje nastaju izvođenjem sufiksima pozitivne ili sufiksima negativne konotacije, tako se i prozodemom mogu dobiti opozitne značenjske vrijednosti antroponimskih leksema. U članku su prikazani primjeri tipa *Dùjica* i *Đurica* kao hipokoristici i tipa *Dùjica* i *Đurica* kao pejorativi.

U trima radovima Bjelanović proučava strukturu, značenje i plodnost nekih sufiksa u tvorbi osobnih imena. U članku *Struktura antroponimskih varijanti na -(č)ina* (str. 141–150) bavi se pitanjem treba li npr. antroponimsku varijantu *Jakovčina* opisati kao izvedenicu sufiksom *-ina* od osnove već izvedenog osobnog imena *Jakovac* ili kao izvedenicu sufiksom *-čina* od osnove neizvedenog ime-

na *Jakov*. Utvrđuje da svojom formalnom i značenjskom strukturom antroponimske varijante na *-(č)ina* spadaju među one izvedenice koje se ne daju dokraja jednoznačno opisati zbog toga što su one svojom prirodom polimorfemne i što su se zbog alternacije konsonanata na morfemskom šavu zatrle granice između osnove i sufiksa iz posljednje derivacije.

O sufiksu *-da* riječ je u radu *Formalna i značenjska struktura antroponima tipa Ivanda* (str. 151–158). Taj sufiks više nije plodan, pa se većinom javlja u sklopu složenih sufiksa *-(an)da*, *-(en)da* ili *-(ur)da* u tvorbi osobnih imena tipa *Ìvānda*, tipa *Milēnda* ili tipa *Pēšūrda*. Po svojem značenjskom sadržaju osobna imena na *-da* bliža su augmentativnoj i pejorativnoj nego deminutivnoj i hipokorističnoj kategoriji.

Radom *Dva srodna tipa tvorbe u antroponomastici* (str. 219–236) Bjelanović nastoji dopuniti jezikoslovne spoznaje o sufiksima *-ela* i *-elja*. Naime, u literaturi se o tvorbenom tipu *ò/ela* (*Bòžela*) i tipu *ò/elja* (*Màrelja*) sudilo samo na osnovi izvedenica na *-ela* i *-elja* iz općeg leksika i nekoliko antroponomastičkih primjera pa je pogrešno ocijenjeno da je riječ o neproduktivnom načinu sufiksne tvorbe, a netočno su ocijenjene i vrijednosti svih ostalih njihovih tvorbenih elemenata. Bjelanović utvrđuje da je značenje tih izvedenica vrlo slojevito, a zbog hipokorističnog značenja osnove te značenjskoga potencijala negativnog predznaka u sufiksā izvedenice imaju vrlo širok značenjski raspon od hipokorističnog do pejorativnog.

Temom hipokoristika Bjelanović se bavi u radovima *Tvorba hipokoristika sufiksne forme u jekavskom govoru sje-*

verne Dalmacije (str. 307–316), *Hipokoristici u ovostoljetnim hrvatskim gramatikama* (str. 317–324), *Korpus i raspodjela antroponima tipa Përa* (str. 325–346), *Tvorbena i značenjska struktura imena Dälja* (str. 347–359) i *Hipokoristik kao oznaka za tvorbeni način i kao oznaka za vrstu značenja* (str. 361–372).

Svi su navedeni radovi velik doprinos hrvatskom jezikoslovlju, no zbog ograničenoga prostora ovoga prikaza ukratko ću predstaviti samo rad *Korpus i raspodjela antroponima tipa Përa*. Naime, dosad osobna imena tipa *Përa* nisu bila dobro opisana u jezikoslovnoj literaturi. To je potaknulo autora da prikaže osobna imena toga tvorbenoga tipa u hrvatskome jeziku donoseći njihov korpus i distribuciju u prostoru i vremenu. Većinu korpusa čine osobna imena i nadimci od kojih su izvedene ostale vrste antroponima. Granice njihova prostiranja nisu posve jasne. S razlikama u gustoći mogu se naći u svim narječjima. Generalno, ta imena uobičajenija su zapadno od rijeke Neretve i Bosne nego istočno od te granice. O vremenskoj distribuciji autor kaže da im je model prajezičnoga podrijetla, a da su vrlo rano potvrđena u hrvatskom jeziku, može se suditi prema potvrdama iz pisanih dokumenta jedanaestog i dvanaestog stoljeća.

Prezimenima, tj. antroponimijskom kategorijom druge determinacije Bjelanović se bavi u radovima *Prezimana sjevernodalmatinskoga prostora u ispravama 17. stoljeća* (str. 159–191), *Značajnije odlike prezimana dvorskoga kraja* (str. 193–217), *O jednom tipu splitskih prezimena* (str. 237–244), *Jedan tip prezimena s protezom* (245–250), *Jedno prezimensko gnijezdo kao sociolingvistički fenomen* (str. 251–260) i *Tvorbeni i prozo-*

demski sustav prezimena tipa Dragović (str. 291–305).

Ovom prigodom skrenula bih pozornost na rad *Jedan tip prezimena s protezom*, u kojemu se Bjelanović bavi prezimenima poput *Šperac*, *Šperić* itd., dakle prezimenima sa strukturom protetsko š + osobno ime, a koja se rijetko analiziraju u onomastičkim radovima pa se zasad ne zna kakva je njihova rasprostranjenost. Autor pokazuje kako je osobno ime s pomoću protetskoga š postalo nadimak, koji je pak konverzijom postao prezime. Objašnjava da bezvučno palatalno š označava govorni poremećaj koji se naziva šušketanje, šušljekanje ili šušljetanje.

Dotičući se svih antroponimijskih kategorija, u članku *Tvorbena i značenjska struktura antroponima na -uša* (261–280) autor analizira tvorbu sufiksom *-uša*, koja je vrlo plodna u izvođenju svih vrsta antroponima. Osobito je plodna u tvorbi ženskih osobnih nadimaka jer se ti antroponimi tvore od prezimena (tip *Buljubašuša*). Bjelanović pokazuje i dokazuje da sufiks *-uša* nema samo pejorativno značenje, što se u jezikoslovnoj literaturi nerijetko tvrdi. Taj sufiks osobnim nadimcima i osobnim imenima na značenjskom planu oblikuje samo mocijsku vrijednost. „Antroponimi na *-uša* i denotiraju i konotiraju, a konotacija im se kreće cijelim rasponom od hipokorističnosti na jednoj do pejorativnosti na drugoj strani značenjske ljestvice.” (str. 280) U radu je pokazano kako je plodnost ženskih osobnih nadimaka na *-uša* bitna samo u novoštokavskim govorima na širokom kopnenom pojasu koji prati obalu približno od ušća Neretve do Senja.

Tema koja se također odnosi na sve antroponimijske kategorije obrađena je u

članku *Antroponimi Tromeđe motivirani prirodnom sredinom (u 17. i 18. stoljeću)* (str. 281–189). Pokazano je da je na tom prostoru životinjski svijet jedan od najizdašnijih izvora motiva za nastajanje osobnih imena, osobnih nadimaka i prezimena, a među tim motivima dominira apelativ *vuk*. Mnogo je osobnih imena i prezimena njime motivirano zbog težnja čovjeka s prostora Tromeđe da očuva sebe i svoje potomstvo od opasnosti koje su mu prijetele od samog vuka bilo da ga imenom zaplaši (*Strašivuk*) bilo da ga umilostivi (*Vukdrag*).

U trećoj cjelini pod naslovom *Onomastička leksikologija i leksikografija donosi se šest radova: Novoštokavski modeli tvorbe u onomastičkom leksiku sjeverne Dalmacije (375–386), Modeli opisa prezimena i obiteljskih nadimaka na -ić i na -ović (387–394), Tvorbeni prsten kao model opisa antroponomastičkih tvorenica (395–403), O jednom načinu organiziranja leksikografske jedinice u antroponimijskom rječniku (405–413), Antroponimi u općem leksiku (415–423) te Posebnosti u normiranju prezimenskog leksika (425–435).*

Među njima izdvajam rad *Antroponimi u općem leksiku* (str. 415–423) u kojemu se raspravlja o antroponimima u jednojezičnim rječnicima. Praksa je da se u takve rječnike ne unose antroponomastički leksemi zbog varijabilnosti njihova izraza, a time i poteškoća u standardizaciji. No Bjelanović se zauzima da se u njih unose osobna imena dvosložne hipokoristične strukture tipa *Béro* i tipa *Jūra* te imena produktivne sufiksne tvorbe tipa *Božela*, tipa *Ĵvula*, tipa *Mirčeta*, tipa *Tōmega*, tipa *Vīcūn* itd., kakvih ili nema među apelativima ili ih ima vrlo malo.

Autor zaključuje: “Njihovom obradbom u rječnicima moglo bi se potpunije nego dosad suditi o velikim mogućnostima hrvatskoga jezika da za nove potrebe tvori nove oblike.” (str. 415)

Kao četvrti dio knjige donose se korpusi, koji su skupljeni terenski ili su ekscerpirani iz relevantne literature: *Korpus toponima na -ani/-ane, Korpus obiteljskih nadimaka u sjevernoj Dalmaciji, Korpus prezimena 17. stoljeća, Korpus osobnih imena na -ela i -elja, Korpus antroponima na -uša, Korpus prezimena Tromeđe i Korpus tvorenica tipa Përa*.

Svatko tko je barem jedanput bio na terenskom istraživanju, zna kako zahtjevno i mukotrpno može biti prikupljanje građe. Pritom se ona ne ekscerpira iz napisanih tekstova i ne pronalazi se internetskim pretraživanjem računalnih korpusa nego istraživač mora obići mnoge domove kako bi pronašao dobre informatore, dobivenu građu mora precizno zapisati, provjeriti je u drugih ispitanika, a nakon toga znanstveno i argumentirano analizirati. Živko Bjelanović jedan je od naših najmarnijih terenskih radnika među onomastičarima. On pouzdanu građu znanstveno precizno analizira te je metodološki i terminološki usustavljeno interpretira. Bjelanovićevi radovi objavljeni u knjizi *Onomastičke teme* velik su doprinos hrvatskoj toponomastici i antroponomastici te leksikografiji i tvorbi riječi. U nekima od njih donosi podatke o dosad neistraženim krajevima, u drugima korigira i proširuje jezikoslovne spoznaje o vrijednostima nekih sufiksa (npr. sufiksa *-anin* u tvorbi etnika, sufiksa *-uša* u tvorbi antroponima, o tvorbenom tipu *ò/ela* i tipu *ò/elja*), donosi nove spoznaje o tvorbenoj i značenjskoj strukturi hi-

pokoristika, daje doprinos raspravi o toponimima na *-ani/-ane* i na *-ovci/-evci* te onomastičkim teoretskim pitanjima afirmirajući pojmove „fonološke varijacije“ i „varijante u antroponimiji“. Velik je Bječanovićev doprinos onomastici i tvorbi riječi hrvatskoga jezika i u tome što se na temelju onimijске građe donose zaključci o plodnosti i značenju određenih sufiksa te o tome u kojoj mjeri značenje izvedenica ovisi o sufiksima, a u kojoj o samoj osnovi.

Knjiga *Onomastičke teme* bit će zanimljivo štivo jezikoslovcima raznih disciplina, a onomastičarima, vjerujem, nezaobilazan udžbenik zbog primijenjenih metodoloških postupaka, usustavljene terminologije i, najvažnije, spoznaja koje donosi.

Ankica Čilaš Šimpraga

Monografija o međimurskom dijalektu

(Đuro Blažeka: *Međimurski dijalekt (Hrvatski kajkavski govori Međimurja)*,

Matica hrvatska, Čakovec, 2008.)

Početak znanstvenog proučavanja međimurskih govora možemo povezati uz ime Jagićeva učenika Vatroslava Oblaka koji je 1896. objavio raspravu *Nešto o međimurskom narječju*. Prilog istraživanju međimurskih govora dan je i u Bartolićevoj radnji *Govor Donje Dubrave*, kasnije proširene i objavljene pod naslovom *Hrvatski kajkavski govori Međimur-*

ja. Danas su se spoznaje o kajkavskim govorima i kajkavskom narječju općenito znatno proširile, prije svega radovima Mije Lončarića, Anđele Frančić i Đure Blažeka.

Đuro Blažeka rođen je 1968. u Prelogu (Međimurje). Godine 1992. diplomirao je kroatistiku i južnoslavenske filologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Početkom 1998. obranio je magistarsku radnju iz kajkavske dijalektologije *Govor Preloga*, a doktorsku disertaciju *Govori Međimurja* 2004. godine. Od 1998. predaje na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu – Središte u Čakovcu, gdje obavlja i dužnost prodekana za znanost. Autor je četrdesetak znanstvenih i stručnih radova. Godine 2004. objavio je knjigu *Vrela kajkavskih govora*, u kojoj predlaže metodologiju istraživanja kajkavskih govora. Sudjeluje i u brojnim znanstvenim projektima, od kojih su najvažniji *Hrvatski jezični atlas*, *Hrvatska ekonomija*, *Rječnik pomurskih Hrvata* i *Utjecaj izvannastavnih aktivnosti iz hrvatskog jezika na rano učenje hrvatskoga standardnog jezika*.

Ove je godine, kao plod višegodišnjih autorovih istraživanja, u izdanju Matice hrvatske u Čakovcu objavljena njegova dugoočekivana monografija o hrvatskim kajkavskim govorima Međimurja, *Međimurski dijalekt (Hrvatski kajkavski govori Međimurja)*.

Knjiga sadržava sljedeća poglavlja: *Predgovorno slovo Zvonimira Bartolića* (IX–XII); *Uvod* (1–11); 1. *Grananje međimurskoga dijalekta* (12–16); 2. *Fonologija* (17–100); 3. *Morfologija* (101–180); 4. *Tablice jezičnih osobina kao kriterija za podjelu međimurskog dijalekta na skupine i podskupine* (181–184); 5. *Odnos*

međimurskoga dijalekta prema susjednim hrvatskim podravskim i slovenskim govorima (185–188); 6. *Dodatak I – Pregled alternacija samoglasnika za izražavanje morfoloških kategorija* (189–200); 7. *Dodatak II – Karte odabranih fonoloških i morfoloških osobina MD* (201–214); 8. *Dodatak III – Ostale karte* (215–218); 9. *Zaključak* (219–246).

U *Uvodu* autor iznosi ciljeve i opisuje metodologiju istraživanja. Istražio je 105 mjesnih govora u Međimurju. U mjestima koje je odredio za predstavnike pojedinih skupina govora ispunio je upitnik za *Hrvatski jezični atlas* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Za pojedina mjesta kao izvor podataka poslužili su mu mali rječnici (u prosjeku od 300 riječi) koje su izrađivali studenti Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Središte u Čakovcu, a za neka mjesta ispunio je manji upitnik koji je sam izradio za potrebe terenskih istraživanja. Kako već godina ma skuplja građu za rječnik govora Preloga, autor iz tog mjesta navodi većinu primjera kojima potvrđuje neke jezične osobine koje su karakteristične za cijeli međimurski dijalekt. Transkripcija u knjizi najvećim dijelom odgovara onoj prihvaćenoj za *Hrvatski jezični atlas*, a odstupanja su učinjena zbog lakše čitljivosti teksta i tehničkih ograničenja. *Uvod* završava kratkim pregledom dosadašnjih istraživanja međimurskih govora.

U *Grananju međimurskoga dijalekta* autor prihvaća Lončarićev prijedlog da se međimurski dijalekt podijeli na tri poddijalekta. Podjela se temelji na odnosu refleksa jata i poluglasa u naglašenoj poziciji te na odnosu refleksa slogotvornoga *ʃ* i stražnjega nazala *ɔ*. Donji poddijalekt čine: preloška, goričanska, donjodu-

bravska, serdaheljska i orehovička skupina govora te prijelazni govori draškovečke podskupine i Svetog Jurja u Trnju. Srednji poddijalekt čine: podturenska, subotička, čakovečka, lopatinečka i vratišinečka skupina govora te prijelazni govori Sivice i Knezovca. Prijelazni govori između srednjega i gornjega poddijalekta su govor Dragoslavca i macinečka podskupina. Gornji poddijalekt čine: svetomartinska, štrigovska i stanetinečka skupina govora.

Drugo je poglavlje knjige ujedno i najveće. Podijeljeno je u pet potpoglavljaja: *Akcentuacija*, *Vokalizam*, *Konsonantizam*, *Gubitak i metateza fonema* te *O fonološkim osobinama pojedinih mjesnih govora i podskupina koje čine prijelaz između skupina ili poddijalekata*. Kad govori o akcentuaciji, autor ističe da na području cijeloga dijalekta nema opreke po modulaciji i kvantiteti. Kako se prozodijaska obilježja očituju u kvaliteti samoglasnika, opreka po kvantiteti prefonologizirana je u kvalitetu samoglasnika, pa su zbog toga pod naglaskom dobiveni samoglasnički sustavi od deset do trinaest članova. Fonološki je relevantno samo mjesto siline i ono u pojedinim oblicima riječi često ima razlikovnu funkciju, tj. njime se ostvaruju različite riječi. Npr. *cyg 'ɔn* 'Rom' i *c'igan* 'karakterna osobina'. Naglašen može biti svaki slog bez obzira na položaj u riječi. U *Vokalizmu* autor daje sinkronijski i dijakronijski pregled samoglasničkih inventara međimurskog dijalekta. Tako u naglašenoj poziciji postoji jedan monofonški i šest diftonških, a u nenaglašenoj dva monofonška inventara. Slijedi pregled pojedinih inventara, popis mjesnih govora u kojima se javljaju, ograničenja u distribuciji i osobitosti re-

alizacije pojedinih fonema. U međimurskom dijalektu postoji jedanaest fonoloških sustava. Na kraju potpoglavlja autor daje osvrt na Oblakov prikaz vokalizma govora Svetoga Martina, govori o gubljenju samoglasnika, samoglasničkim skupovima i promjeni *aj > ej* koja je česta u međimurskom dijalektu. U suglasničkim inventarima nije tako velika raznolikost kao u samoglasničkim. Razlike se sastoje u tome postoji li u inventaru sonanti *l̃, ñ, ʎ, ʝ* ili ne. S obzirom na sinkroniju postoji pet suglasničkih inventara. Autor posebno obrađuje zvučne opstruente na kraju riječi; suglasnik *v*; reflektiranje skupa **vǝ-*; spirant *x*; likvidu *l*; depalatalizaciju fonema *l̃*; sekundarni skup *lj*; palatalni nazal *ñ*; skupove labijal *+j*; reflekske *d̃* i sekundarno *dj*; reflekske **stj* i *skj*; skup *tj* (< **taj*); reflekske **zdj* i **zgj*; reflekske **čbr-* i *čer-*; refleks palatalnog *r*; status i sudbinu *j*; protetske suglasnike; prijelaze *m > n* i *n > m*; prijelaze *r > l* i *l > r*; početne suglasničke skupine u kojima je prvi član ploziv; zamjenjivanje suglasnika u skupinama te podrijetlo suglasnika i njihovo ispadanje u skupovima. Na kraju potpoglavlja autor obrađuje gubitak i metatezu fonema te daje kratak pregled fonoloških osobina pojedinih mjesnih govora i podskupina koje čine prijelaz između skupina ili poddijalekata.

Treće poglavlje knjige posvećeno je morfologiji. Podijeljeno je u jedanaest potpoglavlja: *Uvod, Alternacije osnovnih samoglasnika kao sredstvo izražavanja morfoloških kategorija, Imenice, Pridjevi, Zamjenice, Brojevi, Glagoli, Prilozi, Prijedlozi, Veznici te Uzvici*. Od najvažnijih inovacija autor ističe sljedeće: a) gubitak dvojine, b) gubitak vokativa, c) smanjenje broja tipova deklinacija, d) gubitak

nesloženih preteritalnih vremena, e) jedan futur, f) fakultativni sinkretizam oblika za DLI množine i g) čuvanje supina.

Četvrto poglavlje čine tri tablice. Autor posebno donosi pregled jezičnih osobina za govore koji se nalaze na granici skupina i poddijalekata te za neke govore u susjedstvu međimurskoga dijalekata, tj. za govor Legrada, Svetoga Petra, Svetoga Đurđa, Kelemena, Beltinaca i Gajševaca pri Križevcima. Treća tablica prikazuje raspored pojedinih jezičnih osobina po poddijalektima.

Kako bi što bolje opisao međimurski dijalekt, u petom poglavlju autor opisuje njegov odnos prema susjednim podravskim i slovenskim govorima. Od govora izvan međimurskog dijalekata razmatra koprivničke i varaždinske govore koji su u relativnoj blizini rijeke Drave prema Međimurju, a od slovenskih govora prleški i prekomurski dijalekt.

U Dodatku I autor daje pregled svih mogućih alternacija samoglasnika kojima se izražavaju morfološke kategorije.

U Dodatku II na trinaest je karata prikazano rasprostiranje glavnih fonoloških (sudbina jata, sudbina starih nazalnih samoglasnika, zatvaranje otvorenih samoglasnika pod utjecajem nazala, sudbina **dj*, proteza, prijelaz *-l > -u*, depalatalizacija *l̃* i *ñ*) i morfoloških osobina (sinkretizam u dativu, lokativu i instrumentalu množine, nastavak genitiva množine, generalizacija e-nastavaka u imenica srednjega roda, nastavci u 2. i 3. licu množine prezenta).

U Pogovoru knjige Blažeka upozorava da je međimurski dijalekt opisan u posljednji trenutak: „Neki budući istraživači međimurskoga dijalekata sasvim si-

gurno ne će naći govornike koji bi govorili na način opisan u ovoj knjizi. U što će se transformirati mjesni govori opisani u ovoj knjizi doista nitko ne može točno prognozirati. Brže se gube stare morfološke i sintaktičke osobine, a sporije fonološke. Nepovratno nestaje i najveći dio staroga kajkavskog leksika jer nestaju mnoge realije iz starog načina života, a također i društveni kontekst u kojem te riječi imaju komunikacijskoga smisla.“

Knjiga *Međimurski dijalekt* vrlo je korisna znanstvenicima-kajkavolozima i studentima, a morala bi se naći i u rukama svakog učitelja hrvatskoga jezika u Međimurju. Jezične su osobine međimurskog dijalekta prikazane vrlo pregledno i lako se mogu uspoređivati s bilo kojim kajkavskim govorom što može biti velika pomoć u nastavi razlikovne gramatike.

Autoru i izdavaču na kraju valja čestitati na ovom vrijednom izdanju.

Ines Virč

Vrijedan doprinos kajkavologiji

(Josip Đurkovečki: *Jezičnica hrvatsko-slavinska*, Profil, Zagreb, 2008.)

Knjižica koju imamo pred sobom još je jedan *gemant* iz *gazofilacijuma* poznatoga kajkavologa i kajkavofila Alojza Jembriha. Riječ je o pretisku dvojezične, kajkavsko-njemačke gramatike Josipa Đurkovečkoga *Jezičnica hrvatsko-slavinska za hasen Slavincev i potreboču ostaleh stranskoga jezika narodov*, tiska-

ne 1826. godine u Pešti. U uvodnoj studiji *Josip Đurkovečki i njegovo djelo* A. Jembrih navodi tri razloga za izdavanje toga pretiska: njime će se jezikoslovcima olakšati proučavanje te kajkavske gramatike, hrvatskoj će se kulturnoj javnosti predstaviti njezin autor Josip Đurkovečki, a ujedno će se ukazati i na gramatološki kontinuum hrvatskih gramatika.

A. Jembrih prvo donosi biografiju Josipa Đurkovečkoga, župnika u Samarici kraj Garešnice, koji se hrvatskoj javnosti predstavio u vrijeme zagrebačkoga biskupa Maksimilijana Vrhovca koji je poticao književni rad na kajkavskome književnom jeziku te se i sam njime služio u svojim propovijedima i pismima. U studiji se donose i podatci o drugom značajnom djelu J. Đurkovečkoga, objavljenom 1820. godine pod naslovom *Kratkospravek evangeliumov nadaljneh i svetečneh*. Riječ je o evanglijomima «za potreboču i hasen dece fare samaričke», odnosno o nedjeljnim i blagdanskim propovijedima te njihovom tumačenju u prilagođenom obliku namijenjenom djeci iz njegove župe.

Jezičnica hrvatsko-slavinska za hasen slavincev i potreboču ostaleh stranskoga jezika narodov slovnica je kojom se J. Đurkovečki predstavio kao nasljedovatelj kajkavskih gramatičara iz 18. st.: Ivana Vitkovića (1779.), Ignacija Szentmártonyja (1783.), Josipa Ernesta Matijevića (1771.), Antuna Rajspa (1772.) i Franje Korniga (1795.). *Jezičnica* se sastoji od dvojezičnog predgovora i dijelova *Vpelanje, Od slov, Od imena, Od zaime-na, Od vremenoreči, Od delnikoreči, Od predstavkov, Od prirečka, Od medmetka, Od veznika*, a završava tekstem razgovora *Med dvemi priateli*. Svojom struktu-

rom ne odstupa od ostalih onodobnih gramatičkih priručnika.

Posebnu pozornost A. Jembrih u svojoj studiji poklanja predgovoru *Jezičnice* u kojem Đurkovečki iznosi svoja razmišljanja o hrvatskome jeziku u kontekstu slavenskih jezika i zaključuje kako je taj kajkavski gramatičar morao poznavati ideje i djela slavista poput Jana Kollara i Pavela Jožefa Šafařika. Đurkovečki u *Predgovoru* koristi tri naziva: *horvatski* (kajkavski književni jezik), *slavonski* (slavonsko-štokavski) i *slavinski* (slavenski koji odgovara latinskome nazivu *lingua illyrica*) pod kojim Đurkovečki podrazumijeva prvobitno stanje i čistoću (osobito leksičku) i *horvatskoga* i *slavonskoga* pisanoga književnog jezika. *Jezičnica* je, kao što je već spomenuto, dvojezična gramatika pisana njemačkim i kajkavskim književnim jezikom. A. Jembrih zaključuje da «Đurkovečki izričito želi pokazati da mu *Jezičnicom* nije svrha pokazati kako valja običajeno govoriti (jer to ionako zna svaki kajkavac u skladu s mjesnim govorom) nego kako treba dobro govoriti; nije mu dakle bila namjera pokazati dijalektalno stanje triju županija, nego književni kajkavski – horvatski jezik» (2008: 200). U *Jezičnici* se daje gramatički opis kajkavskoga književnog jezika, polifunkcionalnoga, standardiziranoga neorganskoga idioma koji je funkciju standardnog jezika imao od 16. stoljeća do stvaranja hrvatskoga standardnog jezika štokavske osnovice na području triju županija središnje Hrvatske. Đurkovečki ipak u svoj jezik unosi i poneki štokavizam na glasovnoj i morfološkoj razini: *čekati*, a ne *čakati*, na mjestu poluglasa ima i *a* (*lahko*) i *e* (*lehko, lehkem*). A. Jembrih to tumači mjestom njegova službovanja –

Samarica se, naime, nalazi u rubnom području prema slavonskoj štokavštini. U svom nastojanju da se *horvatski* i *slavonski* približe u pogledu grafije, Đurkovečki je ispred ostalih kajkavskih gramatičara. Sam je Đurkovečki taj postupak ovako obrazložio: «Da bi se pak ovo jezika snaženje srećno započelo i zjedinjenje jezika i narodov dovršiti moglo, potrebno je od slovo-sloge započeti i jedinstvo z bližnemi narodi vu njoj držati. Odkud, kajti kak zroki temeliti svedočiju, s kojimi vsaki človek razumni na put istine pejljati se mora, slovo-sloga slavonska jeziku slavinskomu spodobneša, prikladneša, kratkospravna i mudreša nahadja se...». On napušta dotadašnja kajkavska grafijska rješenja *cz, sz, s* te prihvaća slavonska grafijska rješenja *c, s, sh* za foneme *c, s, š*, ali ne prihvaća slavonsko *x*, nego predlaže grafem [ʃ].

Zbog predloženih grafijskih rješenja A. Jembrih smatra da je J. Đurkovečki poznavao latinsku raspravu kanonika Marka Mahanovića *Observationes circa croaticam Orthographiam* (1814.) te zaključuje: «Sve nam to govori kako je Đurkovečki bio svjestan činjenice da se govorene razlike teško mogu ujednačivati, zato treba provesti ujednačivanje u pisanome (književnome) obliku» (2008: 192). U tome je pogledu Josip Đurkovečki bio i ispred iliraca kojima je mogao biti primjer i poticaj.

Razmatrajući *Jezičnicu* i poglede na jezik koje iznosi Đurkovečki, A. Jembrih izdvaja autorove tvrdnje koje se uklapaju u jezikoslovna razmatranja: a) dao je do znanja da postoji slavenska, *slovinška*, zajednica jezika; b) nepovoljne društvene prilike, seljenja naroda itd. učinile su svoje i kod *horvatskoga* jezika, tj. on je postao «natepen stranskim rečmi»; c)

gramatika i rječnik najbolja su pomagala za očuvanje čistoće književnoga jezika; d) *Jezičnica* nije napisana da bi pokazala horvatsko-kajkavski govor, već da bi normirala jezik Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije i to ponajprije pisane jezične komunikacije. Đukrovečkoga stoga možemo smatrati prvim kajkavskim gramatičarom prve polovice 19. st. koji normu kajkavskoga književnoga donosi oslanjajući se na slavonske gramatičare, ponajprije na Matiju Antuna Relkovića.

Pretisak *Jezičnice* omogućuje usporedbu te gramatike s ostalim kajkavskim gramatikama, ali i s tzv. ilirskim gramatikama i pokazuje da kajkavski slovničari nisu ni u kojem pogledu zaostajali za svojim «ilirskim» kolegama, što ponovno ukazuje na potrebu revalorizacije cjelokupne stare kajkavske književnosti pa i djela kajkavskih leksikografa i gramatičara.

Barbara Štebih Golub

Trojezični rječnik Ludovika Lalića

(Ludovicus Lalic: *Dictionarium Latino-Italico-Illyricum*. Priredio i pogovor napisao Serafin Hrkać, Grude: Matrica hrvatska; Mostar: Sveučilište, Institut za latinitet, 2007.)

Do prije petnaestak godina jedan je od najstarijih višejezičnika s hrvatskom sa-
stavnicom ležao nepoznat u knjižnici Fra-

njevačkog samostana u Omišu. Konačno je, više od tri stoljeća nakon nastanka, iznesen pred oči javnosti. Nakon što ga je fra Petar Bezina uočio,² a fra Andrija Nikić filološki obradio i smjestio u kulturnopovijesni kontekst,³ marom klasičnoga filologa fra Serafina Hrkaća objavljen je latinsko-talijansko-hrvatski rječnik fra Ludovika Lalića (528 str.), inače dotad sasvim nepoznatoga hercegovačkog franjevca s prijelaza iz 17. u 18. stoljeće.

O autoru rječnika zna se malo. Rođen je u Ružićima u Hercegovini, od 1680. do 1697. radio je kao pomoćnik župnika u Tučepima, a umro je najvjerojatnije između 1702. i 1705. godine. U knjižnici franjevačkoga samostana u Omišu čuvaju se dva njegova rukopisna djela: prvo je djelo na talijanskom i sadržava upute za ispovjednike (na naslovnici je upisana 1702. godina),⁴ a drugo je trojezični rječnik bez naznake godine sastavljanja.⁵ Rječnik je,

² Bezina, Petar, *Rukopisna baština franjevacca Provincije Presvetog Otkupitelja*, Zagreb, 1993, str. 115.

³ Nikić, Andrija, *Rječnik fra Ljudevita Lalića*, Mostar, 1999.

⁴ *Istruzione de confessori, casi della coscienza, come si debba amministrare il sacramento della penitenza, con piena norma si contiene breve essame (di) tutto quello che deve sapere et fare il confessore per salvar le anime et per conseguir il frutto di mirabil medicina. Opera del frate Lodovico da Arcigovina di Rusichi, sacerdote de Minori Osservanti. Anno del Signore 1702. Interrogatorio che il confessore deve fare al penitente con piena norma di esaminar tutti li peccati, per salvar le anime et conseguire il frutto di mirabil medicina.* Rukopis ima 352 kartonski uvezanih listova formata 24 x 18 cm. Signatura: R-57.

⁵ Na 7. stranici napisano je: *BLAGO IE-ZIKA SLOVINSKOGA ILLI SLOVNIK u komu izgovarajuse rici diacke Latinski i slouinski.*

dakle, sastavljen na prijelazu iz 17. u 18. st., nekoliko desetljeća nakon Mikaljina, Habledičeva i Belostenčeva leksikografskog rada i nešto prije Della Bellina rječnika. Sadržava petnaestak tisuća natuknica s latinskim kao polaznim te talijanskim i hrvatskim kao ciljnim jezicima. Riječi su na temelju početnoga slova razvrstane u korpuse i poredane po abecednom redosljedju toga početnog slova, ali unutar pojedinih slova ne poštuje se abecedni redosljed. Neke se natuknice ponavljaju, najčešće s ponešto izmijenjenim tekstom.

Sama *editio princeps* osim prijepisa rječnika (str. 3–513) sadržava kratak priređivačev pogovor s osnovnim podacima o autoru i djelu (str. 515–517), te ogleadne otiske nekoliko stranica izvornoga rječnika (str. 518–528). Priređivač je natuknice unutar pojedinih slova posložio abecednim slijedom jer u izvorniku takav redosljed nije postojao. Transkribirao je i ponovljene natuknice, posebno ih označivši.

Na svakoj se stranici rječnika zapaža njegova nedovršenost. Osim ponavljanja pojedinih natuknica u oči upada nedo-

sljednost u grafiji svih triju jezika (gema / gema, dopiare / doppiato, bitti / biti)⁶ i u načinu prikaza lema (navedeni različiti osnovni oblici glagola, različiti dijelovi iste riječi odvojeni u genitivu), kao i nepotpunost gramatičkih podataka u nekim natuknicama.

Da selekcija pri uvrštavanju nije pratila čestoću ili važnost riječi pokazuje nedostatak nekih čestih riječi koje bi u rječniku toga opsega morale stajati (*cultus*, *-us*; *flumen*, *-minis*; *lucus*, *-us*; *orbis*, *-is*). Ni odabir značenja nije potpun – tako je za *ala* kao jedino značenje navedeno “pazuho”, a za *cornu* “strana”. Vjerojatno je Lalić riječi uvrštavao onako kako su mu dolazile u školskoj praksi.

Priređivač uskličnicima upozorava na pogreške u izvorniku. Premda su mu neke promaknule (*paterfamilia*; *flores* umjesto *floreo* itd.), a za neke je i sam odgovoran (*labor* kao glagol i kao imenica stavljeni pod istu natuknicu; izdvajanje sintagmi iz njihovih natuknica), opseg posla takve sitne propuste ublažava i ne umanjuje opću ocjenu da je rječnik na najbolji i najstručniji način otet zaboravu.

I autoru i priređivaču valja odati priznanje za veliki trud koji je uložen kako bi to veliko blago prije svega hrvatskoga leksika ostalo sačuvano i dostupno daljnjim proučavanjima. Rukopisna su djela rijetko uzimana u obzir pri sastavljanju velikih rječnika kao što je Akademijin. Rječnik će biti koristan ne samo onima koje zanimaju starija razdoblja hrvatskoga jezika i istraživačima stare leksikografije, već i talijanistima, povjesničarima, etnolozima i drugim stručnjacima kojima

---

THESAURUS LINGUAE ILLYRICAE SIVE DICTIONARIUM ILLYRICUM, *In quo verba latina Italice & Illyricae (!) redduntur. Labore fratris Ludouici lal. (ich)*. Stranica 9. sadržava hrvatski naslov: *PERFECTISSIMUS DICTIONARIUS, Sive Correctissimum Dictionarium Ordine Alphabetico Aedificatum; ut A, b, c, d, e, f & c. In quo uerba latina Italice, et Illyrice redduntur*. Na desetoj stranici piše: *SLOVNIK ILTI (!) DICTONAR SLOVINSKI. U Komu izgouarajuse rici diacke, Latinski i Slouinski. DICTIONARIUM ILLYRICUM. In quo uerba latina italice et Illyricae (!) redduntur*. Rukopis se sastoji od 1518 kartonski uvezanih nepaginiranih stranica posloženih u 61 sveščić, veličine 24 x 14 cm. Signatura: R-257.

⁶ Čak i u jednoj te istoj natuknici: *opidum, oppidi*.

bi iz bilo kojega razloga moglo zatrebati znanje o stanju obuhvaćenih jezika u 17. stoljeću. Bilo bi dobro da se i ovaj rječnik ugradio u postojeće elektroničke rječničke baze podataka kao što je *Portal hrvatske rječničke baštine*,⁷ kako bi bio računalno pretraživ i usporediv s ostalim istovrsnim ostvarenjima.

Po našim arhivima i knjižnicama zasigurno postoji još neotkrivenoga jezičnoga blaga pohranjenoga u različitim formama, a možda i u rječničkim. Arhivističkim i bibliotečnim sređivanjem repozitorija, osposobljavanjem stručnih istraživača, ali i financiranjem istraživanja ono će se moći plodno iskoristiti za bogaćenje našega poznavanja vlastitoga jezika i kulture.

Šime Demo

Prijevod rječnika junaka digitalnoga doba

(Slobodan Lazarević: *Hakerski rječnik žargona*, Knjiga-komerc, Beograd, 2002.)

Srpski se novinar i publicist Slobodan Lazarević već dulje vrijeme bavi računalnim temama, osobito hakerima. U predgovoru svojega prijevoda rječnika hakerskoga žargona *Jargon File* navodi kako je teško pronaći pojavu s kraja prošloga i s početka ovoga stoljeća koja je izazvala toli-

ko dvojba i pokrenula toliko kontroverzija kao što su hakeri. Dok ih jedni smatraju pionirima epohe informatičkoga društva i pravim „Prometejima elektroničkoga doba“, drugi u njima isključivo vide opasne prijestupnike. Autor smatra da je dobar dio tih kontroverzija nastao zbog nedovoljne obaviještenosti javnosti.

U uvodu autor ovaj rječnik definira kao skup žargonskih naziva kojima se koriste razne supkulture računalnih hakera. Priređen je na temelju čuvenoga *Rječnika žargona (Jargon File)*, koji čini zajedničku ostavštinu hakerske kulture. Hakerska je kultura zapravo mreža labavo povezanih supkultura koje su ipak potpuno svjesne da imaju i dijele određeno zajedničko iskustvo, korijene i vrijednosti. Budući da su hakeri posebno kreativne osobe koje sebe ponekad određuju odbacivanjem društvenih norma, oni posjeduju neobično bogate i samosvojne tradicije za jednu međunarodnu kulturu koja postoji manje od četrdeset godina.

Rječnik hakerskoga žargona *Jargon File* nastao je tijekom više godina zahvaljujući velikom broju pojedinaca koji su dobrovoljno posvetili znatnu količinu vremena njegovu stvaranju. Oni su u potpunosti priznati kao njegovi pravi urednici. Njihove uredničke dužnosti obuhvaćaju prikupljanje priloga i prijedloga drugih, traganje za potvrdnim informacijama, unakrižno povezivanje određenih pojmova, održavanje dokumenta u konzistentnome obliku te najavu i distribuciju njegove posuvremenjene inačice.

Posebno je poglavlje posvećeno povijesnom pregledu nastanka rječnika hakerskoga žargona *Jargon File* koji je započeo stvarati Raphael Finkel na stanfordskom sveučilištu 1975. godine.

---

⁷ Nalazi se na adresi <http://crodrop.ffzg.hr>.

Godine 1976. Mark Crispin je, nakon što je otkrio jednu poruku o *Rječniku* na računalu SAIL-a (Stanford Artificial Intelligence Lab – laboratorij za umjetnu inteligenciju na stanfordskome sveučilištu), poslao kopiju *Rječnika* MIT-u (Massachusetts Institute of Technology).

Dokument je ubrzo preimenovan u JARGON> nakon mnogih dopuna koje su načinili Mark Crispin i Guy L. Steel. Zanimljivo je da tijekom svih tih dopuna nitko nije razmišljao o tome da *žargon* preimenuje u *sleng*, sve dok dokument već nije postao široko poznat kao *Jargon File*.

Raphael Finkel nakon određenoga vremena odustaje od aktivnoga sudjelovanja. Kratko nakon toga Don Woods postaje glavna veza na SAIL-u za *Rječnik* koji je od tada postojao u dva primjerka, na SAIL-u i MIT-u.

Rječnik se širio s prekidima i novim počecima otprilike do 1983. godine. Richard Stallman bio je među istaknutijim suradnicima, priloživši mnogo SAIL-ovih i MIT-ovih novotvorenica.

U proljeće 1981. godine velik je dio *Rječnika* objavljen u 29. broju časopisa *CoEvolution Quarterly* Stewarta Brandova, s ilustracijama Phila Wadlera i Guya L. Steela. To je bila prva inačica *Rječnika* u tiskanome obliku.

Kasniju je proširenu inačicu *Rječnika* s komentarom za masovno tržište uredio Guy L. Steel. Ta je inačica tiskana kao knjiga 1983. godine pod nazivom *The Hacker's Dictionary*. Ostali su urednici *Rječnika*, Raphael Finkel, Mark Crispin, Richard Stallman i Geoff Goodfellow, doprinijeli toj inačici svojim priložima. Ta se knjiga još naziva i *Steel-1983*.

Kratko nakon objavljivanja *Steel-1983*, *Rječnik* je prestao rasti, dopunjavati se i mijenjati. To je zapravo bila posljedica izravne namjere da se dokument privremeno „zamrzne“, kako bi se isključivo upotrebljavala publicirana inačica *Steel-1983*, ali se spletom okolnosti privremeno „zamrzavanje“ pretvorilo u trajno.

Iako je *Rječnik* ostao nedirnut punih sedam godina, i dalje je jako utjecao na hakerski jezik i humor. Nova je inačica *Rječnika* šire distribuirana od stare. Njezina je zadaća predstaviti sve postojeće računalne supkulture, u kojima se manifestira prava priroda hakera. Više od polovice izraza u novoj inačici potječe s interneta, odnosno *Useneta* (mrežnih novina). Posebni su naponi učinjeni da se prikupe izrazi svih supkultura, uključujući žargon IBM-PC programera, korisnika Amige i Macintosh-a i dr. Inačica 2.9.6. postaje središnjim tekstom rječnika *The New Hacker's Dictionary*, a inačica 3.0.0. izdana je u rujnu 1993. godine kao drugo izdanje.

Najvažnije odrednice u dosadašnjim mrežnim prerađama *Rječnika* su sljedeće:

– inačica 2.1.1. iz 12. lipnja 1990. godine, koja je rezultat ponovnoga oživljavanja *Rječnika* nakon sedmogodišnje stanke i

– potpuna inačica 4.2.3. iz 23. studenoga 1993. godine s 27.452 izraza, 222.085 riječi, 1.460.972 znaka i 2.318 tumačenja.

Rječnički članci u originalu (mrežnoj inačici) sadržavaju natuknicu uz koju stoji kratica za vrstu riječi, a potom slijedi definicija pojma:

google: v.

[common] To search the Web using the Google search engine, <http://www>.

google.com. Google is highly esteemed among hackers for its significance ranking system, which is so uncannily effective that many hackers consider it to have rendered other search engines effectively irrelevant. The name 'google' has additional flavor for hackers because most know that it was copied from a mathematical term for ten to the 100th power, famously first uttered as 'googol' by a mathematician's nine-year-old nephew.

Autorov prijevod sadržava rječničke članke bez oznaka za vrstu riječi:

google Pretraživanje Mreže korišćenjem "Google-pretraživačke mašine" www.google.com. Google je veoma uvažen među hakerima zbog visoko rangiranog sistema koji je tako efikasan da mnogi korisnici smatraju da je već učinio sve ostale pretraživačke mašine potencijalno irrelevantnim.

Nakon pojedinih natuknica autor u zagradama daje njihov prijevod i napomenu je li riječ o hakerskome mitu, ironičnome prizvuku, negativnoj konotaciji, tehno-jeziku i sl.:

one-banana problem (problem od jedne banane, hakerski mit) Po ovoj storiji, u prodavnicama mejnfrejмова (krupnih računara, dinosaurus), gde su računari imali posebne operatere za administriranje rutinom, programeri i hardveraši su imali običaj da - govoreći o operaterima - kažu kako bi njihov posao mogli da obave čak i trenirani majmun. Često se govorilo da bi nagrada koja bi se davala tim majmunima, mogla ujedno da se koristi i kao mera za opis težine zadatka. Na primer, jednostavan problem bi se označio kao jedno-bananski, pa bi se u tom smislu moglo da kaže - "To je jed-

no-bananski posao, šta li ih je onda toliko zadržalo!?" - IBM-folklor je potom podelio sve probleme u jedno, dvo, i tro-bananske. Druge kulture su imale drugačiju hijerarhiju i delile su ih mnogo finije. Na ICL, na primer, 5 zrna grožđa (grozd) bilo je jednako banana. Njihova gornja granica za "sysapes" (sistem-majmune) po nekim pričama su bile 3 banane i 3 zrna grožđa (drugi izvor tvrdi 3 banane i jedno zrno grožđa, ali dodaje: "Međutim, to je predmet lokalnih varijacija, kosmičkih zraka i ISO"). Kod poteškoća koje se odmere sa preko tri banane bi uglavnom pozivali fabriku da pošalje servisere. Još se naziva "Beskonačna-Majmunaska Teorija".

one-banana problem: n.

At mainframe shops, where the computers have operators for routine administration, the programmers and hardware people tend to look down on the operators and claim that a trained monkey could do their job. It is frequently observed that the incentives that would be offered said monkeys can be used as a scale to describe the difficulty of a task. A one-banana problem is simple; hence, "It's only a one-banana job at the most; what's taking them so long?" At IBM, folklore divides the world into one-, two-, and three-banana problems. Other cultures have different hierarchies and may divide them more finely; at ICL, for example, five grapes (a bunch) equals a banana. Their upper limit for the in-house *sysapes* is said to be two bananas and three grapes (another source claims it's three bananas and one grape, but observes "However, this is subject to local variations, cosmic rays and ISO"). At a complication level any higher than that, one asks the manufacturers to send someone around to check things.

Proučavajući natuknice u rječniku hakerskoga žargona *Jargon File* može se zaključiti da su hakeri u svojem jeziku izričajno skloni igri riječima. Stvaraju nove riječi kombinacijom dviju postojećih, s time da je novostvorena riječ uvijek, i izrazom i sadržajem, povezana s obje sastavnice (npr. *netiquette* = *network* + *etiquette* u značenju pravila ponašanja na mreži ili *notwork* = *not* + *network*, izraz koji se upotrebljava za mrežu kada je nestabilna ili kada „padne“).

Mnoge riječi koje inače nemaju svoj antonim, u hakerskome ga žargonu imaju (neke riječi i više njih – npr. riječ *copyright* ima čak tri antonima: *copybroke*, *copyleft* i *copywronged*). Pojmom *copyleft* želi se naglasiti da nema nikakvoga ekskluzivnog zaštićenog prava ni urednika rječnika hakerskoga žargona *Jargon File*, nego sva prava i zasluge pripadaju brojnim znanim i neznanim imenima iz hakerskoga svijeta, pa samim time nema ni posebnih ograničenja u njegovoj distribuciji ili uporabi (kao što je to eksplicitno napomenuto u njegovu predgovoru).

Jedna su vrsta igre riječima i tvorbe koje bismo mogli nazvati sličnozvučnicama (eng. *soundalike slang*), često u kombinaciji s podrugljivošću, katkad blagom, a mjestimice i ne tako blagom. Npr. izrazom *Macintoy* hakeri daju do znanja da računalo Macintosh smatraju igračkom (eng. *toy* = igračka). Postoji i pejorativniji izraz *Macintrash* koji nam govori o tome da hakeri računalo Macintosh ne cijene i jednostavno ga smatraju smećem (eng. *trash* = smeće).

Rječnik hakerskoga žargona *Jargon File* obiluje i kraticama, najčešće troslovnima, koje su obično akronimi ili prvoslovice (npr. kratica *TLA* označava izraz

Three-Letter Acronym što prevodimo kao troslovna kratica ili *YABA* – *Yet Another Bloody Acronym* što bismo mogli prevesti kao ‘još jedna prokleta kratica’). Pojedine kratice koje se obično pojavljuju izvan računalnoga konteksta dobivaju novo značenje (npr. kratica *AIDS* u hakerskome žargonu ne označava opaku bolest već zaraženi disk – *A* Infected Disk Syndrome*). Osim kratice, i druge riječi mogu poprimiti novo značenje (npr. izraz *condom* označava plastičnu košuljicu u koju se stavlja disketa, a *Easter egg*, odnosno uskršno jaje, poruka je obično šaljiva sadržaja skrivena u programskome kodu).

Jedna je od značajka hakerskoga jezičnog izričaja i pretjerano uopćavanje, primjerice na gramatičkoj razini. Riječima se dodaju pogrešni nastavci, često proširujući standardno pravilo na neobičajene slučajeve (npr. prema *generous* → *generosity*, hakeri uopćavaju *mysterious* → *mysteriosity*, *dubious* → *dubiosity*, *obvious* → *obviousity* i sl.). Također često imenice pretvaraju u glagole, a isto tako i poimeničuju glagole (npr. *hack* → *hackification* ili *win* → *winnitude*, *winnage*). Ovdje, naravno, nije riječ o nepoznavanju gramatike jer su hakeri općenito veoma svjesni što čine kada izobličuju jezik. Naprotiv, riječ je o gramatičkom stvaralaštvu, jednom obliku zaigranosti kojemu je svrha zabaviti slušatelja ili čitatelja.

Osim navedenih značajka, rječnik obiluje humorom, podrugljivošću i šalama (često i na vlastiti račun), crnim humorom i paradoksima.

Činjenica da su upravo hakeri autori rječnika hakerskoga žargona *Jargon File* ukazuje na njihovo izraženo zanimanje za jezik, što ne treba čuditi jer su i oni stručnjaci za jezike. Naravno, u prvo-

me se redu hakeri zanimaju za program-ske jezike, ali se u velikoj mjeri zanimaju i za prirodni jezik. Hakeri su po prirodi vrlo inventivni u svojoj uporabi jezika i promatraju oblikovanje i uporabu žargona kao igru koja se igra radi svjesnoga zadovoljstva. Iz svega se navedenog može zaključiti da hakeri obožavaju svaku igru riječima i veoma rado i kreativno upotrebljavaju svoj jezik.

Autor zaključuje da žargon pomaže hakerima da odrede mjesto koje im pripada u zajednici i da izraze zajedničke vrijednosti i iskustva.

Antun Halonja

Vrijedan prinos čakavologiji

(Iva Lukežić, Sanja Zubčić: *Grobnički govor XX. stoljeća*, Katedra Čakavskoga sabora Grobinščine, Rijeka, 2007.)

U Rijeci je 2007. godine izdan jedan od rječnika koji se pridružuje danas već brojim samostalnim rječnicima čakavskoga narječja i manje brojnim leksikografski doradenim. Djelo autorica dr. sc. Ive Lukežić i dr. sc. Sanje Zubčić, kojega je glavna i izvršna urednica dr. sc. Silvana Vranić, ujedno i recenzentica uz dr. sc. Sanju Vulčić, izdala je Katedra Čakavskoga sabora Grobinščine. Riječ je o monografskoj knjizi grobničkoga govora 20. st. glavni dio koje zauzima rječnik, a ostatak vrijedni prinosi čakavologiji – radovi autorica o gramatici grobničkoga govora: rad dr. sc. Ive Lukežić *Jezični sustav grob-*

ničkoga govora u 20. st., koji donosi genetsku klasifikaciju grobničkoga govora unutar hrvatskoga jezika te fonološki sustav (glasove, glasovne promjene i naglasni sustav) i morfološki sustav (deklinacije imeničkih riječi i konjugaciju riječi), i dva rada: *Naglasni sustav u grobničkom govoru* i *Napomene o sintaksi* dr. sc. Sanje Zubčić o naglasnim tipovima i sintaksi. Knjizi su pridružena dva bibliografska popisa radova, šire i uže vezana za temu – grobnički govor. Knjiga ima 767 numeriranih stranica od kojih 140 čine gramatički tekstovi, a 620 rječnik: popise riječi, njihovu gramatičku odrednicu, oprimgrenje u rečenicama, frazeme te upućivanje na sinonime i dr. Riječi su to koje pripadaju leksičkom fundusu grobničkoga govornoga tipa 20. st. Rječnik je istojezični, dijalektalni s glavom i tijelom članka koji pripadaju različitim razinama istoga jezika (čakavskoj i standardnoj razini hrvatskoga jezika), dok se natuknica tumači standardnim ekvivalentom ili definicijom. Sam rječnički dio čini niz abecednim redom poredanih natuknica. Nema onih s početnim fonemom /ʒ/ (u pismu *dž*) koji ni u ostalim govorima čakavskoga narječja nije dijelom suglasničkoga inventara, a pet je natuknica zastupljeno s početnim fonemom /dʔ/: **dʔačič**, **dʔak**, **dʔir**, **dʔirāt**, **dʔūmbus**. Natuknice se navode u kanonskome obliku, a zastupljene su sve vrste riječi. Imenička natuknica sadržava rod i određenje kategorije broja samo uz oblik imenica koje se ostvaruju samo u množini ili u množini mijenjaju značenje, primjerice: **natikače**, ž. mn., **lōjtre**, ž. mn., ali **kūkavica**, ž., **būštica**, ž. itd. Navode se i alternacije (naglasnoga ili kojega drugoga tipa) koje se pojavljuju među oblicima iste natuknice, npr. G jd. ili mn.: **čuvār**,

m. G jd. čuvārā, kājla, ž. G mn. kājł, ili unutar istoga oblika (kanonskoga) ako je njihova razlika uvjetovana fonetski i fonološki, *šļlica/šļlica, ž., šjārpa/šjārpa, ž., krāmpus [krāmpus]*, *m.* (iznimno se alofon fonema /m/ u rječniku navodi zbog obilježja nazalnosti, uvijek u uglatim zagrada). Pridjevi uz oznaku roda i broja nose i oznaku određenosti i neodređenosti, a oba oblika nisu dijelom iste natuknice, primjerice: *čōrāv (čōrava, čōravo)*, *neodr. pridj. i čōravī (-ā, -ō), odr. pridj.* Natuknica određenoga, pa i neodređenoga lika pridjeva, zbog naglasne razlikovnosti, sadržava komparativ toga primjera, primjerice: *čōrāv (komp. čōravījī), čōravī (komp. čōravījī)*, dok u svim pridjevskim natuknicama izostaju oblici za superlativ. Osim toga, pridjevska natuknica sadržava prozodijsku razliku među oblicima neodređenoga lika pa uz muški rod donosi i ženski i srednji rod bez obzira na (ne)postojanje razlike između ž. i sr. roda, npr. *čřn/čřn (čřnā/čřnā, čřnō/čřnō)*, *neodr. pridj., kafēn (kafēna, kafēno), neodr. pridj.* Ako se oblici prozodijski razlikuju, uz zamjenicu se u kanonskom obliku unutar natuknice navode i jedninski oblici ženskoga i srednjega roda, npr. *onakōv (onakōva, onakōvo)*, *zamj.; mōj (mojā, mojē)*, *zamj.; ōn (onā/ōnā, onō/ōnō)*, *zamj. uz ōn (onā, onō)*, *zamj.* U suprotnom se navode samo nastavci za ženski i srednji rod jednine u oblim zagrada, kao i u pridjeva. Znakovi nad vokali – naglasci daju informacije o naglasnoj silini, duljini naglašanih i nenaglašanih vokala te o intonaciji naglašanih vokala. Naglasni je sustav grobničkoga govora troakcenatski sustav s dobro očuvanim starim mjestom naglaska. Zbog arhaičnosti toga sustava u rječniku je osobi-

ta pozornost posvećena upravo prozodijskim specifičnostima. Ilustrativne su rečenice uzete iz stvarnih govornih situacija te se mogu smatrati svojevrsnim ogledom grobničkoga govora, a samo poneke su preuzete iz usmenoknjiževnoga blaga. Osim toga, rječnik je bogat frazemima grobničkoga govora. Frazem se donosi u kanonskom obliku, a uvodi se pod samo jednu natuknicu iza oprimjerenja leksema prema temeljnoj riječi: navodi se pod imenicu koju frazem ima, a ako ih je više, pod prvom navedenom, npr. pod *īme – pōc z īmenōn Bōžjīn, dēi – vēzāt komū/kemū dēi, rēc komū/kemū čā v dēi*; pod *kōnj – pāst s konjā na oslā, krōv – krōv nad glāvōn*. Ako frazem ne sadržava imenicu, navodi se redom: pod koju drugu imensku riječ koja je sastavni dio frazema (pridjev, zamjenica, broj), tj. pod prvom ako ih je više, pod glagolom, tj. pod prvim od njih više ili pod prilogom u ostalim slučajevima, npr. pod *čřst – ne bīt čřst*; pod *dāt – dāt sē od sebē, dāt se nā/nād kogā, ne dāt se, ne dāt se znāt*; pod *bēlo – na bēlō; bēlō gjēdat*. Unutar natuknice donosi se značenje frazema, a unutar obliha zagrada njegov fakultativni dio. Ako navedeni leksem ima sinonim, redovito se na nj upućuje formulacijom *isto: sinonim* neposredno iza značenja, npr. *dūnūt gl. svrš. (dūneš, dūnū) – naglo udariti koga u rebra ili drugamo (isto: sūnūt), zikāntat se, gl. svrš. (zikāntāš se, zikāntāju se) – napjevati se (isto: nakāntāt se)*. Iz ovoga je primjera vidljivo da je glagolska natuknica zastupljena u kanonskom obliku (infinitivu), izuzev kad je on izgubljen. Tada se navode oblici u prezentu, primjerice: *grēn, grēš* i dr. Uz kanonski oblik glagola, glagolska natuknica sadržava oznaku za svršeni i nesvršeni vid te obli-

ke za 2. l. jd. i 3. l. mn., npr. **lětovat**, *gl. nesvrš.* (**lětuješ**, **lětujū**), **dospět**, *gl. svrš.* (**dospěneš/dospĵješ**, **dospěnu/dospĵjū**). Usto, pod natuknicom se glagola navodi i niječni oblik glagola kad su niječna čestica i glagol spojeni u jednu riječ, primjerice: **bĵt** (**sān**, **sĵ**, **jĕ**, **smō**, **stĕ**, **sū**), ali i (**nĵsān/nĵs**, **nĵsĵ**, **nĵ**, **nĵsmō**, **nĵstĕ**); **ĵmet** (**ĵmāš**, **ĵmajū**) i **nĵmān**, **nĵmāš**, **nĵmā**, **nĵmāmo**, **nĵmāte**, **nĵmāju**. Rječnik koji je osmislila i temeljni fond riječi prikupila Iva Lukežić, a nadopunila i u računalo unijela te leksikografski obradila Sanja Zubčić, stvaran je gotovo tri desetljeća, što još jednom potvrđuje koliko je bavljenje rječnikom zahtjevan posao. Razloge tomu treba potražiti u činjenici da rječnik živi u živim ljudima, pojedincima koji čine društvo. Stoga se korpus za izradu jednoga rječnika sakuplja u duljem razdoblju, u različitim okolnostima i u iskazima više pojedinaca različitih dobnih skupina. Popisano je i obrađeno 12 100 riječi i blizu 400 frazema te 12 500 leksičkih jedinica što nije potpuni popis leksema grobničkoga mjesnoga govora, ali se ta brojka, prema riječima autorica, prilično pouzdano približila ukupnom rječničkom fondu grobničke zajednice 20. st. svojstvenom svim generacijama i društvenim slojevima. Ova je monografija slika grobničkoga govora kakav je on bio u prošlom stoljeću, kraj kojega su autorice postavile kao svojevrsnu granicu uključivanja leksema svjesne da se rječnik grobničkoga govora u ovom stoljeću već znatnije mijenja. Također, dragocjen je to prilog dijalektolozima i leksikografima, ali i široj struci. No, zanimljiv će neosporno biti i laicima, osobito Grobničanima, koji će, kao ponajbolji poznavatelji ovoga korpusa riječi, zasigurno prona-

ći dio njima namijenjen i blizak. Stoga je ova knjiga višestruko neosporno izniman prinos hrvatskoj dijalektologiji!

Mirjana Crnić

Čekavski rječnik

(Ivan Mahulja: *Rječnik omišaljskoga govora*, Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj, Rijeka – Omišalj, 2006.)

U izdanju je Riječkoga nakladnoga zavoda i Općine Omišalj objavljen 2006. godine *Rječnik omišaljskoga govora* Ivana Mahulje. Autor je rođeni *Omišljan* koji je petnaest godina bilježio riječi, idiome i frazeme kojima su se služili Omišljani u posljednjih 120 godina. Izvornik *Rječnika* ima više od 500 strojopisom pisanih stranica, a njegova se preslika čuva u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. *Rječnik omišaljskoga govora* objavljen je 23 godine nakon autorove smrti. Izvornik je za tisak pripremila Jelisaava Beta Antolič, također *Omišjanka*, te ga je prepisujući nadopunila sa stotinjak riječi koje se ne nazlaže u izvorniku. Nakon predgovora Katice Ivanišević, slijedi rječnik na 394 stranice, kratice i bilješka o autoru koju je napisao autorov sin Željko Mahulja. Rječnik sadržava 10 900 natuknica i 200 frazema.

Krčki su govori, time i govor Omišlja, opisani u knjizi *Govori otoka Krka* (Libellus, Crikvenica, 1998.) autorica Ive Lukežić i Marije Turk. Govor Omišlja pripada ikavsko-ekavskomu dijalektu ča-

kavskoga narječja. Autorice dijele govore otoka Krka u dvije cjeline, starinački i doseljenički mikrosustav koji se, pak, dijele u podcjeline. Govor Omišlja, uz dobrinjski i vrbnički govorni tip, pripada starinačkomu mikrosustavu arhaično-konzervativnoga modela. Među posebnostima arhaično-konzervativnoga modela izdvaja se različiti refleks poluglasa (*o, e, a*), različite realizacije slogotvornih *r* i *l* (sa ili bez svarabaktičkoga vokala) te stariji dvoakcenatski sustav bez čakavskoga akuta, ali s dobro sačuvanim prednaglasnim i zanaglasnim duljinama. Iako pripadaju istomu mikrosustavu, omišaljski, dobrinjski i vrbnički govorni tipovi ponajprije se razlikuju u odrazima starohrvatskih samoglasnika /ə/, /ɤ/ i /ɨ/. Tako je u Omišlju odraz starohrvatskoga poluglasa *e* (*če, kesno, otec, tenec*), slogotvorno /ɤ/ ostvaruje se s popratnim samoglasnikom *e* (*červ, dervo, kerst, zerno*), dok se slogotvorno /ɨ/, nakon zamjene poluglasa samoglasikom i redukcije likvida (l̥>ə̥l̥>el̥>e), ostvaruje kao *e* (*jabe-ko, peno, seza, žetilo*). Vidljivo je kako je odraz starohrvatskoga poluglasa u Omišlju jedinstven u odnosu na ostale govore starinačkoga mikrosustava arhaično-konzervativnoga modela, na ostale krčke govore, na ostale čakavske govore općenito i u odnosu na hrvatski jezik uopće. Ovim je *Rječnikom* (p)opisan jedinstveni leksički fond čakavskoga govora.

Natuknice su otisnute masnim slovima i poredane abecednim redom. U *Rječniku* nije zapisana niti jedna natuknica s početnim fonemima /ʒ/, /ʒ/ i /j/ (grafemi dž, đ i lj). Naime, tipično je čakavsko obilježje izostanak fonema /ʒ/ i /ʒ/, koji su zamijenjeni sa /z/ npr. *žep* (398) odnosno /j/ npr. *jeložija* (101), *rājānī* (271), a fo-

nem /j/ supstituiran je u omišaljskom, kao i u mnogim čakavskim govorima, fonemima /j/ npr. *jubāv* (102), *kajūga* (105) i /l/ npr. *lētñī* (137), *zāfīlek* (376).

Kombinacija grafema n+j može označavati jedan /n/ ili dva glasa /n/i /j/. Iza natuknice se navodi uputa kada se ta dva glasa izgovaraju nesliveno npr. *evanjēli* (čit. evan-jēli) (65).

Natuknice se navode u kanonskome obliku, zatim slijedi informacija o podrijetlu riječi (ako je poznato) te gramatička pa strukovna odrednica. Značenje natuknice određuje se s pomoću prijevodne semantizacije. Neke su natuknice objašnjene sintagmom pa njezinim prijevodom npr. *cāngul* (ven. zangola) m. *smerti kākō* /~/ – nepodnošljivo zaudara (34) ili opisnom definicijom npr. *jāpnēnica* f. vapnara prvotnog oblika složena od kamena vapnenca kao kupola natrpana gorivim drvom koje se u njoj pali nekoliko dana (dok se kamen ne pretvori u živo vapno); jama iskopana u zemlji u kojoj se živo vapno polijeva vodom kako bi se dobilo gašeno vapno. Jama se pokriva zemljom i potom služi kao skladište gašenoga vapna (99).

Na natuknicama je redovito označen naglasak, no velika je šteta što priređivači rječnika nisu upotrijebili neki od dijalektoloških računalnih fontova te su time napravljeni veliki propusti u točnome zapisu naglasnih posebnosti ovoga govora. Kako piše u predgovoru "... riječi su akcentuirane, ali računalo prepoznaje samo dva oblika, kratki i dugi naglasak, pa je tako i zabilježeno". Naglasni je sustav jedan od važnijih kriterija za klasifikaciju nekoga govornoga mjesnoga govora jer najviše odolijeva ili je najkasnije zahvaćen promjenama. Arhaičnost ovoga go-

vora očituje se u očuvanome starom mjestu naglasaka te očuvanim prednaglasnim i zanaglasnim duljinama, a evolutivni pomak vidljiv je u prijelazu čakavskoga akuta u silazni naglasak. Dakle, u riječima u kojima se javlja kratkosilazni naglasak s prednaglasnom ili zanaglasnom duljinom koja je označena znakom za dugosilazni naglasak može se pretpostaviti da su dugosilazni naglasci duljine, a imamo točan zapis mjesta i naglasaka s oznakom za kratkosilazni naglasak. No, pronalazene mjesta naglasaka otežano je u primjerima riječi koje imaju dugosilazni naglasak i jednu ili obje duljine. Tako nalazimo primjere *Mûlîc* (159), *čičîrkânî* (42).⁸

Također, nalazimo i primjere u kojima se javljaju dva kratkosilazna naglasaka, npr. *čučânî* (43), *rîvanî* (282), *nâbrân* (163)...

Neke natuknice autor označava znakovima + i *. Znakom + označava riječi koje se ne upotrebljavaju samostalno nego samo u navedenoj frazi ili frazama npr. *râdîgi* (od ven. *rodego*) f.pl.t. +: dèlat /~/ praviti smutnju, izazivati svađu, razmirice (270), *vîra* 1 f. +: *pâsja* /~/ i *pâsjâ* /~/ v. *pâsjâ* (355), *pašijônskî* adj. +: pašijônska jûga pl.t. proljetna jugovina što puše za ravnodnevnice neprestano kroz nekoliko dana (214), *vîdêlo* n. vidjelo +: stâvit na /~/ objelodaniti; prît na /~/ izići na vidjelo, razotkriti se (neka tajna) (355).

Znakom * označava riječi koje se ne mijenjaju, jer nema gramatičkoga oblika npr. *spêc* 2 glagolski prilog sadašnji od

spât; * udèlat na /~/ napraviti, učiniti bez po muke (299), *rajôn* (tal. *raggione*) m. *: ti ga /~/! imaš pravo! (271).

No, priređivači rječnika trebali su ujednačiti rječnik pa se ne bi dogodilo da imamo natuknicu *amsalâm* (12) za koju piše da je indeklinabilna, ali nije označena znakom *.

Sinonimi i tvorbene izvedenice natuknice, npr. deminutivi i augmentativi donose se u istoj natuknici nakon značenja. Sinonimi su navedeni i kao posebne natuknice i upućuju se na natuknicu pod kojom imaju potpunu obradu npr. *kužîn* (ins.) m. komarac Sin. *mušât* (133), *mušât* (ven. *mussato*) m. v. *kužîn* (159). No, negdje sinonimni odnosi nisu uspostavljeni (npr. pod natuknicom *kûnj* (131) za njeno prvo značenje *klin* navodi se sinonim *ščîka*, no pod natuknicom *ščîka* (313) ne navodi se sinonim *kûnj*) ili sinonimi nisu uopće obrađeni kao zasebne natuknice (npr. pod natuknicom *živôt* (399) u prvom značenju *život* navodi se sinonim *živjênje* koje ne postoji u rječniku kao zasebna natuknica).

Polisemne natuknice imaju najčešće jedan rječnički članak, značenja su obrojčena, no ima i primjera u kojima značenja nisu obrojčena nego samo nanizana i odvojena zarezima ili točka-zarezima npr. *mâška* f. mačka; (rib.) mrkulja, morska mačka (iz porodice *Catulidac*); (fig.) grabežljivka, kradljivka; lukava, prefrigana ženska osoba; ... (147).

Kod polisemnih se leksema sinonim, koji je podudaran u svim značenijskim odrednicama, navodi iza posljednjega značenja. Ako se sinonim odnosi samo na jedno značenje, navodi se odmah nakon toga značenja npr. *njôk* (tal. *gnocco*)

⁸ Autorica je prikaza ispravila znakove za duljine u primjerima napisanima u prikazu. Primjere u kojima se javljaju dva ili više dugosilaznih znakova nije mijenjala.

m. 1. vrsta valjušaka; pl. *njòki* domaće jelo od kuhanih valjušaka prelevenih pirjanim mesom i njegovim sokom te posipanih naribanim sirom; Sin. *bumburâč*; pl. *bumburâčê*; 2. kvrga na glavi kao posljedica pada ili udarca; ulupljenje ili kvrga na nekom predmetu kao posljedica pada ili udarca; Sin. *bòtâ*; dem. *njòčić* m.; augm. *njòčina* m. (191).

Kada je leksem sinoniman samo s jednim značenjem drugoga leksema, uz sinonim se navodi broj značenja na koje se sinonim odnosi npr. *pirirâk* m. (rib.) v. *pîr* (pod 2.) (223). Često su sinonimi navedeni kao sintagme npr. sinonim od *zamîrit* (370) je *pôc prîko nòsa*.

Katkad se nepotrebno daju definicije deminutiva i augmentativa npr. *jâje* n. jaje; dem. jajêšce n. jajce; augm. jajîno n. veliko jaje (99).

Kao i kod sinonima, deminutivi i augmentativi polisemnih leksema obrojčeni su onom brojkom značenja na koju se odnose npr. *mûlec*, (*mûlca*), m. 1. mazgov; 2. vanbračno muško dijete; 3. (iron.) deran; dem. (za 2.) *mûlčić* m. (158).

Glasovne inačice dio su iste natuknice npr. *cokèt* i *cukèt* (36). Ako je do promjene došlo na početku riječi, imenica se navodi i pod svojim slovom i upućuje na prethodnu npr. *zvacèt* i *žvacèt* (395) i posebno *žvacèt* (401), no ne svaki put npr. *sûrčica* i *šûrčica* (308) – nema natuknice *šûrčica*.

Ipak, glasovne inačice nisu zabilježene sustavno. Leksemi *fluminânt* (71), *fruminânt* (73) i *fulminânt* (74) tvore posebne natuknice gdje se prve dvije upućuju na treću kao da su u sinonimnom odnosu, dok je zapravo riječ o istome leksemu s trima različitim glasovnim ostvarajima.

Leksemi *pòlšân*, *pônšân* i *pûnšân* (238) navode se recimo kao jedna natuknica.

Kod natuknice *lômbul* (140) nema nikakve uputnice na leksem *nômbul* (189) koji je, pak, obrađen u rječniku samostalno te ima uputnicu na *lômbul*, dok su leksemi *loštrômo* i *noštrômo* (190), koji imaju istu vrstu različitoga glasovnoga ostvaraja, obrađeni pod jednom natuknicom kao glasovne inačice.

Dio su jedne natuknice i leksemi koji se razlikuju samo akcenatski *šentimënt* i *šentiměnt* (315) ili *pòboju* i *pòbòju* (227) ili tvorbeno *petròjo* i *petròlij* (220). Dio su iste natuknice leksemi koji se razlikuju morfološki *karòful* i *karòfula* (111), no ovo je pravilo također nesustavno provedeno tako da su leksemi *mûšć* (159) i *mûšćo* (159) razdvojeni u dvije posebne natuknice.

Homoforni (homofon i homograf) su u rječnik uneseni kao zasebne natuknice i obrojčeni su iza samoga leksema npr. *kòšta 1* (njem. Kost) f. hrana, ishrana (124), *kòšta 2* (tal. costa) f. (mar.) obala, kraj (morski) (124). Na isti su način obrađene i homografemske natuknice npr. *martelîna 1.* (tal. martellino) f. zidarski čekić s dva kraka od kojih je jedan zaoštren (147), *mârtèlina 2.* f. po veličini i po zvuku (počam od najvećega zvona i najdublje tona) drugo zvono u omišaljskom zvoniku (147).

Toponimska građa homonimno se obrađuje pod apelativom, npr. *fòrtica* (tal. fortezza) f. tvrđava, utvrda; *Fortîca*, toponimski naziv za brežuljak nad početkom omišaljske uvale; Sin. *Fortîčina*, *Grădèc* (72). Bilo je potrebno izdvojiti tu građu kao zasebnu natuknicu i obraditi ju na način homoforna.

Uz imenice se navodi samo genitiv kod onih imenica u kojima se u genitivu može pronaći različita glasovna struktura od kanonskoga oblika uvjetovana sufiksalskim nastavkom u kojem je nekad bio poluglas ili nekom glasovnom promjenom npr. **pīčĕk**, (-čĕkā) (221), **frāter**, (**frātra**) (73), **zubātec**, (-bāca) (395), **dešpetjīvec**, (-fcā) (53), **crīkĭ**, gen. **crīkve** (37).

Kada već uz kanonski oblik nisu zabilježeni oblici koji bi nam dali više informacija o pripadnosti određenomu naglasnom tipu, velika je šteta što natuknice nisu oprimjerene. S druge strane, određene paradigme možemo vidjeti u velikom broju navedenih frazema. Tako iz frazema navedenih pod natuknicom **vrāt** (358) vidimo da je lokativ **na vrātŭ**, a genitiv **dō vrata**. Nažalost, nije moguće pronaći pod određenom natuknicom sve informacije, nego se katkada potvrde određenoga leksema mogu pronaći pod drugim natuknicama. Tako pod natuknicom **nosīt** (158) pronalazimo još jednu potvrdu za leksem **vrāt**, akuzativ **nosīt zā vrat nōgi**.

Iako se očekuje da ćemo baš kod somatizama koji i imaju veliki broj frazema pronaći sve potvrde koje bi nam bile obavjesne, dolazimo do prepreke – bilježenje tildom /~/ . U leksikografskoj je praksi to znak kojim se zamjenjuje kanonski oblik riječi u sintagmama, primjerima i frazemima. I dok je negdje autor uz taj znak davao nastavke, npr. **vīk** m. vijek; vječnost; od /~a/ od pamtivjeka, od vrlo davnih vremena; va /~i/ /~on/ u vijekke vjekova, u vječna vremena (355), kod natuknice **glāvā** (79) npr. u potpunosti nas je zakinuo i za akcenatske i za morfološke informacije jer je u velikome broju frazema iz kojih se mogla uočiti naglasna tipolo-

gija toga leksema upotrijebio tildu /~/ u zamjenu za sve paradigme leksema **glāvā**. Tako imamo: **bīt dobrĕ** /~/; **imīt dōbrŭ** /~/; **hodit prez** /~/; **dĕlat po svōjōj** /~/.

Uz priloge autor navodi i komparativ npr. **gērdo**, komp. **gĕrje** adv. (77). Komparative pridjeva zna navoditi i kao zasebne natuknice npr. **gĕrjī**, komp. od **gĕrd**, adj. ružniji; ... (78). No, često je netočno zabilježena oznaka vrste riječi pa imamo npr. **drāže**, adv. (komp. od **drāg**). Naime, **drāg** je pridjev, a **drāže** je komparativ od priloga **drāgo** (59).

Pridjevi su zabilježeni u neodređenom obliku muškoga roda, a ženski i srednji rod navode se jedino ako dolazi do akcenatske promjene **mĕrt** (**mertvā** i **mertvō**) (151).

I tu se mogu pronaći propusti kao npr. kod natuknice **dĕg 1** (50) gdje je kanonski oblik u muškom rodu, a onda u pridodanoj sintagmi *to je dĕga lancāna* primjećujemo da ženski rod ima drugačiji naglasak koji u glavi natuknice nije naveden. Također nekada su navedene natuknice u komparativu, dok pozitiv uopće nije obrađen npr. **visočjī** (komp. od **visōk**) (355). U *Rječniku* se navodi i nekoliko primjera superlativa priloga i pridjeva kao zasebnih natuknica.

Uz glagole koji se navode u infinitivu autor najčešće bilježi 1. i 3. lice jednine prezenta. Glagoli koji se razlikuju po vidu tvore dvije zasebne natuknice. Tako imamo natuknice **kōštāt** (125) i **koštīvāt** (125). Nažalost, među njima nema nikakve poveznice ili uputnice. Ako glagoli imaju i povratne oblike, oni se nalaze pod nepovratnim glagolom. Tako, pod natuknicom **kōštāt** imamo **kōštāt se**, a pod natuknicom **koštīvāt** glagol **koštīvāt se**.

Kada su niječna čestica i glagol spoje- ni u jednu riječ, ona se ne navodi pod natuknicom glagola koji je u osnovi već tvo- re posebnu natuknicu **nebīt** (185), **neimīt** (185), **nedomīslit se** (185) iako natuknice **bīt** (24), **īmit** (91), **domīslit se** (58) posto- je. Kao zasebne natuknice autor navodi i **grēn**, **grē**, **grēš** **grēstē**, **grēmō**, **grēdū** (sve 83), **šlā**, **šlō** (321) i **hōmo** (90), a kasnije sve oblike ponavlja pod obradom natu- knice **pōc** (229) te navodi njihov prezent, glagolski pridjev radni i imperativ. Među- tim, ne može se reći da bi svi ti oblici ula- zili u paradigmu glagola **poć**.

Leksikalizirane višечlane nazive au- tor navodi kao dvoчlane natuknice **černā kāte** (40), **černē kōzice** (40), **mōrskā rāca** (157), **hertēnā kōst** (88), dok **slīpō črīvo** (296) upućuje na natuknicu **črīvo** (42) pod kojom je ono obrađeno kao sintagma.

Velika je vrijednost *Rječnika* što je osnovnomu leksičkomu fondu dodan ve- liki broj onomastičkih natuknica. Tako nalazimo osobna imena **Fīle** (70), **Gērgo** (78), **Lūce** (140), **Pāve** (215), etnike **Beščān** (23), **Crēsān** (37), **Drāžān** (59), **Kirīca** (115), **Sansigōt** (287), toponime **Ērt** (64), **Mūlīc** (159), **Stēni** (305), svetkovine i blagdane **Lucīna** (140), **Gergūrōvo** (78), **Māslinica** (147), **Služišća** (296) te imena gradova, krajeva i država **Bodulīja** (27), **Bonizājeri** (28), **Jubjāna** (102), **Kirīja** (115), **Mērika** (150), **Vēja** (352). Tako- đer, dvorječna imena blagdana **Stāro lēto** (304), **Čistā srēda** (42), **Māla Gōsvoja** (144) uvršteni su u rječnik kao posebne natuknice.

U poglavlju *Kratice* nisu navede- ne neke kratice koje se pojavljuju u sa- mome rječniku. Tako imamo kraticu **rib** kod natuknica koje obrađuju ribe npr. **olīga** (201), **glavōč** (79), kraticu **igr** kod

natuknica koje obrađuju dječje igre npr. **trōskanī** (342), kraticu **građ** za natukni- cu koja opisuje jednu vrstu građevinsko- ga alata, npr. **cokēt** i **cukēt** (36), kraticu ins. kod natuknica koje obrađuju insekte npr. **kužīn** (133), **gluhīr** (79).

Rječnik ima veliki broj tehničkih propusta, ponajprije u akcentuaciji i njezinu bilježenju. Iako se svaka vrsta riječi po- kušala sustavno obraditi, u rječniku se na- lazi veliki broj primjera koji to nisu. Po- navljanje već obrađenih leksema uvećalo je broj natuknica te ga po broju (10 900 natuknica) možemo svrstati u opsežnije dijalektne rječnike. No, nesustavna obra- da toga velikoga broja natuknica prid- onosi njegovoj neekonomičnosti i otežava snalaženje u rječniku.

Pored svih netočnosti i nesustavnosti u leksikografskoj obradi, u izradu ovoga rječnika, prikupljanje i popisivanje omi- šaljske jezične građe uložen je golem trud. Dijalektološka leksikografska prak- sa treba se uskladiti i izraditi ujednačen naputak za izradu rječničke natuknice te omogućiti da taj naputak bude dostupan svim amaterskim leksikografima. Sve leksikografske i dijalektološke primjedbe dane u ovome prikazu isključivo su poti- caj dijalektolozima i leksikografima da se kao pomoć uključe u realiziranje rječnika mjesnih govora da bi naša jezična baština imala vjerodostojniji pisani prikaz. Za je- zikoslovnu znanost leksikografski i dija- lektološki točni rječnici (p)ostaju neizo- stavno vrelo podataka.

Čakavica postaje govor obitelji, je- zik staraca i predmet proučavanja malo- brojnih instituta, zavoda i katedra. Zato je dragocjen podatak da je ovaj rječnik po- stao omiljena literatura *Čekavčića*, izvan- nastavne aktivnosti u omišaljskoj osnov-

noj školi koja djeluje u sklopu nastave hrvatskoga jezika. Radionicu je pokrenulo Društvo za poljepšavanje Omišlja sa željom da se stare *besedi* i čekavica ne zaborave. I koliko god mi dijalektolozi željno iščekujemo svaki novi rječnik mjesnoga govora kao novi izvor za znanstveno proučavanje, vraćanje mjesnoga idioma u škole i u svijest mlađih naraštaja je zapravo najveća vrijednost takvih djela.

Martina Bašić

Nepoznato o poznatome ili o starome na nov način

(Ranko Matasović: *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.)

Uobičajeno je prikaze opsežnijih tekstova započeti prezentacijom sadržaja. Knjiga kojoj je posvećen sljedeći osvrt po svome sadržaju ne odstupa od ostalih povijesnih gramatika pa ne bismo ništa novo rekli nabranjem dijelova: predgovor, uvod, poredbenopovijesna fonologija, poredbenopovijesna morfologija, hrvatski u dodiru s drugim jezicima. Sve je to, kao obvezatna sastavnica povijesne gramatike, očekivano i predvidivo. Međutim, već pomno iščitavanje autora proslava opominje nas da ćemo samo ozbiljno uranjajući u tkivo Matasovićevih analiza otkriti novost i jedinstvenost pogledâ na jezični razvoj, što je najvažnija kvaliteta ove knjige u odnosu na sve prethodne i istovrsne.

Autor u svome predgovoru, a prema uzusima znanstvenoga izlaganja, objašnjava motive i putove nastanka knjige, osvrće se na ranije objavljena djela drugih autora uvažavajući pri tome zasluge svojih prethodnika, upozorava na stupanj obrađenosti građe u dosadašnjim istraživanjima. Matasović posebno ističe činjenicu koja istodobno govori i o njegovu vlastitom prosedeu i o znanstveničkome profilu. Točnije, izrijekom tvrdi da u knjizi „nema novih spoznaja“ i „teško je očekivati mnogo novih zamisli“. O svome pristupu pak veli da je pisao bez velikih ambicija i da je knjiga pisana „više kao sinteza tuđih negoli kao rezultat vlastitih istraživanja“.

Gotovo upozorava čitatelju da neće ništa novo naći čitajući već poznato, skoro da ga opominje da ne gubi vrijeme. Unatoč autorovim opomenama, poznajući prethodno objavljena djela Ranka Matasovića, neizostavno polazimo ususret njegovoj poredbenopovijesnoj gramatici.

U prvom trenutku čitatelja iznenadi naslov. Gramatike toga tipa su – tradicionalno i u kroatistici i u inojezičnome jezikoslovlju – ili povijesne ili poredbene. Naziv povijesnoporedbena gramatika posljedica je pomaka u vizuri Matasovićevih analiza. Osnovna je Matasovićeva ideja da se hrvatski mora promatrati ne samo kao dio slavenskoga nego i indoeuropskoga jezičnoga kompleksa, da treba utvrditi veze baltoslavenskoga i praslavenskoga prema indoeuropskom, pa u tim relacijama proučavati povijest hrvatskoga.

Na početku svakako treba istaknuti autorove vrlo precizne definicije praslavenskoga, općoslavenskoga, predsla-

venskoga i baltoslavenskoga jezika. Središnje pitanje, kojemu Matasović prilazi krajnje oprezno, uvažavajući dosada postavljene teorije, jest podjela slavenskih jezika. On zapravo revidira ranije polazišta genetske klasifikacije jezika, pa i neka koja su ideološko-politički motivirana. Podjelu slavenskih jezika prikazuje shematski, pri čemu se vidi različit status južnoslavenskih jezika i njihova filijacija u odnosu na istočnoslavenske i zapadnoslavenske jezike. Proučavanje hrvatske tronarječne situacije navelo je autora da pretpostavi postojanje zapadnojužnoslavenskoga, a zatim i prazapadnojužnoslavenskoga jezika iz kojega se razvijaju hrvatska i slovenska narječja, što je polazište svih ostalih analiza i u ovoj knjizi, a nezaobilazno i u svim daljnjim istraživanjima hrvatskih idioma.

Ističemo da u okviru istoga uvodnoga pogavlja čitatelj može naći zanimljivih povijesnih podataka o Slavenima, njihovoj pradomovini, o izvorima u kojima se Slaveni spominju, pa te stranice mogu biti zanimljive i onima kojima lingvistika nije struka.

Uvod donosi i opće podatke o nizu jezika, njihovim govornicima i rasprostranjenosti kao i o izvorima za proučavanje (litavski, latvijski, ruski, ukrajinski, bjeloruski, poljski, kašupski, lužički, bugarski, makedonski...).

U poglavlju *Poredbenopovijesna fonologija* autor prati razvoj glasova od indoeuropskoga do praslavenskoga i baltoslavenskoga i od praslavenskoga do hrvatskoga, i to uvijek s podacima o stanju u drugim slavenskim jezicima, što po prirodi stvari čini poredbenogramatički segment knjige. Povijesnoj grama-

tici u užem smislu svakako pripada prikaz fonoloških promjena u hrvatskome, koje Matasović promatra i u relaciji prema posljedičnim morfološkim inovacijama. U tome dijelu knjige uočava se neodvojivost poredbenoga i povijesnoga u tumačenju današnjega hrvatskoga fonološkoga sustava.

Ako u rezultatima fonoloških promjena postoji razlika između hrvatskih narječja, ona je uvijek naznačena premda autor tvrdi da se bavi štokavskim zbog njegova posebnoga statusa u odnosu na standardni jezik.

Kronologiju fonoloških promjena u hrvatskome dokumentira potvrdama iz tekstova različitih žanrova: epigrafskih, pravnih, nabožnih, ali i iz govora.

Posebnu pozornost autor je posvetio razvoju naglasaka. U kompliciranoj slici naglasnih mijena od praslavenskoga do hrvatskoga uspio je uočiti najvažnije etape i utvrditi osnove hrvatskoga štokavskoga četveronaglasnoga sustava.

Poglavlje završava izvrsnom sintezom o glavnim pravcima razvoja hrvatskoga fonološkoga sustava i kronološkim pregledom najvažnijih glasovnih promjena, što je posebno dragocjeno studentima i predavačima povijesti jezika.

Povijesnoporedbena morfologija koncipirana je u osnovi jednako kao i fonologija, što znači da je polazište indoeuropski, da se zatim obrađuje baltoslavenski i praslavenski period, a na kraju promjene praslavenskih oblika u hrvatskom. U obradi imenica sučeljene su paradigme pojedinih tipova deklinacije, u obradi glagola obrasci konjugacija, i to u praindоеuropskom, staroslavenskom, litavskom, latinskom i sanskrtu – u jednoj skupini,

a u praslavenskom, staroslavenskom, ruskom, poljskom i hrvatskom – u drugoj skupini. Ako objašnjenje razvoja zahtijeva, uspoređuje se, posebno kod glagola, stanje u grčkom i hetitskom. Raspodjela u skupine napravljena je prema osnovnoj koncepciji, odnosno u skladu s autorovim stajalištem da opis svakoga jezika treba postaviti u perspektivu prema indoeurop-skome i/ili praslavenskom.

I u ovome dijelu gramatike hrvatski se razvoj dokumentira primjerima i potvrđama iz različitih književnih i neknjiževnih tekstova te podacima iz dijalekata i govora.

Nešto su kraći i manje opsežni dijelovi knjige koji se bave ostalim promjenjivim i nepromjenjivim vrstama riječi, ali je i o njima sve relevantno rečeno i protumačeno.

Oblici promjenljivih riječi izloženi su tako da je vidljiva i svaka fonološka promjena, pa se na neki način repetiraju spoznaje iz poglavlja o fonologiji.

Impresionira matematička sustavnost u izlaganju obličkih mijena, vidljivost – između ostaloga – u redosljedu padaže. Naime, autor odstupa od uobičajenoga nizanja N, G, D, A, V, L, I, a uspostavlja redosljed N, A, V// G, Abl// D, L// I zbog toga što su glavne inovacije obuhvaćale padažne parove i zbog toga što su neki padaži sinkretizirani.

I to poglavlje završava tabličnim prikazom, odnosno kronološkim pregledom najvažnijih hrvatskih morfoloških inovacija, prema čemu autor zaključuje da se najveći broj promjena ostvario u 14. i početkom 15. stoljeća.

Iako se i ovdje osnovna crta hrvatskoga razvoja oslikava kao sinteza otprije po-

znatih činjenica, Matasović dodaje svoje komentare i rješenja ako ih može potkrijepiti argumentima. Međutim, ako u kroatistici postoje prijepori ili ako nema prihvaćenoga zaključka, kao u slučaju nastavka *-a* u Gmn imenica *a-* i *e-*vrste, onda samo obavještava o stanju u kroatističkoj literaturi. Njegov cilj očito nije da u ovoj knjizi dade konačne odgovore, izraženije je nastojanje da se upozori na neriješena pitanja.

Na kraju razmatranja o razvoju hrvatskoga fonetizma i oblika Matasović predlaže periodizaciju povijesti hrvatskoga jezika, gdje izdvaja četiri razvojne etape: zapadnojužnoslavenski: od 7. do 9. st.; starohrvatski: od 9. do 14. st.; srednjohrvatski: od 14. do početka 18. st.; novohrvatski: od 18. st. do danas.

Posljednji dio knjige *Hrvatski u dodiru s drugim jezicima* najviše će zanimati širu čitateljsku publiku, koja se jezikom ne bavi profesionalno. Matasović promatra hrvatski u odnosu na jezike koje su Hrvati zatekli na području naseljavanja, a onda prema jezicima s kojima su bili povezani zbog povijesnih kretanja (turski) ili s kojima su dijelili europski kulturni prostor (njemački, češki, ruski, mađarski, engleski). Tu će čitatelj saznati da su iz turskoga došle, između ostalih, riječi *tavan*, *kat*, iz arapskoga *bedem*, iz mađarskoga *lopov*, iz crkvenoslavenskoga *suprug*, *preljub*, *učenik*, iz njemačkoga *krumpir*, *škare*... Podatci te vrste uvijek izazivaju pozornost čitatelja zbog nenađenih i neočekivanih činjenica.

Veza s osnovnom temom knjige, a što zanima jezikoslovce profesionalce, ostvarena je etimološkim napomenama i uvođenjem kronologije posuđivanja, pre-

ma kojoj saznajemo vrijeme ulaska tuđice u hrvatski. Matasović razdvaja sloj posuđenica na regionalizme, supstandardni fond i leksik prisutan u standardnom hrvatskom.

Matasovićeva knjiga završava kazalom hrvatskih riječi, kazalom osoba i iscrpnom bibliografijom.

Povijesnoporedbena gramatika hrvatskoga jezika Ranka Matasovića opravdano se može kvalificirati kao sinteza dosadašnjih spoznaja, rezultata istraživanja i lingvističkih dostignuća. Matasovićev osobni prinos povijesnojezičnim istraživanjima očituje se u sustavnom opisu razvoja fonologije i morfologije hrvatskoga jezika kao dijela slavenske i indoeuropske jezične zajednice i u originalnom tumačenju niza pojava omogućenim odabranim komparativnim pristupom. Samo vrstan poznavatelj etimologije i poredbene gramatike mogao je dosljedno izvoditi (matematičkim jezikom rečeno) hrvatske oblike iz praindоеuropskih začetaka, usporediti ih s oblicima srodnih jezika i pokazati njihov razvoj do suvremenoga stanja.

Prikazivači znanstvenih djela često završavaju svoje osvrtne tvrdnjom da prikazana knjiga popunjava prazninu u određenom znanstvenom području ili disciplini. To bi se svakako moralo reći i za ovu knjigu, i to ne samo metaforički, nego doslovno. Ipak bi bolje odgovarala tvrdnja da Matasovićeva knjiga ne može biti tek popuna ili dopuna, nego da je temelj i putokaz svim budućim povijesnim gramatikama ne samo hrvatskoga nego i drugih slavenskih jezika.

Darija Gabrić-Bagarić

Mažuranićeva *Slovnica* iznova

(Antun Mažuranić: *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rěčoslovje*. Pretisak. Predgovor: Radoslav Katičić. Pogovor: Željka Brlobaš. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2008.)

U Biblioteci *Hrvatska jezična riznica* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje izišla je, kao sedma knjiga u Nizu *Pretisaci, Slovnica Hèrvatska* Antuna Mažuranića. Sadržaj knjige strukturno je podijeljen na šest cjelina, od kojih središnje mjesto zauzima pretisak prvoga izdanja *Slovnice Hèrvatske za gimnazije i realne škole* (1859.) i uz njega popratna znanstvena studija iz pera Željke Brlobaš.

Važnost ovoga pretiska istaknuta je već u predgovoru knjizi (str. 3–11). U njemu autor Radoslav Katičić osvjetljava kulturnopovijesni okvir djela, upozoravajući prije svega na osobitost članova obitelji Mažuranić, posebice Antuna, s obzirom na kulturna i politička strujanja u vremenu u kojemu su djelovali. U pregledu života i rada Antuna Mažuranića u kratkim se crtama opisuje njegova znanstvena i nastavna djelatnost, prvotno kao jezikoslovca i gramatičara ilirskoga pokreta te kasnije u razdoblju apsolutizma (tzv. Bachova apsolutizma). Ističe se njegova ljubav prema hrvatskomu jeziku te jasno razlikovanje narodnoga govora od “povijesno izrasloga i odnjegovanoga književnog jezika”. Vrhunac Mažuranićeve bogate jezikoslovne djelatnosti upravo je *Slovnica Hèrvatska* (¹1859.), izrasla

na hrvatskoj gramatičkoj tradiciji i temeljena na književnome jeziku. Iste je godine tiskana i Veberova *Skladnja ilirsko-g jezika*. Te dvije knjige čine zaokruženu cjelinu gramatičkoga opisa hrvatskoga jezika koji udovoljava zahtjevima novoga vremena.

Nakon spomenutoga predgovora slijedi pretisak prvoga izdanja *Slovnice Hèrvatske za gimnazije i realne škole* (str. 13–163). Objavljen je samo njezin prvi dio *Rěčoslovje*, a drugi dio *Skladnja Mažuranić* je trebao dovršiti i kasnije izdati, što nije nikada ostvareno.

Analizu gramatike nalazimo u znanstvenoj studiji Željke Brlobaš (str. 165–206). Sveobuhvatnost te analize naslućuje se već iz podjele na poglavlja i potpoglavlja (1. *Uvod*; 2. *Životopis i objavljena djela Antuna Mažuranića*; 3. *Prikaz Slovnice Hèrvatske* (1859.) – 3. 1. *Glasoslovje*, 3. 2. *Pregibanje rěčih*, 3. 3. *Tvorenje pregibivih rěčih*, 3. 4. *O česticah*; 4. *Zaključak*). Naslovi potpoglavlja preuzeti su naslovi cjelina *Slovnice Hèrvatske*.

U uvodnom dijelu autorica najavljuje znanstveni profil Antuna Mažuranića kao gramatičara, akcentologa, proučavatelja glagoljice, dijalektologa, priređivača starih hrvatskih književnih tekstova, književnoga povjesničara i kritičara, tj. “vrsnoga hrvatskog filologa i jezikoslovca”, što obrazlaže i argumentira u sljedećem poglavlju u kojemu je ukratko opisan njegov život i djelovanje. Nastavnička i predavačka djelatnost istaknuti su kao bitan dio Mažuranićeva cjelokupnoga rada.

Središnje je poglavlje ove studije *Prikaz Slovnice Hèrvatske (1859.)*. *Slovnica* je objavljena u Zagrebu, a od 1859. godine u samo desetak godina doživjela je

svoja četiri izdanja, što ukazuje na njezinu onodobnu vrijednost.

Uz autorov *Predgovor* i uvodni dio (*Pojam slovnice* i *Děli slovnice*), *Slovnica Hèrvatska* sadržajno obuhvaća četiri temeljne cjeline, iz kojih se iščitava da je riječ o fonologiji i fonetici (u okviru opisa glasova svojstvenoga 19. stoljeću), zatim o morfologiji promjenjivih vrsta riječi (tj. o sklonidbi, stupnjevanju i sprezi – *pregibanje*), o tvorbi riječi (*izvodjenju* i *slaganju*) i o nepromjenjivim vrstama riječi.

Autorica svoju analizu *Slovnice* dalje razvija kroz potpoglavlja, pomno i minuciozno raščlanjujući i objašnjavajući svaku cjelinu zasebno, s naglaskom na Mažuranićevu gramatičarskom postupku te gramatičkom i jezikoslovnom promišljanju. Pritom vješto uočava, sistematizira i donosi zaključke, što je posebna vrijednost njezina rada.

Željka Brlobaš znanstvenu je analizu upotpunila i trima popratnim tekstovima: *Životopis Antuna Mažuranića* (str. 207), *Izbor iz djela Antuna Mažuranića* (str. 209–211) te *Izbor iz literature o Antunu Mažuraniću i Slovnici Hèrvatskoj* (str. 213–216). Ti pregledni dodatci pridonose boljemu, a svakako i sveobuhvatnomu uvidu u život, rad i jezikoslovna promišljanja Antuna Mažuranića.

Slovnica Hèrvatska preteča je suvremenih gramatičkih opisa, i to ponajprije zbog dijalektoloških razmatranja, preciznosti u izgradnji gramatičkoga nazivlja, opisa naglasnoga sustava i osnovnih načela tvorbe riječi te opisa glasova i glasovnih promjena, sklonidbe imenica, glagolskoga vida i nekih odrednica nepromjenjivih vrsta riječi. To je gramatika hrvatskoga književnog jezika i iz nje se može

“iščitati mnogo o izražajnim tančinama i naslijeđenim vrijednostima hrvatskoga jezika onako kako su ih osjećali Mažuranići. Tomu, a ne samo povijesnoj dokumentaciji i istraživanju, treba da posluži ovaj pretisak”, zaključio je u predgovoru Radoslav Katičić. Stoga je pojava Mažuranićeve *Slovnice* ponovno nakon gotovo stotinu i pedeset godina hrvatskoj znanstvenoj i stručnoj javnosti, ali i širemu krugu čitatelja, zasigurno velik izazov.

Spomenimo na kraju da je ovakva koncepcija, koja uključuje pretisak djela i znanstveni pogled na djelo, dobrodošla čitateljima različitih pristupa – kako onima odlučnima da samostalno istražuju i prosuđuju, tako i onima koji će radije prihvatiti već gotovu informaciju.

Marijana Horvat

Novo ruho stare gramatike

(Jakov Mikalja: *Gramatika tali(j)anska ukratko ili kratak nauk za učiti latinski jezik*. Pretisak. Transkripcija, studija i popratni tekstovi: Darija Gabrić-Bagarić i Marijana Horvat, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2008.)

Mikaljina je *Gramatika tali(j)anska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik* iz 1649. godine pisana hrvatskim jezikom i pridodana tekstu rječnika istoga autora, *Blago jezika slovinskoga*, a tiskana je i samostalno kao posebna knjižica u maloj osmini. Valja odmah pripomenuti da je u Mikaljino vrijeme *latinski* bio uzu-

alni naziv za talijanski jezik, otud taj naziv u drugom dijelu naslova, dok se za latinski jezik rabio pojam *dijački*. Hrvatskoj metajezik, pa tako i hrvatsko gramatičko nazivlje priskrbljuje atribut najstarijega izvora naše gramatičke terminologije. Budući da je čitanje starih hrvatskih tekstova otežano zbog slovopisnih sustava kojima su pisani, današnjemu je čitatelju ponuđen transkribirani tekst, a znanstvenu će publiku zasigurno obradovati i opsežna studija.

Iako rođen u Italiji, Mikalja svoju hrvatsku narodnost nije nijekao ni službeno ni praktično do kraja života. Ime njegova rodnoga mjesta Peschici talijanski je (top)onomastički kroatizam nastao (1053. g.) iz predštokavskoga oblika s korijenom *pesk*, a na hrvatskom glasi *Pještica*. Nakon što su u 10. st. Slaveni otjerali Saracene s cijeloga poluotoka, zaorio je tim krajem hrvatski jezik, *la lingua schiauo-na*, i orio se najmanje do 17. stoljeća.

Njegovo je krunsko djelo, ujedno i prvi hrvatski rječnik u kojemu je polazni jezik hrvatski, *Blago jezika slovinskoga ili slovník u komu izgovaraju se ri(j) eči slovinske latinski i di(j)aćki*. Slaganje je i tiskanje toga rječnika započelo u Loretu 1649. g., a nakon potrage za boljim tiskarom dotiskano u Anconi 1651. g. U uvodnome dijelu *Blago* između ostaloga sadržava gramatiku talijanskoga jezika na hrvatskome čiji pretisak ovdje prikazujemo.

Vrijednost te gramatike i potrebu da se ona ponovno predstavi današnjemu čitatelju dobro su (pr)ocijenile autorice Darija Gabrić-Bagarić i Marijana Horvat. Jedini autor koji se dosad bavio istom gradom, Josip Jernej, obradio je (samo) ta-

lijanistički aspekt gramatike, što autorice uzimaju u obzir pri opisu strukture Mikaljeve gramatike.

Knjiga (pretisak, transkripcija, studija i prateći tekstovi) obasije 189 stranica i sastoji se od dva dijela. U prvome se dijelu nalazi tekst *Gramatike* Jakova Mikalje s transkripcijom na sučelnim stranicama (str. 5–101, transkripcija: M. Horvat). Čitatelju su ponuđena transkripcijska načela kao spona između izvornika i suvremenog izdanja. Čitamo tu Mikaljin uvod *Dobrom pri(j)atelju koji štije ove knjige* u kojemu autor objašnjava ponuke za svoju gramatiku i kaže kako je ona napisana ‘ne samo za one koji žude latinski (tj. talijanski, op. aut. prikaza) jezik naučiti, nego jošte za djecu od Dalmaci(je) koja uče di(j)aćki jezik gramatikom za Latine upisanom’, uvjeren da će đaci tako lakše naučiti oba jezika.

Drugi dio knjige čini znanstvena studija o Mikaljinoj gramatici (str. 105–163, autorice: D. Gabrić-Bagarić i M. Horvat). Sveobuhvatnost te studije razvidna je već i iz podjele po poglavljima. Jezikoslovno nazivlje u opisanoj gramatici i jezična raščlamba (na fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini) sadržaji su koji se ne nalaze uvijek i nužno u radovima ovoga tipa, pa ovu knjigu bitno izdižu iznad prosječnosti.

Studija počinje poglavljem *Život i djelovanje isusovca Jakova Mikalje (1601.–1654.)*, (str. 105–109). Zanimljivomu opisu autorova duhovnog i ljudskog profila pridonose izdvojeni trenutci i događaji iz života koji su relevantni za njegov gramatičarski i leksikografski rad.

Jezikoslovac, leksikograf i isusovac Jakov Mikalja (*Micalia, Micaglia; Jacobus*) rođen je na poluotoku Garganu u Ita-

liji, 31. ožujka 1601. godine u obitelji moliških Hrvata. Kao svjetovnjak apsolvirao je tri godine filozofije, nakon čega je 1628. g. stupio u Družbu Isusovu u Rimu. Četiri je godine (od 1630. do 1633.) bio učiteljem gramatike u Isusovačkome kolegiju u Dubrovniku. U pismu koje 1636. g. upućuje zboru za širenje vjere iznosi prijedlog svoje reforme latinice za potrebe hrvatskoga jezika. U razdoblju između 1637. i 1645. godine bio je misionar i dušobrižnik među katolicima u Temišvaru (Rumunjska). Od tada do smrti, 1. prosinca 1654., hrvatski je ispovjednik u Loretu.

Moguće uzore za Mikaljinu gramatiku autorice razmatraju u poglavlju *Struktura Gramatike tali(j)anske ukratko* (str. 109–116). Obrazlažući detaljno svaki možebitni predložak, autorice će se na kraju složiti s Jernejevim zaključkom da je gramatika vjerojatno nastala iz bilježaka koje je Mikalja pisao za nastavu u dubrovačkoj gimnaziji i u temišvarskoj misiji, a po uzoru na neku talijansku gramatiku.

Iznošenje jezičnih datosti i jezikoslovnih pojava Mikalji je bilo otežano zbog nepostojanja nazivoslovnog instrumentarija. Kako se snalazio u prilagođavanju postojećih, posuđivanju stranih ili tvorbi novih naziva razloženo je u poglavlju *Jezikoslovno nazivlje u gramatici* (str. 116–123). Nazivi poput *rič trpljeća, način koji ne svršuje* (infinitiv), *način koji žudi* (opativ), *ishodeća* (za zamjenicu) te *slovo glasovito i neglasovito* obradovat će štovatelje hrvatske jezične baštine, a zaintrigirati sve njezine istraživače.

U poglavlju *Slovopis* (str. 123–133) opisana je Mikaljina težnja ka pronalazjenju idealnih grafijskih rješenja. Vođen idejom da treba što manje mijenjati izgo-

vor latinskih slova, on odbacuje višeznačnost grafema u korist kombinacije grafema. Sustavnost njegovih rješenja proizlazi iz potrebe da jasno odredi grafijska načela kako bi se rječnička građa, kojoj je ova gramatika aneksnim dijelom, mogla čitati bez poteškoća uzrokovanih grafijskim prijeporima.

Iako Mikalja u gramatici ne govori eksplicitno o pravopisnim pravilima, autorice donose jasne zaključke o načelima kojih se držao. U poglavlju *Pravopis* (str.133–137) one primjerima obrazlažu zašto se Mikaljin način pisanja može držati kombinacijom morfonološkoga i fonološkoga pravopisa.

Središnje je poglavlje ove knjige *Jezik Gramatike* opisan je na fonološkoj, morfološkoj i često zanemarenoj sintaktičkoj razini. Iako gramatika poučava talijanskomu jeziku, autorice je ubrajaju među hrvatske gramatike i to zbog njezina metajezika, odlomaka na hrvatskome i hrvatskih prijevodnih likova. U fonološkome opisu razlažu suspstituciju staroga glasa *jata*, vokalizaciju završnoga *-l*, jotacije i ostale glasovne promjene te naglasak koji sam Mikalja ne obrađuje, već ga tek ponekad i nesustavno bilježi. Hrvatske morfološke modele autorice rekonstruiraju prema paralelnim kontrastivnim primjerima te iz gramatičkih pouka, objašnjenja i uputa koje su pisane hrvatskim jezikom. Sintaktički je opis također temeljen na Mikaljinim gramatičkim objašnjenjima pisanim hrvatskim jezikom, jer se sam autor te jezične razine nije doticao. Temeljito su obrađene pojave koje bitno razlikuju suvremeni jezik od onoga starih gramatika, kao i osobine onodobnoga knji-

ževnoga jezika koje su svoje mjesto našle u tim uputama. Naglasak je na morfološkoj razini, koja je u starijemu hrvatskom jezikoslovlju najobrađenija jezična razina, dok iz fonološkoga opisa autorice zaključuju da je djelo pisano jekavsko-ikavskom štokavskom stilizacijom, odnosno koineom jugoistočnoga kompleksa hrvatske pismenosti 17. stoljeća.

Slijede još četiri prateća teksta: *Po-pis citirane i konzultirane literature* (str. 164–168, autorice: D. Gabrić-Bagarić i M. Horvat), *Ljetopis Jakova Mikalje* (str. 184–185, autorica D. Gabrić-Bagarić) i *Izdanja Gramatike Jakova Mikalje* (str. 185, autorica D. Gabrić-Bagarić) korisni su pregledni dodatci. *Rječnik Mikaljine Gramatike* (str. 169–183, autorica M. Horvat) pomoći će lakšemu snalaženju u čitanju izvornika, a razumijevanje je Mikaljina matajezika olakšano i popisom talijanskih i latinskih jezikoslovnih naziva.

Ovo će bogato novo ruho stare gramatike zasigurno zadovoljiti očekivanja traagača za znanstvenom istinom. Autorice donose zaključke koji će pomoći čitateljima u pronalaženju i interpretiranju gramatičkih informacija o hrvatskome jeziku. U središte je stavljen hrvatski jezik Mikaljine gramatike i Mikaljin gramatičarski postupak.

Dok je Mikaljina gramatika izvorno služila da ‘đake – Hrvate’ pouči talijanskomu, pa tako i latinskomu jeziku, njezin bi pretisak današnjim zanesenjacima, zaljubljenicima u vlastitu jezičnu baštinu i izučavateljima hrvatskoga jezika trebao najaviti planirano izdanje – novo ruho Mikaljina *Blaga*.

Ivana Lovrić Jović

Ilustrirana enciklopedija glagoljice

(Anica Nazor: *Ja slovo znajući govorim*, Erazmus naklada, Zagreb, 2008.)

Knjiga *Ja slovo znajući govorim* akademkinje Anice Nazor prvotno je zamišljena kao svojevrsan katalog, što saznavamo iz uvodne napomene. Naime, priređivač nas izvještava da je na izložbama o tropismenoj i trojezičnoj hrvatskoj pisanoj baštini, organiziranim u europskim gradovima, segment glagoljaške pismenosti izazivao najveći interes. O glagoljici kao osebujnome hrvatskome pismu govorilo se u katalozima na njemačkom, engleskom i francuskom jeziku. Tiskanje kataloga izložbe za strance i na stranim jezicima pokrenulo je zahtjev da se knjiga o glagoljici pojavi i na hrvatskome jeziku za hrvatsku publiku.

Nakon tih riječi, kojim se zapravo objašnjavaju motivi nastanka knjige koju upravo uzima u ruke, čitatelj očekuje katalog u klasičnome smislu riječi, kombinaciju tekstovnoga i slikovnoga materijala. No dobiva mnogo više od toga.

Pogled u sadržaj obavještava nas da se ova knjiga bavi glagoljicom u svim dimenzijama: vremena, prostora, tema i ostvarenja.

Nakon općih napomena o glagoljskome pismu uopće i posebno o hrvatskoj glagoljici autorica A. Nazor prezentira ukupnost glagoljaške pismenosti i književnosti na hrvatskome tlu, i rukopisne i tiskane, i na crkvenoslavenskome i na hrvatskome jeziku. U vremenskome prote-

gu nižu se spomenici od Kločeva glagoljaša iz 11. st. do Rimskoga misala slavenskim jezikom iz 1893. g. Nemalo će nas iznenaditi podatkom da je župnik u Ninu još 1961. g. služio misu po glagoljskome misalu.

U zadani okvir autorica smješta tekstove prema žanrovskoj pripadnosti i prema područjima na kojima je glagoljica upotrebljavana.

Tako se redom prezentiraju abecedariji, najstariji odlomci (ostrišci), natpisi, misali, brevijari, biblijski tekstovi, apokrif, legende, vizije, djela poučnoga karaktera, pravni spomenici. Sva djela te skupine rukom su pisana i stoga neprocjenjivo vrijedna.

Tiskana glagoljska djela promatrana su u odjelcima: inkunabule, tiskana djela 16. st., produkcija senjske i riječke tiskare, protestantske knjige iz tiskare u Urachu, aktivnosti rimske Propagande u „istočnoslavenizaciji“ hrvatskih knjiga, djelovanje D. A. Parčića na revitalizaciji glagoljice i glagoljaških knjiga.

Kao svojevrsan epilog doneseni su podatci o oživljenome zanimanju za glagoljicu u novije vrijeme, očitovanome u osnivanju glagoljaških akademija, u organiziranju različitih manifestacija kojima se promiče učenje glagoljice, te svakako važna informacija o Staroslavenskome institutu u Zagrebu i njegovoj djelatnosti. Posebno je zanimljivo čitati o umjetničkim djelima inspiriranim glagoljicom (slike, ilustracije, skladbe, poezija). Na kraju se nalaze odabrane fotografije i dokumentarni materijal o izložbama hrvatske pisane riječi u Dublinu, Berlinu, Bruxellesu, Stuttgartu i Karlsruheu.

Autorica dodaje iscrpan popis relevantne literature i poduku o pisanju i čitanju glagoljice.

Odabrana mnogobrojna i mnogovrsna građa obrađena je i prezentirana sustavno i dosljedno. Uz svaki tekst donešeni su podatci o podrijetlu naziva, o sadržaju, o paleografskim odlikama, o vremenu nastanka, o mjestu pronalaska ili nastanka, o sudbini djela i o tome gdje se danas čuva, kad je objavljeno i odakle je preuzet tekst u ovoj knjizi. Posebno su vrijedne obavijesti o znanstvenoj istraženosti djela, o najvažnijoj stručnoj i znanstvenoj literaturi koja se bavi određenim djelom. Ne treba naglašavati što takav pristup znači svim budućim istraživačima glagoljice i glagoljske književnosti.

Izvorni su tekstovi preslovljeni latiničom, neki su, uglavnom kraći, doneseni u cijelosti, iz nekih su ponuđeni odlomci, a najzanimljivije je svakako uspostavljanje paralele između predaje ili legende i glagoljaškoga izvornoga umjetničkoga djela. Kao posebno uspješan primjer takva postupka ističemo priču o sv. Jurju i njegovu mučeništvu u djelu *Čtenije svetago Jurja* ili preradu predaje o sv. Nikoli u *Legendi o sv. Nikoli* u Sienskom zborniku.

Kad god postoje odjeci književnoga djela u nekom drugom umjetničkom izrazu, autorica ih posređuje čitatelju. Tako saznajemo da se na jednoj misnici nalazi grafit – molitva sv. Nikoli ili da zidne slike u crkvama prikazuju prizore iz legende o svecima. Zanimljiv je, na primjer, podatak o pjesmama V. Nazora, S. S. Kranjčevića i J. Pupačića i o skladbama K. Fribeća, S. Šuleka, Lj. Kuntarića, D. Prašelja inspiriranim Bašćanskom pločom.

Knjiga nudi i zanimljivosti s područja opće povijesti i povijesti kulture. Primjer za to je reprodukcija drvoreza iz 1568. g. koji prikazuje etape nastanka srednjovjekovne knjige: od proizvodnje papira do uveza.

Autorica je pronašla dobar način da slabije upućenom čitatelju objasni stručne izraze i nazive. U dijelovima knjige koji opisuju određeno djelo i u komentarima ispred svakoga manje poznatoga naziva stavljena je strjelica kojom je naznačeno da se tumačenje nalazi na dnu stranice. Tako je otpala potreba dodavanja tumača na kraju knjige, a korisnik je dobio enciklopedijsku definiciju.

Transkribirani izvorni tekstovi također nisu jednako razumljivi svim kategorijama čitatelja, pa je i tu nužno tumačenje. Opet se i u tome segmentu pokazala autoričina inventivnost. Naime, umjesto davanja rječnika ili bilježaka na dnu stranice, nepoznata riječ ili oblik protumačeni su u samome tekstu, na mjestu njihove pojave, unutar uglatih zagrada. Npr. *minu hlmi* [brijege], *otročetema* [djeci]...

Iako se na prvi pogled može činiti da se radi o tehničkome rješenju, opisani način tumačenja daleko je od čiste praktičnosti. Naime, ako je tumačenje potrebno samo za neke riječi, onda znači da suvremeni čitatelj ostatak razumije bez problema, što svjedoči o kontinuitetu hrvatskoga književnoga jezika.

U uglatim zgradama razriješene su i slovima označene brojevne vrijednosti, npr. *č.u.b* [=1402].

Nabrojani postupci učinili su ovu knjigu svojevrsnim udžbenikom i svakako proširili krug njezinih čitatelja.

Impozantnu količinu podataka, očevidnu i iz ovoga prikaza, čitatelj lako prati zahvaljujući savršenim i ujednačenim tehničko-grafičkim rješenjima. Uvodna tumačenja o pojedinim spomenicima i djelima tiskana su na bijeloj podlozi, izvorni tekstovi obično na plavoj, pojedini važni komentari i podatci smješteni su u plave i žute pravokutnike.

Knjiga je prepuna ilustracija, fotografija inicijala, faksimila naslovnica i/ili pojedinih stranica, snimaka dijelova knjiga, fotografija istraživača, kulturnih ustanova i dr., profesionalno snimljenih i smisleno ukomponiranih u tekst, zbog čega se može smatrati uzorom sklada između riječi i slike. Za to su osim autorice zaslužni priređivači Srećko Lipovčan i Zlatko Rebernjak, što sasvim opravdava nakladnikovu odluku da i njihova imena navede na naslovnici.

Djelo akademkinje Anice Nazor nazvano po akrostihu *azb bukvy vědi glagoljō (ja slovo znajući govorim)* poučava svoga čitatelja o neizmjerljivo vrijednoj baštini, pruža obilje spoznaja o piscima-glagoljašima i njihovim ostvarenjima, obiluje novim gledanjima na glagoljaštvo, sažima dosadašnje rezultate proučavanja jednoga dijela nacionalnoga bogatstva, pa se slobodno može reći da je, iako zamišljeno kao katalog, ostvareno kao enciklopedija glagoljaštva. Ponovno je potvrđena istina da je „glagolizam osebujna odrednica hrvatskoga kulturnoga, time i nacionalnoga identiteta“. Ovom knjigom ta je odrednica dolično i obuhvatno predstavljena.

Darija Gabrić-Bagarić

Povijesni put standardizacijskih procesa

(Anita Peti-Stantić: *Jezik naš i/ili njihov* Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa, Srednja Europa d. o. o., Zagreb, 2008.)

Pisanje o povijesti standardizacije južnoslavenskih jezika nije jednostavan i lak zadatak. Ponajprije zbog opsežnosti istraživačkoga posla koji zahtijeva svaki dijakronijski pristup navedenoj problematici, ali i zbog činjenice da je povijesnoporedbena standardologija u nas, pa i šire, nova i neusustavljena jezikoslovna disciplina.

U knjizi se *Jezik naš i/ili njihov Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa* objavljenoj u lipnju 2008. godine u Zagrebu, u izdavačkoj kući „Srednja Europa d.o.o.“ na 495 stranica autorica Anita Peti-Stantić iscrpno bavi standardizacijskim procesima triju današnjih južnoslavenskih jezika – hrvatskoga, slovenskoga i srpskoga. Samomu se problemu pristupa s nekoliko aspekata, osim jezikoslovnoga, navode se povijesni, politički i kulturološki čimbenici koji su utjecali na proces standardizacije jezika koji genetski pripadaju skupini zapadnih južnoslavenskih jezika. Naime, autorica proces standardizacije smješta u društveni kontekst, polazeći i zadržavajući se na tumačenju da se proces jezičnoga razvoja današnjih jezika odvijao pod utjecajem Katoličke crkve na području *Slavia romana*, Pravoslavne crkve na području *Slavia orthodoxa* te intelektualnih i književnih ideja unutar južnoslavenskoga, panslavenskoga i europskoga kul-

turnoga i političkoga okvira od 16. stoljeća do prve polovice 19. stoljeća.

S obzirom na to da je knjiga zamišljena kao vrsta udžbenika (točnije, vježbā), veoma je pregledno strukturirana i bogato opremljena brojnim tekstovima, prijevodima i preslikama izvornih rukopisa. Osim uvodnoga dijela u kojem su objašnjeni struktura i ciljevi knjige, knjiga je podijeljena na ukupno jedanaest dijelova. Sama je tematika obrađena u prvih sedam dijelova, a od osmoga do jedanaestoga poglavlja uvršteni su dodatci koji olakšavaju čitanje knjige. Posebno valja istaknuti: 1. iscrpan i pregledan tablični popis jezikoslovnih djela objavljenih u južnoslavenskim zemljama od 16. stoljeća⁹ do prve polovice 19. stoljeća (413–427), pri čemu se za svako djelo navode godina i mjesto izdanja, vrsta djela, jezici, podatci o djelu i napomene. Popis je koristan ponajprije studentima, ali i svima onima koje zanimaju osnovni enciklopedijski podatci u vezi s povijesnim rječnicima i gramatikama; 2. popis korištenih izvora i literature (459–489) koji sadržava popis općih i metodoloških tekstova, izvora, povijesnih izvora te literature vezane za pisanu riječ na hrvatskom, slovenskom i srpskom jeziku.

Zbog tematske širene te golemoga korpusa sastavljena od brojnih i različitih tekstova, svojim savjetima, razgovorima i, dakako, prijevodima autorici su pomogli brojni suradnici i kolege te je opravdana njezina zahvala svima njima u zaključnom dijelu knjige.¹⁰

---

⁹ S napomenom da je u zaglavlju (415–425) umjesto XVI.–XIX. stoljeća pogriješno otisnuto XIV.–XIX. stoljeća.

¹⁰ Zahvala je upućena Zvonku Kovaču, Keithu Langstonu, Davoru Dukiću, Ireni Orel,

Jedan od recenzenata knjige, čiji je dio recenzije otisnut na koricama knjige, zaključio je da je u knjizi riječ o „pionirskom radu na području posve nove interdisciplinarnе znanosti, poredbene povijesne standardologije“. Stoga je autorica u prvome poglavlju krenula od općih teza vezanih upravo za poredbenopovijesnu sociolingvistiku, ističući da bavljenje samo jednim jezikom s povijesnoga sociolingvističkoga stajališta ne donosi relevantne rezultate zbog čega je korisniji poredbeni pristup. Jednako tako, u drugom su poglavlju knjige dani veoma jasni parametri na kojima autorica zasniva svoj pristup analizi onih vrsta tekstova koje smatra osnovom književnoga jezika – razlikuje jezičnu i književnojezičnu zajednicu te dijalektnu osnovicu, koja je načelno govorna i lokalna, i književnu nadgradnju, koja je pismena i nadilazi prostorna (pa i vremenska) ograničenja. Upravo na toj tezi o hijerarhijskom odnosu između osnove i nadgradnje autorica upućuje da se mogu sagledati jasni različiti putovi razvoja hrvatskoga i srpskoga standarda. Ovdje valja istaknuti kako autorica pri sastavljanju knjige nije imala namjeru poći od posve novoga pristupa u odnosu na već postojeće tumačenje o odvojenom i različitom povijesnom tijeku oblikovanja današnjih triju standardnih jezika na južnoslavenskom prostoru, dakle, i ona polazi od tvrdnje da su ti jezici i genetski i tipološki srodni (11), ali da su društvene, povijesne i kulturološke mijene utjecale na izgradnju različitih književnih podloga koje čine osnovu

---

Marku Stabeju, Vinku Kovačiću, Nevenu Jovanoviću, Nelli Lonza, Velimiru Piškorcju te recenzentima Ivi Pranjkiću, Ranku Mataševiću.

za razvoj triju posebnih standardnih jezika (slovenskoga, hrvatskoga i srpskoga). Upravo stoga, svakako je potrebno izdvojiti dio drugoga poglavlja pod naslovom *Tekstualna nadgradnja* (105–108) u kojem Anita Peti-Stantić izdvaja četiri tipa tekstova koje je potrebno uzeti kao nadgradnju za oblikovanje, a time i odvojen tijekom razvoja standardnih jezika: tekstove pisane nekim od stiliziranih narodnih jezika u kojima su eksplicitno izraženi stavovi o narodnom jeziku na tom području (liturgijski tekstovi); tekstove pisane nekim od stiliziranih narodnih jezika u kojim nema eksplicitno izraženih stavova o narodnom jeziku na tom području (tekstovi praktične namjene kao što su darovnice, ljetopisi, upravno-pravni tekstovi, povelje, oporuke, monografije o pčelarstvu, kulinarstvu, porodiljstvu itd.); tekstove pisane kojim drugim jezikom (latinskim, njemačkim, talijanskim) koji su bili jezici pismenosti u književnojezičnim zajednicama (npr. u školstvu, tiskarstvu, pisarstvu) u južnoslavenskim zemljama i koji se, kako autorica navodi, u knjizi koriste kao primjeri odnosa *nas* prema *drugima* (i obratno); jezikoslovne tekstove (gramatike i rječnici) u kojima su eksplicitno izraženi stavovi o odnosu jezika i zajednice kojoj jezik pripada.

Dakle, navedeni korpus tekstova koji se u knjizi smatraju relevantnima za razvoj standardizacije južnoslavenskih jezika uvelike nadilazi samo jezikoslovna djela koja se tiču jezične kodifikacije¹¹ te obuhvaća različite vrste tekstova na kojima se izgrađivao književni jezik i izgradi-

---

¹¹ Pri tome se autorica poziva na kritike knjige *Jezik i identitet na Balkanu* R. D. Greenberga (2005) u kojima se autoru zamjera da se bavi samo kodifikacijom.

vala recepcija tih jezika u hrvatskim, slovenskim i srpskim zemljama (107).

Treće poglavlje, na tridesetak stranica, predstavlja autoričin osvrt na vrijeme i prostor koji su kao izvanjezični čimbenici utjecali na standardizacijsku raslojenost južnoslavenskih jezika. Iscrpno se govori o jurisdikciji Rimokatoličke crkve na području *Slavia romana* i jurisdikciji Pravoslavne crkve unutar *Slavia orthodoxa*. Na području *Slavia romana* velik je utjecaj imao latinski jezik koji je bio nadetnički i „ničiji“ jezik na području hrvatskih i slovenskih zemalja, te starocrkvenoslavenski kao nadetnički i „svačiji“ na području *Slavia orthodoxa*.

U četvrtom, petom i šestom poglavlju donosi se odabir tekstova (vježbā) koji se smatraju relevantnima za razvoj književnih jezika u južnoslavenskim zemljama. Četvrto je poglavlje posvećeno liturgijskim tekstovima (molitvenicima i propovijedima) koji su prema autoričinoj procjeni utjecali na standardizacijski proces slovenskoga jezika (slovenske propovijedi) te hrvatskoga jezika (ponajprije, kajkavske i štokavske propovijedi), a poseban je naglasak stavljen na zasluge bosanskih propovjednika franjevacu u njegovanju hrvatskoga književnoga jezika. U petom se i šestom poglavlju autorica bavi školstvom i tiskarstvom u južnoslavenskim zemljama, obrazlažući da su te „dvije kulturno-civilizacijske i prosvjetiteljske djelatnosti odabrane zbog toga što (...) se u njihovoj razvijenosti i proširenosti njihovih dosegā u narodu kao u ogledalu ogleda i razvijenost i proširenost književnog jezika“ (23). Kao i u prethodnom poglavlju posebno se analiziraju školstvo i tiskarstvo u sklopu *Slavia romana*, a posebno u sklopu *Slavia orthodoxa*. Istaknu-

to je da je bio potreban dug put da obrazovanje na narodnom jeziku postane dostupno širemu krugu ljudi, od malobrojnih srednjovjekovnih škola pod nadležnošću crkve do općega školstva, pri čemu je dan slojevit povijesni pregled razvoja školstva koje se na hrvatskom području razvijalo unutar crkvenih redova – dominikanaca, franjevaca i isusovaca, u slovenskim zemljama pod utjecajem protestantizma, a na području *Slavia orthodoxa* prikazan je razvoj školstva nakon Velike seobe 1690. godine.

Sedmo je poglavlje zamišljeno kao prikaz ideja pojedinaca i kulturno-jezičnih krugova koji su u svoje vrijeme ili kasnije utjecali na razumijevanje odnosa između društvenih zajednica i jezika na južnoslavenskom prostoru. Naglasak je na radu i ulozi onih pojedinaca i krugova koji su prema autoričinu mišljenu zanemareni ili nedovoljno istaknuti u dosadašnjim pisanjima o povijesti standardizacijskih procesa. Posebno su istaknuta dva pojedinca, senjski biskup Markantum de Dominis (1560.–1624.), slovenski humanist, znanstvenik i prosvjetitelj Žiga (Sigismundus) Zois von Edelstein (1747.–1819.) te književne i političke ideje ozaljskoga kruga unutar kojega su vodeću ulogu u 17. st. imali Zrinski i Frankopani.

S obzirom na poredbeni i povijesni pristup problematici knjiga *Jezik naš i/ili njihov Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa* autorice Anite Peti-Stantić pruža nov, iscrpan jezični i izvanjezični uvid u standardizacijske procese triju južnoslavenskih jezika. Autorica se studiozno i argumentirano upušta u analizu različitih procesa kroz koje su paralelno prolazili hr-

vatski te slovenski i srpski jezik pa će vjerojatno i jezikoslovci tih dvaju jezika iznijeti svoj osvrt na knjigu, tj. svoje slaganje ili neslaganje s autoričinim tvrdnjama i odabirom građe i korpusa.¹² Jednako tako, budući da je zamišljena kao vrsta priručnika s vježbama iz poredbene povijesti južnoslavenskih jezika, knjiga *Jezik naš i/ili njihov Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa* bit će vrijedna i korisna dopuna južnoslavističkoj literaturi namijenjena studentima, jezikoslovcima i povjesničarima unutar i izvan granica naše zemlje.

Goranka Blagus Bartolec

S leksikografijom od malih nogu

(*Prvi školski rječnik*: Školska knjiga – Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 2008.)

U sklopu leksikografije kao jezikoslovne discipline rječnici za djecu u svijetu već nekoliko desetljeća zauzimaju ustaljeno mjesto među brojnim i raznovrsnim rječničkim priručnicima. Na hrvatskome je tržištu u posljednjih petnaestak godina također objavljeno nekoliko rječnika, jednojezičnih i dvojezičnih, namijenjenih djeci – *Slikovni rječnik za djecu: hrvatsko-englesko-njemački urednice Ive Grgić* (1993), *Ilustrirani rječnik hrvatskoga, engleskoga i njemačkoga jezika* (1995) i *Mali ilustrirani rječnik hr-*

¹² Čega je svjesna i sama autorica, o čemu piše u poglavlju *Umjesto zaključka* (430–431).

vatskoga jezika: za niže razrede osnovne škole (1998) autora Ante Vladimira Bikića, *Hrvatski školski rječnik* (od petoga razreda osnovne škole) autora Mije Lončarića i Ante Bičanića (1998), *Moj prvi hrvatski rječnik za djecu i odrasle* Lare Holbling Matković (2005).

U suradnji Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje i nakladničke kuće Školska knjiga u studenome 2008. godine objavljen je *Prvi školski rječnik* skupine suradnika: glavne urednice Dunje Brozović Rončević, urednicā Lane Hudeček i Milice Mihaljević i autorā Ankice Čilaš Šimpraga i Kristiana Lewisa iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje te vanjske suradnice Ljiljane Jojić, prvi u nizu školskih rječnika koje te dvije ustanove izrađuju (u pripremi je još jedan rječnik za završne razrede osnovne škole i početne razrede srednje škole). Svi suradnici Instituta za hrvatski jezik koji su kao leksikografi sudjelovali u izradi *Rječnika* imaju dugogodišnje leksikografsko iskustvo u radu na znanstvenim projektima svoje ustanove te su dobri poznavatelji norme hrvatskoga jezika, recenzenti su brojnih školskih udžbenika hrvatskoga jezika, a urednice Lana Hudeček i Milica Mihaljević i same su autorice normativnih priručnika i srednjoškolskih priručnika hrvatskoga jezika. Redni broj prvi u naslovu *Rječnika* ima dva značenja: prvi je u nizu rječnikā koji se izrađuju u suradnji Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Školske knjige, ali i prvi s obzirom na leksikografsku koncepciju po čemu se izdvaja u odnosu na već postojeće rječnike namijenjene djeci. Iako opsegom veoma malen (225 str.) jer su u njemu objašnjena značenja 2500 riječi te će zahtjevniji, tj. stariji korisnici šira i iscrpnija objašnjenja značenja općih te

posebno strukovnih riječi (primjerice životinja i biljaka) kao i riječi koje ne pripadaju standardnomu jeziku (npr. familijarni izrazi, regionalizmi i žargonizmi) morati potražiti u kojemu drugom rječniku, učenici prvih i drugih razreda osnovne škole, kojima je namijenjen, od *Prvoga će školskog rječnika* imati mnogostruku korist – *Rječnik* nije samo priručnik za čitanje, zbog bogato opremljenoga DVD-a korisnicima je omogućen intermedijski pristup podatcima.

U *Rječniku* nije zastupljen uobičajen leksikografski metajezik pa je tako i uvodni dio, u kojemu je ukratko i sažeto opisana struktura rječničkoga članka, primjeren rječniku najmlađih školaraca – umjesto naziva *natuknica* rabi se *riječ*, umjesto naziva *definicija* rabi se *objašnjenje*. Osnovno konceptijsko polazište autora *Prvoga školskoga rječnika* jest značenjski opisati riječi na način razumljiv najmlađim školarcima, dakle pojmovnoj percepciji sedmogodišnjaka i osmogodišnjaka („... knjiga je zamišljena kao edukativni priručnik koji bi učenike naučio kako riječima opisati pojmove koje oni uglavnom već znaju“, iz *Predgovora*). Sam je rječnički članak također veoma jednostavan i pregledan: podebljanim malim tiskanim slovima donešeni su kanonski oblici riječi nakon čega slijedi objašnjenje riječi u obliku rečenice (riječ je ponovljena velikim početnim slovom, nakon čega slijedi opis njezina značenja s točkom na kraju). Budući da je *Prvi školski rječnik* usklađen s programom HNOS-a, u članku se ne navodi oznaka za vrstu riječi ni oznaka odrednice za gramatički oblik s obzirom na to da prvašići i drugašići, osim imenica (u drugo-

me razredu) u prvome i drugome razredu ne uče ostale vrste riječi ni njihove paradigmatske oblike te se, kako autori navode, izbjegavaju kratice pa je njihova uporaba svedena na najmanju moguću mjeru. Iza kanonskoga oblika (infinitiva za glagole, nominativa jednine za imenice, pridjeva u muškome rodu riječi) sustavno se za svaku vrstu riječi donose jednaki gramatički oblici: nominativ množine za imenice, oblici u prošlome, sadašnjemu i budućemu vremenu za glagole, oblici u ženskome i srednjemu rodu za pridjeve). Objašnjenja koja slijede iza svake natuknice također su usklađena prema vrsti riječi te prema značenjskim ili gramatičkim kategorijama: opisni se pridjevi uvode s *onaj koji* ili *ono što*, vršitelj radnje s *osoba koja*, glagoli se uvode sa *znači*, sve biljke, sve životinje te ostale vrste strukovnih naziva također imaju tipsku definiciju:

sići, siđem, sišao /sišla sam, sići ću

Sići znači spustiti se s višega na niže mjesto.

kolodvor, kolodvori

Kolodvor je mjesto na koje dolaze i s kojega polaze vlakovi ili autobusi.

mali, mala, malo

Mali je onaj koji je sitan, koji nema veliku vrijednost, veličinu, težinu ili količinu.

gore

Gore znači na više mjesto ili na više-mu mjestu.

tri

Tri je broj koji se obilježuje s 3. Za jedan je veći od broja dva i za jedan manji od broja četiri.

i

I povezuje riječi i rečenice i označuje dodavanje.

na

Na čemu je ono što je s gornje strane čega.

Budući da je *Prvi školski rječnik* namijenjen najmlađim školarcima, vjerojatno bi i oni imali svoje mišljenje o njemu jer putem slikovnica i priča prilagođenih njihovoj dobi već imaju razvijenu sposobnost razumijevanja pročitanaoga teksta. Ipak, *Rječnik* je s leksikografskoga gledišta veoma sustavno napravljen, što mu daje dodatnu vrijednost jer, iako je primarno namijenjen školarcima koji sadržaj rječnika ne percipiraju poput odraslih čitatelja, autori nisu zanemarili bitna načela dobre rječničke prakse. Ta se načela posebno odnose na dosljednost u pristupu obradi gramatičkih i leksičkih kategorija te dosljednost u provedbi načela normativnosti hrvatskoga jezika:

1. sustavno su obrađeni rodni mocijski parnjaci – uz imenicu u muškome rodu obvezno se navodi i ženski mocijski parnjak ako se njihova značenja mogu opisati istom definicijom: **učenik, učenici / učenica, učenice** *Učenik / učenica* je osoba koja pohađa osnovnu ili srednju školu.; **učitelj, učitelji / učiteljica, učiteljice** *Učitelj / učiteljica* je osoba koja poučava u osnovnoj školi. Ako se značenja rodni mocijskih parnjaka razlikuju, kao, primjerice, u slučaju rodbinskih parnjaka, muški se i ženski rod imenica navode kao dvije posebne natuknice: **stric, stričevi** *Stric* je očevo brat., **strina, strine** *Strina* je stričeva žena.; **ujak, ujaci** *Ujak* je majčin brat., **ujna, ujne** *Ujna* je ujakova žena.

2. sustavno su obrađeni svi sinonimi, što razumijeva uspostavu jednake definicije pod objema natuknicama, a pod svakom se sinonimnom natuknicom unutar objašnjenja navodi i njezin sinonimni parnjak ako su oba sinonima normativno ravnopravna: **advent** *Advent* ili *došašće* je vrijeme od četiriju tjedana prije Božića., **došašće** *Došašće* ili *advent* je vrijeme od četiriju tjedana prije Božića.; **objed, objedi** *Objed* ili *ručak* je glavni dnevni obrok., **ručak, ručkovi** *Ručak* ili *objed* je glavni dnevni obrok. Uz sinonim koji nema normativnu prednost donosi se i normativno preporučljiv oblik s uputom: **avion, avioni** ... Bolje je reći *zrakoplov.*; **motor, motori** ... Bolje je reći *motocikl.*

3. Primjeri su sustavno navođeni ispod objašnjenja, na kraju rječničkoga članka, a, s obzirom na to da su sve rječničke natuknice isključivo jednorječne, višerječne su sveze, posebno one koje djeca uče u prvome i drugome razredu, stavljene u poseban blok s objašnjenjima u sklopu imenične natuknice: **grad, gradovi** ... ■ *Glavni grad* je političko i upravno središte koje države, grad u kojemu se nalaze središnje vladine ustanove.; **rođak, rođaci** ... ■ *Bliski rođaci* su ujaci i ujne, stričevi i strine, tetci i tetke, bratići i sestričene., ■ *Dalji rođaci* su oni kojima su predci bliski rođaci.

4. Posebnost je *Rječnika* uspostava natuknica – tzv. mapa – koje imaju hiperonimna obilježja. One su grafički i slikovno vidljivo izdvojene kao nadređene riječi, a nakon njihova objašnjenja donose se sve podređene riječi, tj. hiponimi (npr. na takav su način obrađene natuknice *gmaz, alat, voće*), te takav pristup obradi osim opisne ima i edukativnu namjenu.

5. Konačno, velika je pozornost posvećena rječničkomu vokabularu – mnoge riječi koje se nalaze u objašnjenju i same su objašnjene u *Rječniku*, što je posebno uočljivo u elektroničkome izdanju na kojemu se odabirom koje riječi s pomoću miša pojavljuje njezino objašnjenje na zaslonu.

Prvi školski rječnik osim opisa riječi svojstvenoga svim rječničkim priručnicima, sadržava 2000 vedrih i zabavnih crteža Ivane Guljašević koje uz ilustrativnu imaju i edukativnu namjenu. Posebno je potrebno istaknuti sustavnost crteža u tzv. mapama – sve su ilustracije pojmova, tj. riječi uvrštenih unutar jednoga hiperonima sustavno napravljene, što razumijeva da se istim tipom crteža ilustriraju srodni pojmovi (npr. boje, povrće, voće).

Jednako tako, kako je ranije istaknuto, ravnopravan knjizi, jest i DVD koji cijelomu izdanju daje intermedijско obilježje – odabirom riječi s pomoću miša učenici mogu čuti pravilan izgovor riječi usklađen s normom hrvatskoga standardnog jezika koje su na osnovi uzoraka koje je naglasio Domagoj Vidović iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje izgovorili spikeri Helena Knezić i Zvonko Zečević. Premda je primarni cilj *Rječnika* „naučiti učenike leksikografskome razmišljanju i pripremiti ih za služenje pravim rječnicima“, na zadovoljstvo njegovih, ponajprije, malih, ali i velikih korisnika, DVD je opremljen i poučnim igricama, animacijama i zabavnim zvukovima te izdadcima iz televizijskih filmova i predstava koji će ih zabaviti i rasonoditi.

Svi suradnici *Prvoga školskoga rječnika* doista su se potrudili objediniti različite pristupe – leksikografske, edukativne i zabavne – na osnovi kojih bi djeci opi-

sali i predočili pojmove s kojima se ona susreću u svojem svakodnevnome životu te u konačnici oblikovati priručnik koji s pravom možemo smatrati vrijednim štivom malih školaraca.

Goranka Blagus Bartolec

Istine i laži, spoznaje i predrasude o jeziku u NDH

(Marko Samardžija: *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008.)

Prof. dr. Marko Samardžija, nepune dvije godine poslije svoje desete knjige¹³, objavio je još jednu knjigu, *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Nakon petnaest se godina ponovno vratio¹⁴ i zagledao u ono razdoblje hrvatskoga jezika koje je dugo bilo zabranjenom temom, ono razdoblje hrvatskoga jezika koje do njega nitko nije sustavno istraživao, ono veoma kratko, ali intrigantno, povijesno razdoblje od 10. travnja 1941. do početka svibnja 1945. godine.

Zanimljivo je to što nam Samardžija u predgovoru (str. 5 – 9) svoje nove, veoma

opsežne knjige (580 stranica), *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH*, govori o svojim pobudama, tj. o početcima svojega zanimanja za spomenuto razdoblje hrvatske jezične povijesti. Samardžiju je naime životni put odveo u kölnski institut na lektorat¹⁵ gdje se susreo s njemačkom literaturom o njemačkome jeziku za vrijeme Trećeg Carstva. To ga je potaknulo na razmišljanje o tome kako je i hrvatski jezik zapravo prošao kroz jedno takvo razdoblje i kako bi valjalo napisati nešto i o hrvatskome jeziku i pravopisu za Nezavisne Države Hrvatske. On je, kao i svi znanstvenici, žudio za istinom i nije se zadovoljavao postojećim informacijama koje su bile veoma skromne, a danas, zahvaljujući upravo njemu, znamo da su neke od njih pisane veoma oprezno (što je razumljivo), a neke su bile i neistinite. Budući da se nije imao za što konkretno uhvatiti¹⁶, morao je zapravo krenuti ispočetka.

Ova je knjiga, *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*¹⁷, podijeljena na šest dijelova: I. *Hrvatski jezik i pravopis od kraja XIX. stoljeća do godine 1941.* (str. 11 – 28), II. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (str. 29 – 125), III. *Zakonske odredbe, provedbene naredbe, ministarske naredbe i okružnice o hrvatskome jeziku i pravopisu* (str. 127 – 155), IV. *Članci o hrvatskome jeziku, pravopisu i jezičnoj politici objavljeni od 11. travnja 1941. do početka svibnja 1945.* (str. 157 – 416), V. *Pretisci* (str.

¹³ *Hrvatski kao povijesni jezik*, Zaprešić, 2006.

¹⁴ O jeziku je u NDH objavio dvije knjige: *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993. i *Jezični purizam u NDH*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.

¹⁵ Od 1977. do 1979. godine.

¹⁶ Misli se na relevantnu literaturu.

¹⁷ To je ujedno i naslov drugoga poglavlja, tj. drugoga dijela knjige.

417 – 456), *VI. Jezični savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik / Ureda za hrvatski jezik* (str. 457 – 562). Na kraju je knjige objavljena bibliografska napomena (str. 563), literatura (str. 565 – 566), kazalo imena (str. 567 – 574) i bilješka o autoru (str. 575 – 576).

U prvome se dijelu ove knjige Samardžija osvrće na razdoblje prije NDH, odnosno na razdoblje posljednjih dvaju desetljeća XIX. stoljeća pa do godine 1941. Naime, istraživati jezik i baviti se jezikom kojega razdoblja nikako ne možemo bez prethodnog znanja i proučavanja njegove vanjske povijesti, tj. bez poznavanja njegovih sociolingvističkih aspekata (jezično-političkih i pravno-političkih). Nadalje, govoriti o kojemu stoljeću i zbivanjima u njemu zapravo je nemoguće, a da se pritom ne dotaknu događaji koji su mu prethodili. Tako Samardžija opisuje događaje posljednjih dvaju desetljeća 19. stoljeća (pobjedu hrvatskih vukovaca, pojavu dijalektalne poezije, posljednje pokušaje germanizacije u Dalmaciji i mađarizacije u Slavoniji i banskoj Hrvatskoj) koji su bitni za shvaćanje i razumijevanje onoga što im slijedi. Upozorava na važnost *Braniča jezika hrvatskog* Nikole Andrića (1911.) kao prvoga nagovještaja otklona od koncepcije hrvatskih vukovaca. Prikazuje događaje uoči Prvoga svjetskog rata i upozorava na pojavu mladih hrvatskih književnika koji su žrtvovali hrvatski jezik i (i)jekavicu i prihvatili ekavicu te tako pisali do druge polovice dvadesetih godina 20. stoljeća. Govori o hrvatskom jeziku i njegovu nepovoljnu (unitaristička jezična politika) položaju u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (poslije Kraljevina Jugoslavija). Nakon atentata na kralja Aleksandra (Marseilles, 1934.) pitanje

je hrvatskoga jezika ponovno isplivalo na površinu. Osniva se *Društvo Hrvatski jezik* (1936.) i pokreće časopis *Hrvatski jezik* (1938.). Nakon Cvetkovićeve i Mačkova sporazuma u uporabu je vraćen Boranićev pravopis, pa je i njegovo 4. izdanje ponovno objavljeno 1939. godine. U to vrijeme polako slabi dotada dominantan utjecaj trećeg naraštaja hrvatskih vukovaca („maretićevaca“), a u prvi plan do izražaja dolazi „nov, nacionalno svjestan, drugačije obrazovan (i politički orijentiran!) naraštaj hrvatskih jezikoslovaca, školovan dijelom izvan Hrvatske i u duhu postavaka strukturalističkoga jezikoslovlja.“

U drugome nam dijelu, koje svoje ime duguje naslovu same knjige, Samardžija podastire glavne smjernice i obilježja jezične politike u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Nezavisna Država Hrvatska (10. travnja 1941.) u prvi plan postavlja direktivni model jezične politike koji podrazumijeva veliku prisutnost različitih ustanova koje su tu politiku provodile, a i objavljen je niz zakonskih odredaba koje su uređivale uporabu hrvatskoga jezika, pravopisa i pisma u javnoj komunikaciji. Ustaška je dakle vlast veliku pozornost posvećivala jeziku i pravopisu i u početku je surađivala s kroatističkom strukom. Nisu se međutim mogli složiti oko pravopisne koncepcije, pa je ustaška vlast morala oktroirati etimološku („koriensku“)¹⁸ pravopisnu koncepciju. To je neminovno bilo uzrokom zbunjenosti, nesigurnosti, straha od pisanja (da ne bi bilo pogrešno), a nakraju i odbojnosti spram novoga pravopisa. Jezična se politika u NDH, sa-

¹⁸ „Korienski“ je pravopis postao obvezatnim 1. siječnja 1943. godine.

gledana u cjelini, napominje Samardžija, može sažeti u nekoliko točaka:

„1. naglašena direktivnost poduprta opsežnim jezičnim zakonodavstvom;

2. zahtijevanje (i nametanje) „korien-skog (ili *etimološkog*) pravopisa;

3. pojačano nastojanje oko „čišćenja“ (purifikacije) hrvatskoga jezika;

4. iniciranje izradbe rječnika hrvatskoga jezika i, s tim u vezi, uređenja hrvatskoga nazivlja;

5. nastojanja oko uklanjanja nametnutih srbizama;

6. potpun jezični i pravopisni nadzor svih *tiskopisa*.“

Nakon dvadeset potpoglavlja drugoga dijela knjige Samardžija zaključuje da je u endehaškoj politici, ostavi li se postrani politička narav ustaškog režima, bilo „neočekivano malo elemenata koji ne bi bili (pre)poznati kao legitimna sredstva jezičnih politika nekih suvremenijih nesumnjivo demokratskih društava.“ Kada govori o uspješnosti ustaške jezične politike, Samardžija kaže da se usprkos jezičnomu nadzoru nije moglo doći do velikih promjena. Javnost je, uz poteškoće s novim pravopisom, imala poteškoća i u (javnoj) pisanoj komunikaciji, tj. najviše se osjećala nesigurnost u prihvaćanju novih leksičkih rješenja („novoga leksika“). „A i ono što je prihvatila, ionako je uskoro morala napustiti pod pritiskom (jezično)političkoga diktata nove vlasti.“

U trećemu dijelu knjige Samardžija nam podastire najvažnije propise (zakonske odredbe, provedbene naredbe, ministarske naredbe, uredbе, odluke i okružnice) jezičnoga zakonodavstva u NDH, tj. propise kojima se regulirao hrvatski jezik u školstvu i u službenoj i javnoj komuni-

kaciji. Tu primjerice možemo pronaći *Zakonsku odredbu o zabrani ćirilice*, *Ministarsku naredbu o hrvatskom pravopisu*, *Zakonsku odredbu o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik*, *Zakonsku odredbu osnutku Hrvatskog izdavačačkog (bibliografskog) zavoda*, *Zakonsku odredbu o hrvatskom jeziku, njegovoj čistoći i o pravopisu*, *Zakonsku odredbu o širenju pismenosti u narodu i održavanju tečajeva za nepismene itd.*

Četvrti je dio zapravo ilustrativni i argumentirani dio drugoga dijela knjige, a čine ga članci o hrvatskome jeziku, pravopisu i jezičnoj politici objavljeni od 11. travnja 1941. do početka svibnja 1945. godine. Samardžija je naime, kako bi potkrijepio svoje istraživanje i zaključke iz drugoga dijela knjige, pomno odabrao članke hrvatskih jezikoslovaca (primjerice Krune Krstića, Petra Guberine, Blaža Jurišića itd.), novinara, političara i književnika.

U petome nam dijelu knjige Samardžija daje tri pretiska. Pretisak *Izpravka* koji se, odlukom Ministarstva nastave iz prosinca 1941. godine, morao priložiti svakomu primjerku petoga izdanja *Florschützove gramatike*. U njemu se daju napomene o njezinu nazivu i uporabi. Naslov joj je promijenjen u *Hrvatska slovnica*, a u *Izpravku* stoji da „učenci prije upotrebe u knjizi crnilom provedu ove izpravke“. Nakon toga slijede 92. točke ispravaka. Sljedeći je pretisak knjižice *Razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (Zagreb, 1942.) te pretisak brošure *Za pravilnost i čistoću hrvatskog jezika* (1945.).

U posljednjem su poglavlju objavljeni jezični savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik / Ureda za hrvatski jezik te

izvori i literatura iz kojih su ti jezični sa-
vjeti preuzeti.

Na kraju knjige Samardžija nam dono-
si napomenu u vezi s literaturom o Neza-
visnoj Državi Hrvatskoj, bibliografsku na-
pomenu, kazalo imena i bilješku o autoru.

Profesor Samardžija u predgovoru na-
pominje kako „je izdanje priređeno da bi
se upotpunila i zaokružila predodžba o
hrvatskome jeziku i pravopisu u jednom
razmjerno kratkom i mnogom svojom
značajkom osebujnom razdoblju njihove
povijesti (... dodala E. R.) o kojoj je kao
navodnoj učiteljici života do početka de-
vedesetih godina prošloga stoljeća vlada-
la svojevrсна urota šutnje koju dobro ilu-
strira podatak da za četiri i pol desetljeća
„druge zajedničke države“ nikada i nig-
dje nije bio, jer nije smio biti, u cijelosti
ponovno objavljen nijedan društveno di-
ferentan tekst o hrvatskome jeziku i nje-
govu pravopisu nastao između 10. trav-
nja 1941. i početka svibnja 1945.“ Samo
se tako, podsjeća Samardžija, moglo la-
gati, prešućivati i izmišljati nadriduhovi-
te tvorenice poput *okolovratni dopupak*,
kako bi se ismijavao „ustaški jezik“ ili
kako bi se nekoga ušutkalo i politički dis-
kreditiralo zato što rabi tzv. „ustaške rije-
či“. Pritom se, kako navodi, nitko nije op-
terećivao činjenicom da se velikom veći-
nom zapravo radilo o riječima starim i po
nekoliko stoljeća, primjerice *poglavnik* je
riječ koju nalazimo u Vrančićevu rječniku
iz 1595. godine.

Na kraju valja dodati da je vrijeme
između travnja 1941. i početka svibnja
1945. veoma burno i osebujno razdoblje
u povijesti općenito, ali i u povijesti hr-
vatskoga jezika. U to su se vrijeme veli
Samardžija prvi put, ali i posljednji, pod

izravnim i snažnim „političkim diktatom
ustrajno primjenjivala neka sredstva koja
je sociolingvistika poslije prepoznala i te-
oretski elaborirala kao *mehanizme plani-
ranja jezika*, s tim da se, sukladno tada-
njemu sociolingvističkom stanju i naziv-
lju E. Haugena, ta primjena manje ticala
planiranja statusa (eng. *status planning*),
a znatno više *planiranja korpusa* (eng.
corpus planning) ili *supstancije hrvatsko-
ga standardnog jezika*“.

Najnovija knjiga prof. dr. Marka Sa-
mardžije uistinu može biti od velike kori-
sti i jezikoslovcima i studentima, ali i svi-
ma onima koji žele saznati dragocjene po-
datke koje ona donosi, a koji su gotovo
pola stoljeća bili zavijeni velom tajne.

Ermina Ramadanović

O sintaktičkim kategorijama

(*Sintaktičke kategorije*, uredio Bran-
ko Kuna, Osijek: Filozofski fakultet – Za-
greb: Institut za hrvatski jezik i jeziko-
slovlje, 2007.)

Među užim tematskim skupovima u
nas pojavilo se mjesto i vrijeme za sintak-
su, i to na *Hrvatskim sintaktičkim danima*
u Osijeku 11. i 12. svibnja 2006. Prvi je to
znanstveni skup posvećen isključivo sintak-
si, s temom sintaktičkih kategorija koja
pruža širok raspon promišljanja i tuma-
čenja pojedinih sintaktičkih pojavnosti.
Radovi sa skupa objavljeni su u zborni-
ku *Sintaktičke kategorije* urednika Bran-
ka Kune. Zbornik na 352 stranice sadržava

va 21 rad hrvatskih i inozemnih znanstvenika koji polazeći od različitih teorijskih pristupa (strukturalističkih, generativnih, kognitivnih) promišljaju i tumače sintaktičke pojavnosti hrvatskoga jezika.

Radovi su u zborniku poredani abecedno prema prezimenu autora što isključuje uže tematsko ili kvalitativno grupiranje.

Lada Badurina u radu *Od sintakse prema suprasintaksi-dvosmjerno* propituje položaj nadrečenične sintakse (suprasintakse) u tradicionalnoj sintaksi koja rečenicu postavlja kao gornju granicu te u odnosu na suvremenu lingvistiku teksta. Autorica pokazuje da proučavanje upravo nadrečenične jezične razine i teksta i njihovo uključivanje u gramatičke sintaktičke opise (kao što je primjerice provedeno u Silić-Pranjkovićevoj gramatici) ne samo da unaprijeđuje sintaktičke opise, već je u suvremenoj rečeničnoj sintaksi gotovo neophodno.

Konceptualnosemantički aspekti prototipnih struktura s bezličnim i obezličnim glagolima i njihove semantičke implikacije Branimira Belaja donosi raščlambu sintaktičkih struktura s bezličnim i obezličnim glagolima nasuprot njihovoj ličnoj upotrebi te upozorava na njihovu semantičku motiviranost. Klasificiranjem glagola tipa *kišiti*, *sniježiti*, *grmjati* s obzirom na češću ličnu ili bezličnu upotrebu jasno se ističe razlika između ličnog/bezličnog kao semantičko-pragmatičke kategorije s jedne strane i subjektnog/besubjektnog kao sintaktičke kategorije s druge strane.

Rečenice s participom pasivnim neprijelaznih glagola tema su rada Matee Birtić. Na osnovi pretraživanja po korpusima i drugim internetskim izvorima proizlazi da je upotreba takvih rečenica

rubna, ali je u slobodnijem stilu ovjeren, što će potvrditi i rezultati kod ispitivanja izvornih govornika. Autorica među ostalim dovodi u pitanje polazište da je i u hrvatskome kao u mnogim jezicima bezlični pasiv moguće tvoriti samo od neegativnih glagola, zaključuje da je bezlična pasivizacija ograničena na glagole koji uključuju ljudskoga sudionika, a same bezlične konstrukcije bez ikakvih dodataka nisu moguće.

Sintaksa uzvika u hrvatskom i poljskom jeziku tema je kojom se u svom radu bavi Sybilla Daković. Autorica ovu nešto rjeđu sintaktičku temu raščlanjuje s obzirom na pristup u jednoj odnosno drugoj jezičnoj tradiciji na osnovi gramatika i druge znanstvene literature. Zapaža da se u poljskim radovima češće obraća pozornost na njihovu sintaktičku heterogenost, no još uvijek tu skupinu riječi drži slabo opisanom.

Alicja Gawel u svojem članku *Kategorija posvojnosti u starome hrvatskom jeziku (na temelju „Kolunićeva zbornika“)* i u *standardnome hrvatskom jeziku* prikazuje sredstva za izražavanje kategorije posvojnosti u hrvatskom jeziku 15. st. Budući da je kao predložak poslužio tekst Kolunićeva zbornika koji sadržava različite jezične sastavnice (staroslavensku hrvatske redakcije, čakavsku i kajkavsku), različita su i sredstva izražavanja posvojnosti. Status se tih sredstava potom propituje u današnjem standardnom hrvatskom jeziku.

Usporedbom hrvatskoga i njemačkoga jezika kad je riječ o predikatnom proširku bavi se Vladimir Karabalić u članku *Kategorija predikatnog proširka: sintaktički status i neki aspekti upotrebe u usporedbi s formalnim ekvivalentima u njemač-*

kom jeziku. Polazeći od hrvatskih prijevoda njemačkih djela uočava problematične konstrukcije, objašnjava ih i nudi drugačija rješenja.

Na nekoliko odabranih primjera o stavljanju razgodaka u svojoj raspravi *Sintaktički opis između interpunkcije i stilistike* Radoslav Katičić objašnjava povezanost te najniže i najviše razine. Primjereniji sintaktički opis (preoblikom) naimo omogućuje da se formuliraju smislenija i bolje utemeljena pravila te egzaktnije izreknu stilistički sudovi.

Premda je frazem po svojoj definiciji ustaljena, postojana sveza najmanje dviju riječi, unutar su te veze mogući sitni pomaci koje raščlanjuje Ljiljana Kolenić u radu *Prijedložni izrazi u frazemskim inačicama*. Autorica promatra koliko je neka veza riječi čvrsta da bismo je prepoznali kao frazemsku inačicu, odnosno koliko se treba promijeniti struktura da bi bila riječ o frazemačkoj bliskoznačnici.

Branko Kuna piše o *Sintaktičkim i semantičkim kategorijama u nominalizaciji* pri čemu težište stavlja na nasljeđivanje argumentne strukture pri poimeničenju i promjenu morfosintaktičkih obilježja argumenata koji su u rečenici na položaju subjekta i objekta.

Je li glagolski vid sintaktička kategorija i kakav je odnos između dvaju vidskih parova propituje Svein Mønnesland, raščlanjujući položaj glagolskoga vida u hrvatskoj gramatičkoj tradiciji te razlikuje tri vrste vida: morfološki, leksički i vid radnje ili situacije.

Mirko Peti u radu *Još o subjektom i predikatnom nominativu* pokušava razgraničiti sintaktičke kategorije subjekta od sintaktičke kategorije predikatnog imena u rečenicama gdje obje imenice u no-

minativu mogu biti i subjekt i predikatno ime. Budući da se oni ne mogu razlikovati morfološki, autor uvodi mogućnost semantičkoga razlikovanja prema obilježjima konkretnosti i nekonkretnosti, odnosno dvama rečeničnim naglascima.

Status promjenjivih klitika u suvremenom hrvatskom jeziku na temelju razlikovanja gramatičke i interpretativne razine propituje Anita Peti-Stantić dovodeći ga u odnos s Wackernagelovim prozodij-ski uvjetovanim pravilom u radu *Wackernagelovo pravilo – norma ili mogućnost*. Autorica ističe kako mehanička primjena toga pravila nije stvarnost suvremenoga hrvatskoga jezika.

U radu zanimljiva naslova *Načini izražavanja načina* Ive Pranjkovića, nakon određenja same kategorije načina slijedi pregled jezičnih jedinica kojima se izražava njegovo značenje: priloga, priložnih izraza, padežnih i prijedložno-padežnih izraza, glagolskih priloga, predikatnih proširaka i zavisnih surečenića.

Neka sintaktička obilježja hrvatske periodike na prijelazu stoljeća („*Jeka od Osjeka i Vjesnik Županije virovitičke*“) kao što su upotreba prijedloga *od* s genitivom, infinitivna dopuna nepunoznačnim i modalnim glagolima te dvočlani predikat kao površinski pokazatelj poimeničenja opisuje Vlasta Rišner. Budući da je u *Vjesniku* riječ o administrativnom stilu, izdvojena mu se obilježja – poimeničenje i infinitivizacija stavljaju u odnos s pravnim spisima ranijih stoljeća iz zapadnih hrvatskih krajeva (Vinodolski zakon).

Teze za razmišljanje podastire nam Josip Silić u svom radu *Gramatičko i komunikacijsko u sintaksi*. Autor upozorava na važnost uspostavljanja odgovarajućega suodnosa između kategorijalno-gramatič-

koga i komunikacijsko-obavijesnoga plana jezika, prvi služi kao organizacija drugoga. Na primjerima jednostavnih i složenih rečenica pokazuje kako su rečenični znakovi i interpunkcija u hrvatskome ovinski o kontekstu, problem su dakle komunikacijsko-obavijesnoga plana jezika.

U radu Tomislava Stojanova *Načela određivanja sintaktičkih jedinica i analiza glagolne skupine* uspostavljaju se četiri takva načela: zavisnosti, zalihosti, upravljanja i slaganja kao operatorske uloge u sintaktičkom opisu. U analizi se glagolne skupine objašnjava odnos različitih glagolnih položaja i morfosintaktičkih i sintaktičkih oblika.

Diana Stolac pišući o *Sintaktičkoj sinonimiji* predlaže metodološka načela za njezino istraživanje. Polazi od najstarijih hrvatskih sintaktičkih opisa do najnovijih. Sintaktičku sinonimiju vidi kao bliskoznačnost, smješta je u sintaktostilistiku, a primjerima pokazuje da se ona ne ostvaruje samo na razini sintagme.

Konstrukcije za izražavanje prostornih odnosa u hrvatskom jeziku tema su rada Ljiljane Šarić u kojem autorica nastoji pokazati suodnos prijedložnih i padažnih značenja te kako taj odnos uvjetuje značenje konstrukcije u cjelini. Propituju se tzv. dinamički i statični konteksti, konstrukcije s besprijedložnim instrumentalom; potom akuzativom i genitivom; akuzativom i lokativom s istim prijedlozima (za, pod, pred, među); posebice prostorne konstrukcije s glagolima smještanja.

Razmišljanja o apoziciji iznijela je Anastazija Vlastelić birajući definicije i objašnjenja iz suvremenih gramatičkih priručnika hrvatskoga jezika i drugih

znanstvenih radova. Rad se dotiče položaja i funkcije apozicije u rečenici (ispred ili iza glavne imenice) te odnosa atributa i apozicije (pitanje sročnosti).

Opsežan rad Luke Vukojevića i Lane Hudeček *Podrijetlo, ustrojstvo, funkcija i normativni status složenih veznika i vezničkih skupina* polazeći od jasnih kriterija za razlučivanje složenih veznika i vezničkih skupina, donosi opis i popis složenih veznika i vezničkih skupina s obzirom na njihov sastav, obvezne i neobvezne sastavnice, njihov semantički tip i morfološko podrijetlo. Uspostavlja im se opći oblik i određuje funkcionalnostilski i normativni status. Autori su upozorili i na neke neriješene sintaktičke probleme, ponajprije u nazivlju i određivanju vrsta rečenica.

Posljednji, dvadeset prvi rad u zborniku *Aktualiziranost imenice u subjektu* Marije Znike bavi se rečenicama koje imaju subjekt koji je i vršitelj radnje, ali taj vršitelj radnje nije aktualiziran. Autorica raščlanjuje uzroke i pokazatelje takva statusa i objašnjava kada imenica može biti aktualizirana i označavati zbiljskoga vršitelja radnje, tj. kada može biti referencijalno upotrijebljena.

Kao vrijednu dopunu zbornik sadržava i dva kazala: pojmova i imena. Na kraju je priložen popis sudionika skupa, odnosno autora radova s osnovnim podatcima i adresama za kontakt.

Sintaktičke kategorije vrijedna je i dobrodošla knjiga svima koje pobliže zanima sintaksa jer će u njoj naći zanimljive i nadasve korisne radove vodećih stručnjaka s toga područja hrvatskoga jezika.

Tomislava Bošnjak Botica

Uzduž i poprijeko po slavenskoj leksikografiji

(*Теория и история славянской лексикографии, Научные материалы к XIV съезду славистов*, Москва, 2008.)

Uoči 14. međunarodnoga slavističkoga kongresa, koji se ove godine održao u Ohridu, objavljena je monografija *Teorija i povijest slavenske leksikografije*. Njezin je nastanak dogovoren na sastanku Komisije za leksikologiju i leksikografiju¹⁹ Međunarodnoga slavističkoga komiteta u vrijeme međunarodnoga skupa „Povijest i kultura Slavena u zrcalu jezika: slavenska leksikografija” (21.–25. listopada 2005.) u Moskvi. Građa je prikupljana dvije i pol godine i objavljena uoči sastanka slavista. Slična ideja vodila je Komisiju u izradi zbornika „Slavenska povijesna i poredbena leksikografija (1970–1980): rezultati i perspektive” (Moskva, 1986.).

U monografiji *Teorija i povijest slavenske leksikografije* donose se rezultati razvoja slavenske leksikografije od vremena njezina nastanka u određenoj slavenskoj zemlji do prvoga desetljeća 21. stoljeća. Tema zadana naslovom omogućila je da se prati razvoj pojedine nacionalne leksikografije i opiše njezino suvremeno stanje, ali je omogućila i ocjenu situacije u ovome znanstvenome području te izdvajanje najvažnijih problema. Pokazalo se da u slavenskoj leksikografiji postoje snažne uzajamne veze i međusobni utjecaji.

U vrijeme kada računala osvajaju svijet takvi su presjeci vrlo važni jer raču-

nala predstavljaju vrata koja se zatvaraju za mnogima tradicijama u leksikografiji (primjerice rad s karticama), ali se i otvaraju novostima – količina građe više nije ograničena, ona se lako prerađuje i prenamjenjuje, a korpusno pretraživanje daje novi i potpuniji uvid u građu. Sve to ubrzava rad leksikografa i širi perspektive leksikografije.

U ovoj monografiji sudjelovali su leksikografi gotovo svih slavenskih zemalja. U prvome dijelu prikazana je slavenska leksikografija, u drugome slavenska leksikografija u neslavenskim zemljama, a u trećemu leksikografija u Rusiji. U prvome dijelu prikazane su leksikografije jedanaest zemalja koje su poredane po azbučnome redu. Povijest i perspektivu razvoja bjeloruske leksikografske tradicije prikazao je V. K. Ščerbin, povijest i suvremeno stanje bugarske leksikografije prikazala je Marija Čoroleeva, a makedonsku E. V. Vrižnikova. O poljskoj leksikografiji pisao je Tadeusz Piotrowski, o srpskoj V. P. Gudkov i E. I. Jakuškina, a o slovačkoj Aleksandra Jarošová. Slovensku leksikografiju i leksikologiju u povijesnoj perspektivi predstavila je Majda Merše, a ukrajinsku leksikografiju, njezinu povijest i suvremenost V. V. Dubičinski. Hrvatsku leksikografiju predstavile su Branka Tafra i Željka Fink, staroslavensku leksikografiju u Češkoj Emilija Blagova, a tradiciju i sadašnjost češke leksikografije Zdeňka Hladká i Olga Martinová. Drugi dio monografije tematski je posvećen slavenskoj leksikografiji u neslavenskim zemljama. O slavenskoj leksikografiji u Njemačkoj pisala je Renate Belentschikow, a o ruskoj leksikografiji u Švedskoj Ulla Birgegord. Pregledi nisu

¹⁹ Hrvatski je član Komisije Branka Tafra.

ujednačeni: leksikografija nekih zemalja obrađena je opširnije i iscrpnije, a drugih manje, budući da leksikografija svake zemlje ne nudi isto bogatstvo. Tako je ruska leksikografija zbog obilja građe dobila svoju tematsku trećinu. Ovdje se može postaviti pitanje je li ta treća cjelina zaista rezultat toliko veće produkcije u Rusiji u odnosu na druge slavenske zemlje ili je to dijelom i „diskrecijsko pravo“ domaćina i organizatora koji o svojoj leksikografiji najviše zna da tomu znanju posveti i najviše prostora. U trećemu poglavlju obrađene su i neke opće leksikografske teme. Objavljen je predgovor drugoga izdanja objasnidbenoga rječnika sinonima ruskoga jezika gdje je J. D. Apresjan predstavio i strukturu rječničkoga članka rječnika. Isti je autor iznio i teorijske osnove aktivne leksikografije. A. S. Belousova predstavila je tri nova rječnika ruskoga jezika nastala u novije vrijeme u Institutu ruskoga jezika V. V. Vinogradova. Opći pregled rječnika suvremenoga ruskoga jezika dao je L. P. Krysin. L. V. Kurkina prikazala je rusku etimološku leksikografiju, a S. A. Myznikov rusku dijalektnu leksikografiju. A. A. Polikarpov, O. V. Kukuškina i A. G. Toktonov iznijeli su provjeru teorijskih predviđanja neoderivatoloških zakonitosti na podacima ruske korpusne neoderivatografije. G. N. Skljarevska predstavila je suvremenu rusku leksikografiju, njezina dostignuća i propuste, a L. L. Šestakova prikazala je rusku autorSKU leksikografiju: opće stanje i tendencije razvoja.

Monografija je prikladno nazvana *Teorija i povijest slavenske leksikografije* pri čemu se prva dva naziva mogu izdignuti iznad određenja koje za njima slije-

di. Kao što je svaki autor u prikazu pojedine nacionalne leksikografije morao razraditi i svoju teoriju i prilagoditi ju svom predmetu opisa, isto je tako i pisanje i čitanje o razvoju nacionalne leksikografije istodobno i čitanje i pisanje o nacionalnoj povijesti. Pomalo bolno zvuči činjenica da se makedonska leksikografija, kao i makedonski standardni jezik, počela razvijati tek polovicom prošloga stoljeća, pogotovo kad se uzme u obzir da je staroslavenski jezik, jezik prve slavenske pismenosti i književnosti, utemeljen na jednome južnoslavenskome narječju srodnom nekim tadašnjim makedonskim govorima, mjesnome govoru Slavena iz okolice Soluna u 2. pol. 9. st. Zanimljiv je i prikaz bjeloruske i ukrajinske leksikografije jer su ti jezici godinama bili sustavno potiskivani ruskim jezikom. S povijesnim mijenama i njihovim neizbježnim utjecajem na jezik susrele su se i autorice prikaza hrvatske leksikografije pokušavajući pronaći jedinstveni kriterij podvođenja rječnika pod nazivnik „hrvatski“ u čemu nisu uspjele, pa su rječnici nastali u razdoblju do 1918. uzeti kao dio povijesti hrvatske leksikografije ako je u njima zastupljen hrvatski leksik. Rječnici tiskani u 20. st. s različitim nazivima jezika klasificirani su prema teritorijalnome kriteriju – oni koji su objavljeni u Hrvatskoj pripadaju hrvatskoj leksikografiji, a rječnici objavljeni u Srbiji – srpskoj leksikografiji. Naziv jezika nije mogao poslužiti kao kriterij jer se više puta zbog političkih prilika mijenjao (čak i u izdanjima istoga rječnika).

Većinu prikaza pojedinih leksikografija pisali su autori iz zemlje čija se leksikografija prikazuje. Iznimka su srpska i ma-

kedonska leksikografija koje su predstavili autori iz Rusije, pa se može reći kako su one dobile pregled „izvana“. Možda se u tome „izvanjskome“ pogledu krije i uzrok određene površnosti. Teško bismo se, naime, složili s tvrdnjom iznesenom u početku prikaza srpske leksikografije da suvremena srpska, hrvatska, crnogorska i bosanska leksikografija imaju zajedničku pretpovijest koju čine dvojezični i višejezični rječnici priređeni i objavljeni u XVI. i XVII. st. (usp. str. 116.).

Iako je pretpostavka svakoga znanstvenoga rada objektivnost, u izradi i interpretaciji ovakvih pregleda ponekad je teško izbjeći i određenu subjektivnost. U usporednim prikazima više leksikografija koje na lenti vremena upisuju rječnike kao svjedoke vlastite jezične povijesti, sama se od sebe otvaraju pitanja kao *od kada?* i *koliko?* i nameće se njihova usporedba. No da bi se odgovorilo na pitanje kada počinje povijest leksikografije, pa tako i povijest hrvatske leksikografije, treba najprije odgovoriti i na teoretsko pitanje što se može smatrati rječnikom. Tako u užemu smislu te riječi rječnik predstavlja samostalno djelo, u rukopisu ili tiskano, u kojemu su leksičke jedinice organizirane u određenome redu, najčešće abecedno ili tematski, i gdje se određuje značenje riječi u tome jeziku ili se daju ekvivalenti na jednome stranome jeziku ili više njih. U širemu smislu, rječnikom se mogu smatrati i razni popisi unutar drugih tekstova. Tradicija hrvatske leksikografije ako se imaju na umu rječnici u današnjem značenju te riječi duga je 400 godina, a ako proširimo pojam i na mala leksikografska djela, duga je više od 500 godina. Tako je oko 1450. Niccolo Roccabonella u *Liber*

de simplicibus zapisao nazive biljaka na grčkome, arapskome, latinskome, hrvatskome i nešto na njemačkome i to se djelom može smatrati početkom terminoloških i slikovnih rječnika. Uz 1527. godinu vezujemo nastanak prvoga hrvatskoga tiskanoga rječnika. Petar Lupis Valentiano sastavio je talijansko-hrvatski rječnik, dakle rječnik dvaju živih jezika, u vrijeme dok su rječnici uglavnom bili usmjereni na latinski. Takva nas tradicija tijesno vezuje uz povijest europske leksikografije i svojom dužinom daje nam povoda za ponos (posebno ako se usporedi s primjerice bugarskom leksikografijom koja svojim početkom smatra 1835. g. ili s makedonskom koja se počela razvijati tek oko polovice prošloga stoljeća).

Za svaku je leksikografiju korisna povremena „inventura“ ovakva tipa. Ona nam pokazuje da je pred našom leksikografijom još mnogo posla, između ostaloga treba napraviti veliki deskriptivni rječnik, povijesne rječnike određenih razdoblja, rječnike homonima, antonima, paronima, tvorbeni, gramatički, razgovorni, antroponimijski, toponomijski i druge rječnike, ali iza nas je bogata i duga tradicija pa nema razloga da se bojimo budućnosti i novih leksikografskih izazova. No ovakav nam zbornik usporednih prikaza svojim pogledom uzduž stoljećâ (od početka svake pojedinačne leksikografije do danas) i presjekom preko slavenskih zemalja daje istodobno i opći i pojedinačni uvid u slavenske leksikografije te nam pomaže da pronademo svoje mjesto u vremenskoj vertikali i u prostornoj horizontali.

Ivana Matas Ivanković

Dugo iščekivan frazeološki dvojezičnik

(Dalibor Vrgoč, Željka Fink Arsovski: *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.)

Zadatak je svake znanstvene discipline, pa tako i frazeologije, da se sustavno izgrađuje u dvama segmentima: teorijskom i praktičnom. Stupanj njezine razvijenosti kao discipline najbolje se vidi pri izradi stručnih frazeoloških rječnika koji objedinjuju navedena dva segmenta.

U hrvatskoj frazeografskoj praksi dvojezični frazeološki rječnici javljaju se sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća kada izlazi veliki dvo-svezačni *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik* (u redakciji Antice Menac, 1979./1980.) i *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik* (u redakciji Josipa Matešića, 1988.). Također, tih je godina pri Zavodu za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu Antica Manac osmislila, organizirala i dovela do realizacije projekt malih dvojezičnih (i trojezičnih) frazeoloških rječnika. Iako je u okviru navedenoga projekta svjetlo dana ugledalo desetak malih frazeoloških rječnika (Menac–Rojs: *Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik*, Menac–Pintarić: *Hrvatsko-poljski frazeološki rječnik*, Blaževac: *Hrvatsko-francuski frazeološki rječnik*, Menac–Trostinska: *Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik*, Cvjetković–Kurelec: *Hrvatsko-novogrčki frazeološki rječnik*, Bricko–Salopek: *Hrvatsko-grčki frazeološki rječnik*, Novaković–Perić–Tajčević–Vratović: *Hrvatsko-latinski frazeo-*

loški rječnik, Menac–Vučetić: *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik*, Menac–Sesar–Kuchar: *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik*), do sada nije napravljen hrvatsko-engleski frazeološki rječnik.

Rječnik je nastao intenzivnim radom i entuzijazmom profesionalnog znalca engleskoga jezika – Dalibora Vrgoča i vrsne frazeološke teoretičarke i frazeografkinje s bogatim iskustvom – Željke Fink Arsovski, koja u svojoj znanstvenoj bibliografiji već bilježi vrhunska frazeografska djela (suautorica je prvoga jednojezičnoga *Hrvatskoga frazeološkoga rječnika* (2003.) i autorica *Hrvatsko-slavenskoga rječnika poredbenih frazema* (2006.)).

Ovaj rječnik ispunjava veliku prazninu koja postoji u sustavnoj izradi frazeoloških rječnika, a svojim opsegom (veliki frazeološki dvojezični rječnik) i pristupom obradi frazeološke građe novina je u dvojezičnoj frazeografskoj praksi. Frazeološka je građa usustavljena prema prepoznatljivim i svjetski relevantnim načelima *zagrebačke frazeološke škole* što se ponajbolje vidi u tretiranju minimalnoga frazeološkog opsega (frazema-fonetske riječi), koji je upravo navedena škola izolirala kao relevantnu jedinicu u svakom budućem frazeološkom proučavanju, ali i postavljanju jasne i čvrste granice prema kolokativnim, fakultativnim i rekcijskim dijelovima frazema. Na zasadama istoga učenja mjesto u rječniku našli su samo frazemi u užem smislu, dakle oni u kojima je provedena djelomična ili potpuna desemantizacija frazemskih sastavnica, a cijeli je izraz dobio novo značenje.

Hrvatsko-engleski frazeološkog rječnik autorā Dalibora Vrgoča i Željke Fink Arsovski obasiže preko 1000 stranica i ima oko 9000 frazema. Makrostruktura

započinje *Predgovorom* u kojem se nalaze *osnovni podatci o rječniku*, tj. razrađena je koncepcija rječnika, iznose se načela za odabir građe i način njezine obrade. Takva su poglavlja u frazeološkim rječnicima ključna za korisnika koji pominim iščitavanjem dobiva važne obavijesti kako se služiti rječnikom.

Glavninu knjige čini sam *rječnik*. Riječ je o prijevodnom, korpusno utemeljenom hrvatsko-engleskom rječniku koji ima i elemente objasnidbenoga rječnika. Rječnički je članak pod odgovarajućom nadnatuknicom oblikovan tako da se uz hrvatsku frazemsku natuknicu nalazi pripadajuće frazeološko značenje, a zatim slijedi engleska istovrijednica (ili više njih). Uz svaku se englesku istovrijednicu frazema nalazi odgovarajući primjer na engleskom jeziku. Iako se neki rječnici hvale da primjenjuju semantički kriterij pri određivanju nadnatuknice (što god im to značilo!), ovaj je rječnik krenuo najprimjerenijim mogućim izborom za korisnika, a to je morfološki kriterij izbora nadnatuknice. Semantički bi izbor otežao korištenje rječnikom jer barem u ovim jezičnim jedinicama nije uvijek transparentno koliko je u formiranju frazemskoga značenja sudjelovao neki njegov formalni dio.

Svaki je hrvatski frazem u rječniku naveden samo na jednom mjestu s pripadajućom obradom značenja. Iznimku čine oni frazemi koji imaju nezavisnu svezu dviju glavnih riječi (*dušom i tijelom, biti kuhan i pečen*) i oni u kojima je imenična sastavnica varijantna (*izgubiti / gubiti pamet (razum), platiti glavom (životom)*). Ti frazemi imaju obradu pod pozicijski prvom riječju, a pod drugom je frazem samo naveden i upućen na mjesto obrade.

Takav je način obrade u frazeografiji rječnika mnogo bolji od prevladanoga kriterija navođenja pod svakom punoznačnom riječju jer stvara red u frazeološkoj građi, samim time i rječniku, te pridonosi ekonomičnosti koja u ovakvim velikim rječnicima nije zanemariva činjenica.

Rječnik iznad svega poštuje strogo postavljene kriterije o granicama frazema što se reflektira u navođenju kolokata i rekcije frazema. Problemi koji se mogu javiti pri izradi dvojezičnih ili višejezičnih frazeoloških rječnika upravo se i tiču granica frazema, a vuku podlogu u različitim teorijskim pristupima samoj frazeološkoj jedinici. Bitne razlike u učenju i obradi frazema mogu biti kamen spoticanja pri izradi rječnika u kojima se nalaze frazemi jezika drugih jezičnih skupina zajedno sa slavenskim upravo zbog poimanja idiomatičnosti koja se u nekim neslavenskim frazeologijama spustila i na razinu jednorječnice. Međutim, vidimo da je ovaj rječnik prevladao moguće poteškoće i u postavljanju granica krenulo se iz perspektive polaznoga jezika (hrvatskoga) i njegove već uhodane frazeografske prakse. Stoga kao frazeološki ekvivalenti nisu navedene engleske jednorječnice.

Kod polisernih je frazema struktura frazemskoga članka razvedenija jer je iza svakoga pojedinog značenja donesena engleska istovrijednica s primjerima. Kao što je već prethodno rečeno, svaki je primjer u ciljnom jeziku odabran s iznimnom pomnjom i nosi oznaku izvora. Iako rječnik ne navodi stilističku odrednicu (koja je i inače u frazeologiji problematična za određivanje zbog individualne i sociološke uvjetovanosti), prema dobro označenoj oznaci izvora u većini primjera dobivamo i takav pouzdani podatak. Mo-

ramo ovdje istaknuti da se u rječniku ne miješa polisemija s konverzijom koja je uvjetovana različitim kategorijalnim značenjem. Do sada je upotreba frazema s različitim kategorijalnim značenjima bila ili neuočena i nezabilježena (što svakako ovisi i o korpusu primjera sastavljачa rječnika) ili zapažena, ali neadekvatno obilježena (poput polisemije).

U dodatku se rječnika nalazi *Englesko-hrvatsko kazalo frazema* i *Popis izvora*. Abecedno će kazalo biti od pomoći onim korisnicima koji nisu govornici hrvatskoga jezika, da bez gubljenja vremena pronađu traženi frazem i njegovu definiciju u hrvatskom jeziku, ali i sinonimne frazeme u engleskom jeziku. Taj će dio rječnika biti od velike važnosti dok ne iziđe i englesko-hrvatski frazeološki rječnik (nadajmo se istih autora!). Popis izvora pokazuje da su primjeri za ovaj rječnik skupljani iz reprezentativnoga korpusa, od književnih djela i tiskovina do mrežnih pretraživača.

Osim toga, u rječniku je velika pozornost posvećena semantici frazema i pronalaženju odgovarajućih frazemskih istovrijednica u engleskom jeziku. Ako je istovrijednica više, prvo je navedena ona koja ima potpunu podudarnost s hrvatskom (i značenjski i strukturno i prema sastavnicama, imaju istu sliku i semantički talog), a zatim tek oni frazemi koji se podudaraju samo značenjski. Autori pokušavaju, gdje god je to moguće, navesti i one frazeme koji u engleskoj (ali i hrvatskoj) frazeografskoj praksi još nisu zabilježeni i obrađeni, što pridonosi suvremenosti rječnika. Izborom desne strane sa svim spontano nastaje sinonimni niz.

Iako je svrha dvojezičnih rječnika uglavnom didaktička (što je jednim dije-

lom i svrha ovoga rječnika!), ovaj rječnik dobrim dijelom nadilazi tu svrhovitost jer daje bogatu građu i temelje otvaranju znanstvenih frazeološko-komparativnih istraživanja između dvaju genetski i tipološki vrlo različitih jezika. Takva nam istraživanja mogu pružiti uvid u to kako pripadnici različitih kultura konceptualiziraju svijet oko sebe putem vlastitoga jezika. Tako se dobiva pregršt podataka kojima se popunjava slika o kulturama naroda, njihovoj povijesti, njihovim vezama, tradiciji, vjeri, mitologiji i običajima. Svakako, ne smijemo zanemariti ni činjenicu da engleski jezik kao jezik globalne komunikacije vrši u današnje vrijeme velik utjecaj na jezike diljem svijeta pa tako i na hrvatski jezik ostavljajući tragove i u frazeologiji.

Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik popunjava veliku prazninu u hrvatskoj frazeografskoj praksi dvojezičnih rječnika i daje temelje za poredbena istraživanja frazeologijā dvaju jezika. Riječ je o rječniku u kojem su primijenjena najsuremenija lingvistička načela. On se temelji na spoznajama korpusne lingvistike, leksikografije, frazeologije i frazeografije.

Privlačan format rječnika, frazeografski doraden pristup frazeološkim jedinicama, koje postaju lako pronalazljive korisniku rječnika, orijentacija na najčestotnije frazeme u različitim funkcionalnim stilovima, svakako su odlični razlozi da se posegne za ovim rječnikom bilo u korisničke ili znanstvene svrhe. Frazeološka publika s nestrpljenjem očekuje i obratni rječnik istih autora!

Barbara Kovačević

